

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА ІХ.

За вересень 1902 року.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

З М І С Т

девятої книжки за вересень 1902 року.

	Стор.
Із поезій Сергія Павленка:	
I. Як би мені голос... II. Де щастя?	185—186
Із поезій П. Карманського:	
I. На чужині. II. О Лето!	186—187
Із поезій Ілька Гаврилюка	188—189
Із азіятських малюнків В. Р - ка:	
I. На чужині далекій	189—190
II. Зірки на землі	190—192
Плавні горять, Дніпрової Чайки	192—194
Поворот, повість Вол. Лаврівського (кінець)	195—211
Ідеаліст, оповідання Гр. Коваленка-Коломацького	212—222
У столярні. Із моїх споминів, Івана Франка	223—240
Чайка, оповідання Наталки Полтавки	241—253
Із французьких поетів: (Далека Царівна, із Д. Ростана, перекл. А. Кримський. Любовна літанія, із Ж. Роденбаха, перекл. І. Франко)	254
Із гуморесок Антона Чехова, переклад Марії Грушевської:	
I. Вилізло шило з мішка	255—258
II. Кіньське назвиско	259—262
III. Мнюх	262—266
IV. Книга зажалень	266—267
V. Мислитель	267—270
VI. Ордер	270—273
VII. Обмова	273—276
Справа українсько-руської гімназії в Ста- ніславові, В.	114—122
Вистава Родена в Празі, О. Луцького	123—127
Новини нашої літератури: III. Іван Семанюк (Марко Черемшина), Карби. одінив М. Грушевський	128—134
Раси Європи і їх історичні взаємини, Дра Вл. Олехновича, переклав В. Г.	135—151
Наукові листки:	
VIII. Народня просвіта і медицина в Полтав- ській губ., С. П—ри	152—154
IX. Баптисти й Мальованці, Ів. Франка	154—160
Хроніка і бібліографія	24—34

Із поезій Сергія Павленка.

І. Як би мені голос...

Як би мені голос великий та дужий,
Як хвиля морська, що хвилю вкрива,
Як вихор бурливий, що все піднімає,
І дуба столітнього з корнем зрива;
Як буря невпинна, що грізнії хмари
Важкі, олов'яні розвіює в мить,
І сонце в блакиті прозорі з'являє,
Щоб землю промінням його звеселить —
Я крикнув би дуже, страшенно, болюче,
Що й мертві-б схопились, почув би весь світ
І крик мій, і біль мій, і лихо пекуче —
То був би вітчини моєї привіт!

Як би мені голос і дужчий, і ширший,
Щоб міг би луною зробити ся він
Простого народа моєї вітчини —
Тоді-б заспівав я виразно, як дзвін!
Тоді-б показав я широкому світу,
Де є самоцвіти й величчя краса,
Де перли коштовні, алмази блискучі,
І серце де чисте, як рання роса.
Тоді-б розказав я, хто ворог вітчини,
Щоб всі зрозуміли, де лиха джерло,
Що нівечить, труїть життя до загиби,
Неначе гадюче смертельне жало.
Тоді-б заспівав я про кривди, зневагу,
Про зраду й надії на краще буття;
Побачили-б люди замучену душу
І скривджене тяжко народне життя.
О, пісні огнисті, ідейні і мрійні!
Я вклав би в вас серце, всю душу, весь жар
І запал всіх думок надійних, високих,
Щоб в грудях братерських підняв ся пожар!

II. Де щастя?

Косарь в степу траву стинає,
Женці назублюють серпи,
Господарь поле оглядає
І дума: скільки-ж то з кони
Вмолотить він у три ціни?!

Дідусь у пасіці старенький
Збірає молоді рої,
Йому „щастить“ і він раденький:
Заходи виручить свої
І ниву сплатить у гаї.

Чабан глядить свої отари,
Настриг шерсті, ягнят надбав,
Будує три нові кошари,
Купив з млином глибокий став
І третій приробив постав.

Розумний ковалів хлопчина,
Учив ся в батька майстерства,
Бо бачив: свіжа копійчина
І паляниця не черства
Є в батька завше з ремества.

Скінчивши висший курс науки,
Міркують дідича сини
Про карти, про дівчат, про штуки,
Де-б легче заслужить чини
Та брати гроші й ордени.

І так, для користі своєї
Торгують, вчять ся, сіють, жнуть...
Немає вищої ідеї:
Самим щоб багатіть, живуть
І щастям се лише й зовуть.

Сліпі! Ви щастям те назвали,
Що тоне, і гниє, й горить!
Ви щастя в тліні поховали
І стали гній в його творить —
Тим щастя в сьвітї й не зорить!

То все матерія, а духу
Ніякого немає там,
К добру і злу нема там руху,
Ніщо любить не скаже вам
І як допомогти братам.

Громадський діячу! Всі сили
В громадські справи ти неси:
Не бійсь того, що до могили
В житті не діждеш ся краси,
Яку ти праці віддаси.

Для щастя вітчизни сьвятого
І для людей працюєш ти.
Твій ідеал найкраще всього!
І всякому добро нести
Немає вище краси!

Із поезий П. Карманського.

I. На чужині.

Жевріє грудь, пекуча лява
Вникає в мозок: меркнуть очи,
Виски горять. Повільно, мляво
Надходить північ. Ночи! ночи!...

Пустеля — сум. Шипіт фонтани
Всипляє біль: жура тупіє,
Холоде скрань, уява п'яна
Пустує, граєсь. Мріє! мріє!...

* * *

Сріблестим руном місяць ткає
На канві хмар сніжні лелії.
Дрімає площа. В грудях тає
Лявіна смутку. Зір мутніє...
В уяві грає звук тримбіти,
Хвилює лан, шумить вільшина,
В ставку пустують голі діти.
А ось садок — в садку хатина,
А там — — —

Цить, мріє, цить!

II.

І знов приснилась. Меркли очи,	Прийшла. Як любий дих яромн,
Важка мольба втомила душу —	Повіяв легіт. Терпли муки
І я спочив. І тиша ночи	І канув сум і біль утоми.
Цестила скорбну, хору душу	Прийшла. Схрестила білі руки,
Солодким ритмом мрій і тіни.	Звернула зір на образ Спаса,
* * *	І з вій скотились срібні струї.

„Терпи! твій біль — твоя окраса!“
 Рекла і зникла. Любі трелі
 Колишуть грудь; уява п'яна
 Так рвесь, так рвесь..

Моя кохана!

Чому це тільки в сні! Пустеля
 Впиваєсь в душу; грудь жевріє,
 А серце бєсь, так бєсь...

Рим, 2/І 1902.

III. О Лето!

(М. Яцковому).

Прийде пора, розвієсь пітьма ночи —
 І шлях урвесь на склоні гробу.
 Лиш бовкне дзвін — загаснуть очи —
 І кину яр важкої проби.
 Прийде пора, — розвієсь пітьма ночи.

І дух зболілий скине пута плоти
 І людську страсть і дѣмонську злобу.
 Ще раз обійму зором шпиль Голготи
 І радо вийду з пекла проби.
 І дух зболілий скине пута плоти.

Тоді не хочу сліз, ні диму слави.
 Курить живим гашинш кадила.
 Мені досить, досить... Сльоза лукава
 Чутких зінць мене втопила...
 Тоді не хочу сліз, ні диму слави.

Спокійно ляжу. Щірі співи-стони
 Сирітських мольб мене вколишуть
 На вічний сон. Лише бовкнуть дзвони —
 І всі полишуть... всі полишуть...
 О Лето! Лето! — — —

Рим, 18 XII 1902.

Із поезий Ілька Гаврилюка.

Всч. о. Володимирови Балицькому.

Сьвіт самолюбів, сьвіт облуди,
Тиранив сьвіт, гидких рабів,
Сьвіт з серцем зимним в своїй груди,
Той сьвіт побілених гробів —
Упаде він як труп бездушвий!
Проклін над ним вже висить слушний.

Ідуть сповиті сумом
Змарнілі людські твари,
Йдуть гнані сьвіта глумом,
Мов вітром чорні хмари.
Ні плач, ні крик розпуки
Не зрушить серць жадних,
Ім милі людські муки,
Любов мертва для них.

Уста блідії мільонів
Під гнетом лютого тирана
Ригають бурю проклонів,
Ждуть правди, волі, сьвітла, рана.
Он висші душі, вільнодумні,
У серці з іскрою ідеї,
Конають у тюремній трумні;
Ім брязк кайтанів, не трофеї.

А он з руки катів закланних
Рікою леть ся кров народа,
Он гине цьвіт синів останних,
Он мре невинная свобода.
Лютує жадова лукавих,
І тне чума поля невинних;
Ні вид біди, ні сліз кривавих,
Ударів не спиня невинних.

Он діти рошені рукою
І потом бідного народа
Між ворогів ідуть юрбою,
А в їх очах блищить погода.
Для ранги, золота, вигоди,
Кидають рід, кидають мову,
Нема для ньєнки пагороди,
Най плаче гірко-важко знову.

Сьвіт самолюбів, сьвіт облуди,
 Тиранів та гидких рабів,
 Сьвіт з серцем зимним в своїй груди,
 Той сьвіт побілених гробів —
 Упаде він як труп бездушний!
 Проклін над ним вже висить слухний.

Із азиятських малюнків.

I. На чужині далекій.

Вечірня зоря гасла. Вона схилилась за обрій, щоб там десь
 геть на заході запалити блискучий, яскравий день...

Там десь у далекій країні ласкаве сонце лле тепер своє
 гаряче промінне; там тихо-поволи плинуть широкії шляхи погожої
 води; там розмахнулись до самого моря степи голубії, і діброви
 так любо-привітно шумлять своїми пишними, розмаїтими деревами;
 а ниви ніби поважну розмову ведуть, і вітер гонить ними позо-
 тистії хвилі... Там десь дівчина у червоній юпонці жне спілеє
 жито і жнучи співає:

Гей заа гори та ізза кручи...

А в глибокій без краю блакиті за нею лунає розкішна та
 вільна як небо пісня жайворонка...

А тут... О, як же тут сумно! На заході зостав ся тільки
 блідий сьвіт, але він не має спромоги розігнати пануючу темноту,
 і лише чорні, безформові маси скель, що так тісно навкруги стали
 натовпом, здають ся ще чорнійшими на тому блідому тлі. Стоять
 вони німі і холодно вазирають в вічи, і ніби хочуть стиснути
 в своїх кам'яних обіймах серце, що так болісно замирає в моїх
 грудях. На що йому бути живому тут, на що йому битись і роз-
 бивати величню гармонію їх вічного супокою!... Тут небо так важко
 лягло на скелі, і його ворі не сяють; тут глуха тиша панує і віль-
 ний вітер не будить її...

— Гей, коню мій вороний! Неси мене — винеси з цієї
 мертвої тиші!

Крутнем легкокрилим мчить вороний, брязчать по камяному ґрунті його ковані копита, іскри блискають зпід них, ринь рветь ся і брениць, і вітер гуде мимо...

Огроми скель роздали ся. Вони — позалу. Під горою куняє невелике місто. Ось воно глянуло з темряви малими, червоними огниками. Над ним стоїть тихий, одноманітний шум ариків; холодними струмками дзюркочуть вони по кожній вулиці. Шумлять... Але-ж їх сонний шум не розбуркає тієї тиші, що панує кругом і проника до серця... Десь з мінарета пролунала якась сумовита мелодія: то мулла зове „правовірних“ до молитви... І знов — сонний шум ариків і німа тиша. А темрява так близько насунулась до землі і мійські огники не можуть її розігнати.

— Гей, любий коню! Неси мене, тай винеси на розліг степовий: полиньмо лише наздогін сонцю, що сховалось за обрій далекий!

Голосно брязнули ковані по порожнім вулицям... І місто одсунулось геть і пірнуло у померки ночі.

Щось каламутне і темне встає довгим-предовгим муром... Та це-ж — степи! Це азиатські степи простягли ся без межі і без краю до обрія і за обрій. Ось вони піднеслись нескінченою, неприступною стіною, обгорнули мене своєю німою, чорною пущею та тишею навісною, і почуваю, що — не спромога вирватись із неї...

— Ой коню мій, коню! Пестили тебе вітри степовії і хмари тебе сповивали на луках алтайських, маєш ти буйне завзяття; чом же не маєш спромоги наздогнати сонце, що сховалось за обрій далекий?

Ось погас і той блідий сьвіт, що недавно білів ще на заході...

II. Зірки на землі.

(Зі східних легенд).

Був сьвіжий вечір молодої осени. Рештою зорі злегка золотив ся захід, та в горі вже блищали яскравії зірки. Повітре прохолодне, кришталєво-прозоре лило ся з гір широкою хвилею і наповнювало ватруджені груди новою бадьорістю. Коні наші, що

притомились було після важкого спуску з верховин Саура*), почали вигравати. Ми ледви здержували їх. Утома зникла. Хотілось їхати ще довго, полинути кудись у безмежний вир темно-блакитного привілля ночі...

Коли нічна імла обгорне степ і гори, і погаснуть чарівні барви землі, а в синьому присмерку затріпочуть вогні нечисленних сьвітів, тоді так невпинно щось вабить до них, таких болюче далеких... Бистре, мов блискавиця, промінне їх сонць іде довгії літа, щоб досягнути землі. Такі вони далекі!...

Перейняті урочистим спокоєм ночі, що велично насувалась, ми їхали мовчки.

Мій товариш, Киргіз, звичайно говіркий та співучий, тепер притих.

Випадково глянувши в його бік я помітив, що він їде потопивши очі в зоряне безмірє.

— Джембурбай! — стиха озвав ся я до нього.

Він поволи обернув ся.

— Про що мариш?

— Так...

— Глядиш на ті вогні, що засіяли небо?

— Гляжу...

— Що то воно єсть?

— Джулдуз — зірка по вашому.

— Я не про те... Що то за вогні, відкіля вони вняли ся?

— Чи я знаю... Хто по книгах читає, тому все відомо...

Мулла знає.

Джембурбай помовчав. Але викликаний до розмови він уже не міг утримати ся, щоб не провадить її далі.

— Балакають, колись зірки були на землі, — вагаючись промовив він трохи згодом.

— Коли ж це було?

— Ой, Алла! давно... дуже давно!

— Та хтож їх бачив на землі?

— Зпоміж людпй жаден. Ще не було тоді Адамата**). Скотина ходила величезна, як Саур-гора. А у биків копита не були подвійні. Зимн не відали: було постійне літо. З неба проміння

*) Гірський кряж на західньому кордоні Китая.

***) Адамата — перший чоловік.

золотого сонця лилось, як і тепер; натомившись, воно, як і зараз, лягало одпочити в білі, м'які піски, що там далеко за обрієм, або хмарами оповилось. Тільки-ж ні холод, ані чорний морок не зважувались тоді заволодіти землею, бо на землі були зірки. Вони засьвічувались на зміну сонцю. Із степових трав, з чагарів луки, з гірських спадів, усюди точив ся їх сьвіт, подібний до блимання далекої блискавиці. Сутінок від того не зникав, але-ж він ставав лагідним, блакитно-прозорим. І жаром же пашіло від таємничих вогнів тих, немов від погляду найкращої красуні аулів! І красувало ся тоді вічнеє літо...

Та мешканцям землі обридло те нескінчене літо... От зібрались вони на раду; порадились і поклали: втоптати у землю зірки, змішати їх з брудом. Бики, не гаючи часу, стали до праці... Ось уже половина зірок під їх важезними копитами глибоко увійшла в землю... Вогонь їх погас. Та коли прийшла черга до решти, копита у биків розкололи ся і крізь ті розколнини зірки пішли у небо...

Настане ніч, вони засьвічують ся тепер там, та вже не гріють землі. Постійне літо зникло. У недовгі часи свого пробування на землі воно не пашить колишньою спекою. Як же втомлене сонце перестає щедро розливати своє проміння, на зміну йому ніхто не приходить. І зима тоді бучно сьвяткує своє сьвято: шалено мчать по степах снігові хуртовини, на гірських швилях хижий вітер розлютовано вис та морози кують на землю кайдани...

Джембурбай замовк.

Панувала ніч. Стало холодно. В темно-синій височині тремтіли зірки...

В. С—ко.

Плавні горять.

Смеркло. Вітер утомив ся цілоденною борнею, ізнеміг ся, заблудив ся серед вулиць і в безладі тихо крутить пил і сьмітя. Вщух мороз, одлига дише і важка юга зависла у потомленім повітрі.

Темно. Сумно. Таємнича ніч спустила ся над город, придусила в хмарах місяць, погасила дрібні ворі, притлумила рух і згуки,

мов мерця сукном жалібним, чорним покривом укрила тихий город. Сподіваючись на місяць, ощадніі городяни ліхтарів не засьвічають, лиш разками золотими сяють крамничі вулиці, а останні безпорадно потапають у мороці. Рух денний, їзда і гомін, все одлинуло, мов хвиля, і гуде оттам далеко, де ще вікна сяють сьвітлом, — тут же в густому мороці лиш витя собаки чути, лиш ходу самотню часом та м'явчання пожадливе невгаваючих котів. День півсонно проморгавши, город твердо засипає, а налазливая думка серед темряви і тиші у безсонні морить душу, сушить мозок непокоєм.

Щож бо се? Гробовий покрив щось зненацька піднімає і яскравим, грізним оком завірнуло в чорну тишу, і од погляду страшного розірвала ся жалоба і сполоханії хмари мов рожевая завіса звідусіль заколихались. Ровгоряєть ся зірниця, розливаєть ся як повінь, і в кривавім хвилюванні обіймає вже пів неба; устають снопи іскристі і тремтять червоні пасма. Раптом блиснули в мороці вікна сонніі будинків, пробудились на хвилину, та од разу і загасли, тільки відблиском тремтючим ледви-ледви променіють... І за шибамн не чути ні тривоги, ні співчуття: тож не хатне власне лихо, ні сусідське безголове, то горять далекі плавні, по той бік Дніпра старого, що заснув закутий в кригу. Хай горять! Нехай палають! Хай збавляють хоч потроху ту тісноту сьвітовую, опорожнюючи місце для нових, що мають жити.

І на ту грізну картину вже уваги не звертає сонний та байдужий город.

А збентеженую душу вабить-тягне невідступно образ лютої стихії: вуха ловлять кожен вигук, кожен шелест, подув вітру, очи ловлять кожну іскру, кожен рух в червоних хмарах, а уява владно пише-вимальовує картину: там покірнее сконанне беззахистної ростици, там безладня біганина, — крики розпачі, змагання переляканих звіраток, вітру скигління зловіще, тріскіт, гугіт, хижий регіт невтриманої стихії. В-купі все: надії, розпач, хіть життя і смерть видима, і тріумфи і зневага — все влило ся там до купи, і в палкому пориванні келих в-щерть переповняє. Смерть п'яніє з-того трунку, і торкаючись об келих необорного життя, дико репетує „віват!“ і схиляєть ся в дрімоті. А життя на п'яний вигук тихим словом одмовляє: „Да воскресне!“ Все-ж то там, на тім боці...

А на сьому? — Смуток, тиша, вохкий морок, неодмовлені питання, у безладі крутить вітер пил та сьміття шляхове... Відблиск вагравн одбив ся, запалив нужденну душу і як вихор

од пожежі мчить її в той край далекий, де життя розколихалось наче хвилі океану. Серце просить ся туди, серце лине в небезпеку, до страхів, до саможертви, до величньої звитяги. Геть од сонного мороку, од огидного безділля! Ген туди, де ллють ся ріки, ріки праведної крові, де горить душа в подіях, де летять побідні іскри, а згоряючи неправда димом стелить ся до долу, — де ціна життя дешева, а ціна свободи й правди піднесла ся як ніколи, піднесла ся над усе! Де охочі саможертви шлях широкий устеляють до вселюдського ясного щастя, волі і братерства.

Але все те там далеко. Тут же темно скрізь і глухо, і в огидній замороці чуєш, як якісь істоти скрізь плазують обережно, ціпко держучись одного скарбу — власного життя, а за иньші скарби їм байдуже. І не марять! Та коли й гадати їм, заклопотаним в шуканні стежки певної в темряві, де б найкраще, вигідніше зберегти свій скарб скляний. В гору ніколи їм глянуть од поважної роботи, і на закиди, на поклик, як ся віч — вони глухі...

В небі заграва згасає, город твердо, тяжко спить, заблудившись у безладі. Квильє вітер тиху скаргу, очі пилом засипає, а важкий морок стає ще темніщий, ще густіщий...

Дніпрова Чайка.

П О В О Р О Т.

Повість

Володимира Лаврівського.

(Конець).

V.

До двірського обшару припираючи, недалеко панських гумен, тягла ся довга і вузка нивка. Була вона не широка, бо поділ батьківського ґрунту розчетвертував і так невеликий лан, і остала ся нивка за мала для життя дітям і внукам.

Захарко (його то нивка була) позжинавши недавно в ниви жито, вийшов на півголе, нужденне стерниско, глядів, чухрав ся в голову, порнав землю палицею і після таких сталих обзори порішив, що треба буде сей рік засадити поле бульбою. Господарь так порішив, господарь — пан. Стерня терпливо ждала, коли виїде Захарко з парою роздутобоких коненят і коли тупий плуг стане її бідну мучити — пороти.

От і виїхав Захарко зараз на другий день після ярмарку і взяв ся до орки.

На чорній баровині тяжка праця: стане посуха кілька днів, земля розпадеться і зібеть ся в тверду грудку; розмочить її один дощ, розбагнуть ся вона і не даси ради товстому болоту. З висилком усіх сил запирали ся немічні і тонкі ноги коненят о землю; над худими, гнідими хребтами кричав охриплим голосом Захарко, простуючи плуг; смажив батогом погонич роздуті черева — значить ся, робота йшла.

Однак не судило ся Захаркови докінчити її нині. Він і не счув ся, як зараз рано надбігла хмара парубків із двора; як перше

його самого, а потому погонича стягли пару разів палицями по плечах і як випрягши коні від плуга, пігнали їх назад до двірської загороди.

А загнали їх у комірчину біля стайні, де вже почували коні дві ночі. Там зачинили комірчину на ту саму колодку, котру так спиритно перехитрив учора дідня ніший хлопець.

Стояв Захарко довго на своїй ниві і дивився, глядів слізми на зникаючі кінські копита. Тільки всього чув, як здалека кликали на нього парубки:

— Сідайте, дєдьку, і спочивайте!

— Може вмучили ся — ми вам за той час коні нагодуємо!

Стояв Захарко і довго міркував. Потому знать опритомнів, ляг у сьвіжу борозду і почав стогнати.

Погонич витягнув кусень хліба зза пазухи і став чорну шкіру глодати; приходили сусіди з сусідських нив і ставали розпитувати — усього того Захарко вже не видів і не чув. Лежучи в борозді кричав зі всіх сил:

— Ребра потовкли! Коні забрали — чим я поїду до суду?

В селі вчинив ся заколот. Довідали ся люди, стали радити раду. Похитували старці головами і говорили:

— Не добре в нас ведегь ся: безпечности немає в селі!

Окремо збили ся в невеличку громаду молоді. Війтів син кликав (ударити кулаком не мав о що, за те ним грозив):

— Поставимо на своїм і таки не дамо — хлопці до двора!

— До двора коні відбивати! — лунало між парубками.

— До двора! — неслоь між старшими.

Не минула година, всьо що жило в селі, тягло на панські гумна, — хлопці і парубки враз з бабами, дідами й недоростками.

Для чого й відки в збурених і випадками вчорашнього дня потрясених умах Глухівчан загорів нагло такий сильний огонь для Захаркових коненят — се нехай раз на все лишить ся тайною їх сердець і їх внутрішнього почування. Хто розслідить у селі ті дрібні щілини в житю бідних і закріпощених людей, що руки немічні витягають до самооборони і в безоднях тих щілин потапають слабосильні й вичерпані?!

Або відки прийшло до того, що старі й немічні діди та слабосильні баби з колами в руках облягли ниші посесорський ганок? Там не зачинено Захаркових коненят... Але там бліда і зі страху на всім тілі трясучись бігала посесориха по диванах свого покою

і ховала ся в шафу, а посесор з набитим револьвером у руках ховав ся під ліжку, зачинивши попереду двері на всі ключі й засувки.

Однак усюди треба мати щастє, а щастя мав глухівський посесор до волі. Він мав ким виручити ся: була служба привязана і панському хлібови вірна — її обовязком було прийти господареві в поміч.

І вона спішила: збитий заступ здорових, широкоплечих парубків, узброєних в коли й палиці, під проводом свого гуменного напирав з гумна. І посесор міг бути спокійним — його ганок став порожній, не остало ся там ані живої душі — всьо потягло на гумна. Посесор міг безпечно сісти на зготовлений фаєтоник, поруч усадовити свою половицю враз із її мігреною і з доносом від'їхати в повіт. Їдучи тополевою дорогою він в дусі сьміяв ся.

Тим часом на гумнах люди не жартували. За посесорську шкіру били ся хлопці з хлопцями. Свистали над головами костурі. З підбитими очима, з порозвалюваними черепами, попереломлюваними кістьми лежали ранені на купах гною і стогнали з болю.

Жінка з чорними, огнистими очима тримала скруток соломи за пазухою і з патицка з червоною головою витирала того сьвятого огню... Її долішня губа дріжала, а враз із широко-костистими щоками й коротким як їдзник тупим носом віщувала щось недобре. Вже підкладала підпалену солімку під стаєнну стріху, коли її за руки зловили і огонь удусили.

— Пустіть, най з божим вітром горить!

— Не годить ся! Стріху вали, а людської праці з димом не пускай! — рішив сивобородий дід з остро-кінчастим і тонким носом.

Захаркова жінка (вона се була) пішла за се під суд кулаків і костурів двірської служби.

Як одна збита лава двигнули ся перебоєм рамена всіх у сторону комірчини, де війтів син занюхав безсильний тупіт Захаркових коненят.

— Хлопці, двері вивалити! — лунав його молодий, дзвінкий голос.

Усьо кинуло ся до тих дверей. В миг ока відлетів скобель, та в тій самій минуті щось гукнуло о двері і вони не подали ся

— Хтось їх підпер із середини!

Ще раз підняли ся молоді рамена і мов на даний знак звалили ся вони з могучим лускотом на двері і ще раз подали ся люди

назад: двері не впали, лише застогнали і новий лопіт дав ся чути в нутрі стайні.

— Сокири давай! — крикнув хтось з гурту.

— Рубати двері, рубати, рубати, рубати! — несло ся з уст до уст і в тій хвилі всьо заїміло. Страшний як вихор, задиханий, з блідим як стіна лицем летів гумном Остап Грабар.

Усьо стягнуло руки, дивлячи ся в нього. І гурт людей зі села і лава двірських парубків опустила нараз униз рамена. Він безпечно станув під дверми. Кінь на цілий голос заржав у стайні. Сильний хлоп підняв праве рамя в гору і одним шаленим рухом кинув ся на двері. За ним, як би на знак, пішли рамена всіх, і невелика щільна показала ся в недовзі одним краєм дверий. Вона вистарчила, щоб рамя молодого чоловіка перетиснуло ся в середину. А хопивши долонею за край дверий, підпер їх Остап Грабар ще раз раменем і ще раз підважували рамена гурту двері. Падали до долу бельки, що зі середини підпирали двері і двері стали отвором.

Гурт заревів.

В тій хвилі поїс ся відкись якийсь лускіт. Ті, що близько стояли, бачили, як острый кант белька врізав відкись Остапа Грабара в голову. Він захитав ся і повалив ся в глибину стайні.

Пара недобрих очий двірського економа глипнула в темноту стайні і десь разом щезла...

Одни по однім входили люди в стайню, відпинали і виводили коні, а иньші нахилили ся над головою Грабара, з якої лила ся потоком кров; мачали шматину в криничнім ведрі і прикладали до голови.

Однак Остап не давав знаку життя, видовжений і блідий лежав без пам'яті на соломі.

Скоро Іван Грабар дізнавшись, що дієть ся на двірськім гумні, прибіг, застав гурти потомлених людей, і брата в струї крові. Біль затиснув його серце, коли побачив бліді та поранені лица і калюжі людської крові. Не міг спершу промовити ні слова, а стілько слів тиснуло ся на задеревенілі уста!

Слівце, що учора з полудня вчув від лікаря за добрий апетит, та „самооборона“ тепер пищала якимсь зловіщим голосом, як кличе нічний пугач. Здавало ся Іванови, що те слівце чує в скорім віддиху ненавистю дишучих грудий зворушеної юрби; читав

Його в їх неласкавих, протяглих чертах лица, в їх страшних очах і в тім морі братньої крові.

Припав на вколішках до непритомного брата і разом закликав голосом від серця:

— Не жаль вам братньої крові? Не гріх, люди добрі, проливати людську кров?

Усьо відступило ся і тут погляди окружаючих людей пішли в землю. Іван Грабар цілував лице, цілував чорні, спрацьовані руки брата. Поволи кров переставала текти. З під відхиленої шмати бачив Іван велику рану на голові.

— Може він уже не живе? — питав наляканий в людей.

Однак Остап жив; відхилив поволи повіки і лїниво повів довкола очима. Лице стягав з болю.

— Що тобі, Остапе? — питав Іван.

— Болить голова!

— Тебе вдарили?

— Не знаю!

Просив води; знов прижкнув повіки.

Тим часом на двірськїм гумні пішла сьвіжа робота. Заїздили возами хлопцї і забирали тих, котрі з болю, чи для зломаної кости не могли пішки йти до хати.

Один такий віз забрав останнього і найтяжше раненого Остапа Грабара. На руках двинули хлопцї найдужшого оборонця своїх кривд і положили його на возі добре вистеленім соломкою. В головах хорого сїв Іван Грабар і отулював болючу голову брата своїми теплими руками. Нога за ногою ступали конї і поволеньки точив ся віз із двірського горбка в низ.

Їдучи стрічали по дорозі Захарка: прищмокуючи і витраскуючи з батога, весело і безпечно вів чоловік у подраній свитинї пару своїх коненят до дому.

Остап Грабар тяжко віддихав, заїхавши домів. Вичерпані були його сили подїями останніх днів. Тїло слабло від сильного болю голови. Блудно поводив очима довкола і жадав води.

Оксана, що від кількох днів ледви видала чоловіка, залляла ся слїзми на вид великої рани.

Після волї Івана вистетила в окремії кімнатї постелю, відмила рану і завинула її сьвіжим полотенцем.

Поклали Остапа. Сильна дрож стала ним трясти. Синіло тіло. Отже кипулись до нього. Простими ліками старали ся прийти хорому з помічю. Прятали ся пильно.

Іван вірив, що брат поверне до здоровля. Натура сильна, лише хвиливо вичерпана, — вговорював Оксану. Перший раз як слід приглянув ся братовій, рівним і спокійним чертам її молодого лица і жалібному поглядови великих синіх очий. Мимоволі являло ся питанє: що знає жінка про чорняву любовницю мужа? Чи в глибині темної ночи пронав слід на віки? З німого відруху Оксани, з її урваних слів він бачив лише безграничну любов, з якою ратувала жінка свого мужа. Се його успокоювало.

З полудня Марійка відвідала хорого. Співчуючи подала Іванови руку і довго приглядала ся лицу Остапа.

А хорий в дрожи успокоїв ся, лише тяжко і коротко віддихав.

— Він утомлений! — старав ся обяснити Грабар.

— Дві ночи не ночував дома! — казала Оксана. — Вчора ціліську днину і ніч забавляв ся на ярмарку!

Залляла ся слізми і вийшла з кімнати.

— Мусить знати, що він її не любив! — казала Марійка, коли Оксана вийшла.

— Кажете, не любив, Марійко? Тих добрих, ласкавих очий не любив?

— Ні, він любив п'яшу!

Марійка вмовкла. Іванови жаль стало Оксани, бо й вона мусіла про се знати.

— Се не простий брак любови! — казав по хвилі мовчання Грабар до Марійки. — Він дика натура і невгамована, мій брат, хоч такий добрий! Тямлю, ще будши малим недоростком, топив ся я раз у ріці. Пустуючи забігли ми оба аж над беріг Солокії і я впав у Чорний кут (так зве нарід глибинь тої ріки). Я мало вмів плавати, однак він усе був такий відважний! Оттими зелізними руками витягнув мене як муху з води! Чого-ж удавав він такого зимного й невмолимого?

Мусів Остап дослухати ся слів брата, бо якось дивно скривив черти лица, відчинив повіки і млавим поглядом глянув довкола.

Іван замовк і нахилив ся над ліжком хорого.

— Ти тут, Іване? — питав той слабим голосом. — А де Оксана?

Привели Оксану. Хорий витягнув суху, довгу долоню і обняв її стан. І довго непорушно глядів у її очі, поки по лиці не скотила ся кругла сльоза. Голосним плачем відізвала ся жінка, припала до рук хорого і цілувала їх.

— Пропало, Оксано! — говорив немічно Остап. — Мені треба буде сповіди; я знать умру!

Голос його був спокійний; питаючи повів очима по тих, що при нїм стояли.

— Ти не можеш умерти, Остапе! — голосила жінка. — Я тебе так люблю, люблю!...

Вона цілувала його ноги. Хорий відвернув ся лицем до стїни. В слїд за тим вкинуло його знов у сильну дрож.

Заки Оксана прятала ся коло хорого, питала Марійка в Івана :

— Може-б йому лікаря?

— Лікаря?

— Шнака, гадаю!

Іван мовчав. „Самооборона“ не сходила йому з голови...

Марійка щось догадувала ся.

— О ратунок ходить, і то о скорий! Шлїм по якого-небудь!

— Нехай приїде доктор Шпак! — рішив Іван.

Вийшли обоє. Стоячи на дворі Марійка питала ся :

— Ви сьогодні їдете?

— Ні, Марійко, я ще не поїду!

— До села з'їде комісія, почнуть ся протоколи.

Кажучи се, знизила голос. Іван глянув на Марійку і — не відповів...

Їх розмову перервав чоловік. Надбїг і завернув Івана з дороги.

— Тее, кажесть ся, Остап вас кличе! — казав.

Марійка пішла вислати по лікаря візок, а Іван вернув ся.

Дрож минула ся; Остап лежав горілиць, знов спокійний. Очи мав устромлені в двері. Знать ждав брата. Той зблизив ся і сїв близько нього на постелі. Оксана вийшла заґріти теплого напою і вони остали ся у-двох.

Довго глядів Остап на брата. Потому по хвилі повів очима і зупинив ся в кутку на сокирі. Іван аж тепер завважав її. Стояла оперта держакон о стїну. Слїди крови знати було на тупім кінці топориска. Іван дрігнув, відвернув ся і глянув на брата.

— Ти вбив кого, Остапе, сеї ночі?

— Ні, Іване!

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XIX.

— А та сокира?

— Я хотів нею вбити тебе!

Дивно зробило ся Іванови в голові. Силкував ся і не міг глянути братови в очи — повіки впали...

— І... Оксану... — спокійно казав Остап Грабар по хвилі.

— Остапе! — мовив уже Іван Грабар. Не витерпів і доло-нею затулив губи хорого.

— Не бій ся, брате, я вже вас мордувати не стану! Вбили мене! Я безсильний, я вмру!

— Ти не вмреш! — кликав Грабар, певний себе. — Ти будеш жив і любити нас мусиш, як ми тебе любимо, Остапе!

Якось мрачно стягнув Остап лице і скривив губи.

— Мене ніхто ніколи не любив!

— Неправда, брате, вона тебе любила і любити не перестане!

Перечучи хитав Остап головою.

— Знать лише бояла ся мене, брате, а я того стерпіти не міг; чого ж вона мене бояла ся? А по хвилі мовчання додав, глянувши на брата:

— А я таки любив чоловіка, поки з ним ліпше не зійшов ся!

Жаль стало Іванови хорої душ. „Він мусів хвилями тяжко терпіти“, гадав дивлячи ся на бліде, безкровне лице, що знов стало глядіти в сторону сокири.

— То сокира, котрою Кисіль убив вятя! Я її вкрав! О, страшна була ніч, яку я пережив нині в лісі!

Остап вимовляв з трудом слова. Врешті втих, а по хвилі уснув. Спав неспокійно. Дивував ся Іван, що брат так трудно приходить до сил. Чув, що вони мусіли бути глибоше підняті, чим він гадав.

Тай справді: Остапови до вечера не полекшало. Ще щось двічі дістав напад дрови; а в вечер, коли візок привіз лікаря, Остап Грабар був уже без памяти. Після дрови вкинуло його в сильну горячку.

Грубим тулубом киваючись на коротких ногах з боку на бік приступив лікар до постелі хорого і змірив горячку. Горячка була висока. Лікар хитав головою. Опісля обмацав рану, пошпи-гав у ній дротом і забрав ся її чистити. Грабар завважав, що лікар робив се зручно і хоч був товстий, навіть не засапав ся. Опісля казав лікар постарати ся о лід, котрого велів прикла-дати в шматах до голови. Сам напоїв безпритомного хорого по-

живою. Врешті приписав якісь ліки і вийшов з Грабарем на подвір'є.

— О, вже ніч, а я спізню ся! Ціла біда, що ми лікарі все спішимось!

Про те велів собі розказати, як стала ся подія. Підчас бесіди Івана втручував уривані слова: „То інтєресно“, або знов: „То прикро“.

— Отже маєте надію, що одужає мій брат? — шептав Іван Грабар до лікаря.

— Я? Але-ж найменшої! Череп тріс, потрясене мозку було сильне; а що найважнійше, перебіг слабости незвичайно наглий. Мусять бути комплікації в мозковій корі.

Слова лікаря були звязалі і дуже ясні. Він подібними словами потішив ще й жінку хорого і з тим від'їхав.

Була ніч. Іван лишив ся з Оксаною при хорім. Не вводив в нього очий. Смерть — грізну, сувору і безпощадну — читав тепер з кожного його віддиху, з кожного дрігнення хорого тіла. Страшними і разом простими і ясними знаками стояла виписана смерть в обрисах лица і дивлючи ся на видовженого на постелі брата, видів уже Іван догоряюче тіло.

Про те не відступав від постелі хорого. Подавав ліки, силоміць вливав поживу в спалені уста і прикладав лід до голови. Таке дрібне занятє дає чоловікови часом полєкшу; він поволи освоюєть ся з тим, що наконєць мусять стати ся.

Від часу до часу в годинах нескінчено довгої й темної ночі біг його погляд у кут. Там, о стїну оперта, стояла та сокира, котрої Грабар чомусь не міг діткнути ся...

„Я хотїв нею вбити тебе і Оксану!“ — здавало ся йому, що шепче раз-у-раз німа сокира і шепчуть немічні уста хорого, віддихаючи горячкою. Ту саму мову чув від глухих стїн і тим віддихом, здавало ся йому, дихала вся душна кімната.

Кров... кров... усюди видів Іван Грабар людську кров... Видів її повні річки, що заливали стежки і дороги, якими біжуть люди. Видів її повні стави, що заливали людські оселі і поля, на яких вони трудять ся. Кров... кров... і нескінчене її море, що випливало з кожного закутка людського житя, почуваня і мисли...

— Чого се так? — кликали спрагнені губи і разом відзивався з нутра його спрацьованого мозку иньший тихий і спокійний голос, добувала ся на верх струя з якогось иньшого жерела.

Він уже, здавало ся, його розумів: те терпіне розумів уже Іван Грабар. Розумів муку і терневий вінець, що глибоко в'їдається в скрані страждучого чоловіка, яким він окуплює свою горячу, велику і всесвятую любов...

Дідня третього дня Остап Грабар помер, лишаючи в розпуці вдову з її ще більше тужливими очима і дитину-сироту в колиці.

До пам'яті хорий уже не вернув — горячка збільшала ся і спалила тіло; а дух спочив і завмер на кривавих плямах сокири. На неї ніхто не звернув уваги, лежала спокійно в куті, хоч судовою комісія, що доходила розмаїтих справ у селі, шукала її пильно.

Комісія мала сим разом багато праці в селі: таку силу людських ран пооглядати і посписувати слідчі протоколи. Справа була помотана і свідки не вмiли як слід подати: хто завдав ту а ту рану?

Небіщик Остап Грабар був би може ядренійше на се відповів (подібно як тоді в суді, коли свідчив Захаркови); але нині він мертвий, а комісією переведена секція вмерлого тіла того питання не могла розв'язати.

Іван Грабар не вичікував вислідів роботи слідчої комісії. Не ждав навіть похоронів брата — по його смерті допоміг вдові-братовій упорядкувати домашні справи і вже коло полудня був назад у своїй кімнатці в двірській палаті.

— Поїду! — казав до Марійки при обіді.

Те саме заявив і двом старикам, просячи коней на другий день дідня.

Вони розуміли вагу справи, отже ніхто не сьмів противити ся.

— Веселости він тут з нами старими не зазнав! — говорив Осоховський графови при файці. — Нехай їде назад, відки прийшов!

Граф посидів і не сказав ані слова.

Тим часом прощав ся Грабар з Марійкою.

— Вже не побачимо ся сьогодні? — питала вона, стоячи на ганку.

— Ні, Марійко, я потребую спочинку і самоти!

— Вас жде тепер свіжа праця: прийти назад до рівноваги! Грабар мовчав.

— Ви щось тайного криєте, Іване, скажіть, а може я вас зрозумію!

Її слова звеніли щиро і просто. Грабар побачив добре знаний румянець на її лиці.

— Нічого, Марійко, не крию! — казав беручи її долоню в свою. — Лише вас хочу собі затамити! Не забувайте і ви про мене, прошу; хто знає, чи мені лучить ся коли бути тут і вас ще бачити!

Тяжкий жаль вирвав ся на силу з грудий дівчини. Вони довго гляділи собі в очі і мовчки ровійшлись.

Після того лишив ся Іван Грабар на самоті. Зачинив ся в кімнаті, яку став мірити скорою ходою.

Був по правді самий. Уже навіть брата не мав. Як сонна мрія майнуло перед його очима те, що тут пережив. Минуло ся Нині все скінчене — мусів відси відійти і питав себе, куди?

— Нікуди инде, лише в тюрму! — шептали його губи. — Стояла ще одна дорога, що світила. Він уже вірив, що блукаючи спішив туди від давна. Іншого виходу не було, бо те, що колись було, нині стояло за ним, як наймізернійше сотворінє: було мертве і погане і перестало бути його житєм, змаганєм і цілею. Від оплюгавленого Грабар мусів відвернути ся.

Остати тут, зачиненому рукою людських установ і права, вже значило ся щось. Значило ся: спокутувати всі свої давні блуди та гріхи батька, за досить учинити страшній смерти батька, значило ся вернути до тих, котрим винен був працю, а терпінем окупити собі спокій і силу для дальшого свого існуваня — значило ся отже всьо.

В тім пожертвуваню себе самого чув Грабар щось висшого і благородного.

— Коли суть люди, що не жалують живого віддиху, для чого-ж не посвятити кілька літ муки і терпіня? Для чого не надати свому житю живого і лучшого напрямю? Так — вільним і чистим і кріпким вернути, відки вийшло ся! Жити для них, море їх крови відкупити великою і жертволюбною любовю!

Грабар відітхнув. Чув, що ставав спокійнішим. То були гадки не нові: як влізлива тїнь, вони давно переслідували його в житю — в часї розкішних і солодких годин веселої забави і в часї найсвітліїших поривів для красною і величавого. Остогиджували смак і вражїне. Чому? Бо вони жадали не мертвого захвату для красною і величавого, але красною і величавого житя!

— Отже туди, туди! — шептали Грабарові уста. — Не буде більше бояти ся ні мук, ні терпїня! Хиба криєть ся в них нещасте? Хиба ними не окуплює собі чоловік спокійний і погідний скарб мислей? Хиба їх товчок не той великий, що пхає від споконвіків весь сьвіт наперед, що огріває мисли людські від дитинячих пелюх — не в них отся любов, жерело буйного, плідного і лїпшого житя?!

Грабар відхилив вікно і в спрагненї груди вдихав жадно сьвіже повітре. Сонце зайшло. Темніло. Оперта на рамени Павла пересунула ся в глибинї парку тїнь графа. Той ступав стежкою довгою, нудною і буряном порослою, мов покутуючи блудив як півмертвий.

— Мій перший сьвіт дня був великим пятном грїху і тяжкою ганьбою! — шепнув нагло Грабар, дивлячись на погорблену появу старця. — Мій батько! Боже! Ні, я не маю батька: я байстря, я лише його грїшми гадав доробити ся щастя і спокою...

— Яка підлість! Геть відси, як найскорїше, ти бездомний волоцюго — в тюрму, бо там твій дім!

Острий вітер повїяв і затряс галузями дерев. Між деревиною в парку закипіло. Погорблена тїнь графа опертого на рамени Павла вертала домів.

Грабар відступив від вікна.

— Піду до нього і розкажу, де я їду і по що!

— А Марїйці? Її лише лист напишу! Не те вона, що ті иньші, яких рамена манять до горячих обїймів, — того в неї нема... А про те здаєть ся менї хвилями, що її люблю... Не знаю того... Здаєть ся, що під теплом її чистого серця можна-б обновити не одну гадку і вправ би не один сумнів... Може... може я її в моїм новім житю полюблю горячо і всеціло — не знаю, може...

Стояла ще не пізна ніч. Іван Грабар збирався опустити родинне село. Рішився пішки йти до стації залізниці і лічним потягом удати ся просто до Львова. Не хотів золотити марному місточкови спокою.

О своїм пляні не згадав доси нікому. Бачучи коло півночі, що сьвітить ся в кабінеті графа, він постановив з ним одним рз-прощати ся. Перейшов салю і їдальний покій, лишаючи за своїми слідами глухий відгомін пустих кімнат. Відхилив двері кабінету. Граф не спав і не був навіть в ліжку. Сидів у низькім, глибокім фотелю і мав ноги старанно обмотані зручною рукою Павла в теплий плед. Курив файку і недвижний старечий погляд утопив в клубах синявих облачків диму.

Грабар ввійшов і повідомив графа, що завтра думає віддати свою особу властям до рук.

Граф витріщив очі. Він зжахнув ся і щоб опритомніти, потер сухою рукою змучене і безсонне чоло. В очах старого графа власть не являла з себе нічого доброго. Довгий вік навчив його тверезо дивити ся на таку справу. Власть еґоїстична і хто їй віддасть ся під опіку, того вона визискає для своєї ціли і не пощадить. Та граф гадав, що тут мусіло щось заподіяти ся і що Грабара мусів спіткати донос до властей. Черти старого лица набрали гнівного виду і він казав :

— Хто сьміє заподіяти тобі кривду в моім домі, Іване? Скажи, нехай знаю! Диви ся на ту старечу, немічну появу і вірь мені, що ще стілько сили в неї добуду, щоб пімстити кривду!

Грабар мусів заперечити тому догадови.

— Певно, що скорше чи пізнійше підніс би хто-будь свою руку, пане графе! Але се мені байдуже! Я хочу нині добровільно піддати ся їх карі!

Граф глядів на Грабара недовірчиво, потирав раз-у-раз чоло і шептав :

— Добровільно... добровільно піддати ся їх карі?

— Так, добровільно, з почутя обовязку! — тягнув Грабар. Щось мило торкнуло його і він дав волю гадкам. — По те тягло мене сюди і по те я їхав сюди, графе! Я бажаю волі! Я мушу позбути ся тягару, що мене гнете і я бажаю сам добровільно ви-міру їх справедливости!

— Щож тобі, сину? — ніжно промовив граф.

Він велів Іванови сісти поруч, узяв його голову в свої долоні і чисто-сердечно цілував чоло.

— Змилуйся! — шептали його губи. — Ти губиш себе і мене! Я хотів потіхи на старі літа; я в тобі хотів бачити себе, мій сину! Яка-ж страшна сила заволоділа тобою! Кинь ту гадку і поки можеш, жий при моїм боці!

— Жити буду для тебе! — казав Грабар, цілуючи руки старця. — То моя ціль: спокутувати твої гріхи, батьку!

Старець дрігнув.

— Гріхи мої спокутувати, Іване?

— Так, батьку, спокутувати сльози її, якими вона свою нечесть умивала! Моя бідна мати! Кривду тих спокутувати, котрі п'ятно байстря носять до нині на собі — свою й інших. Смерть мого брата спокутувати! Спокутувати твоє розв'язле жите, батьку, плач і кров тих чорних волів, котрі під твоїми вікнами як собаки вдихають, а ти, мій батьку, мовчиш, ані дрігнеш!

Грабар не стямився. Могучий огонь вибухнув і невпинно горів на вільному полі. Він же-ж був тепер свободний, його гадки були чисті, міг казати те, що від давна давило серце. Та мусів перестати. Піднісся той, котрому нечестю плюнув молодий чоловік в очі. Гордо підійнявся граф у фотелю, грізно стягнув поморщені черти лица, підніс у гору обидолоні, стягнені в кулаки і хотів ними вразити сина. Син стояв спокійний. Очі його молилися за старця. Граф пізнав, що устами не говорила ненависть того, хто лагідний стояв і готов був в тій самій хвилині цілувати ті кулаки, які мали його вдарити.

— Бунт, кругом бунт! — болісно шептали старі уста. — Я-ж покаяв ся, як рідного сина пригорнув тебе до груди! Я хотів видіти тебе добрим, лагідним, уступчивим для минулих блудів старця... І ти такий шалений, як той, що онтам у стайні скінчив ся, твій брат!?

Безсильний, вичерпаний покотився граф у фотель. Лице закрив долонями і склонив немічно голову. Терпів тяжко... Іван обтудлював пледом сухі його ноги і цілував руки.

— Даруй, отче, шаленому синові; він же добрий і любить тебе! Лише чести його ти більше не жадай! Радше дай йому волю, нехай шалений іде, де його сумління тягне! Вірь йому, що він терпів гірше тебе, поки у стіп твоїх не зложив свої сповіді! Вірь йому і даруй йому, батьку, молю тебе!

Мовчав старий. Здавало ся, мов у тій хвилі щось сконало і скаменіло, так страшно тихо зробило ся в кімнаті. Потому стрепенув ся граф. Поволи стали ся підіймати ослаблені його повіки і зпоміж них виглянули мутні, немічні очи. Тихим, ледви знатним голосом шептали губи :

— Іди, кудп хочеш, нехай уже сам умираю...

Він поцілував чоло сина і краплі сліз покотили ся по худощавім лиці старця.

Після прощаня Грабар вернув назад до своєї кімнати. Відчинив подорожний куферок, витягнув папір і перо і скорим письмом став писати лист. Зложив його і на верха поклав читкий знак : „Марійці“.

Опісля взяв палицю в руки і потягнув у дорогу скорою ходою, ніде не задержуючись.

Лише в місці, де з землі виростали три німі хрести, відзначені трьома знаменами: любови, віри і надії, станув Іван Грабар і розглянув ся. Чорніли ся німі поля. Осінній вітер дув широким простором. Ждав Грабар, але надармо: її тут не діждав ся, ані тої пари, що блудила недавно тими сторонами в місячну ніч...

Може коли блудити-ме туди иньша пара в щирих і чистих обіймах і погідним поглядом глядіти-ме в ніжне лице місяця і в молочні облаки небес, і щиро слухати-ме нічної пісні сопілки пастуха, упоєна чаром великої, чистої і плідної любови.

— Може, може... — кликав Грабар. — Або вийде душа чиста і як сталь міцна, або пропаде в безвістях і глибинах тюрми, скоро слабосильна не варт буде житя!

Іван Грабар згорнув рамена і рушив певною ходою в нічну, далеку і незнану путь.

Коли Марійка встала дідня, щоб з Грабарем розпрощати ся, побачила як фірман відпинав коні; кімната, де мешкав молодий чоловік, була порожня.

— Пан мусів у ночі піти пішки! — казала служба.

Куди? Цікаві очи служби знали: недалеко в лісах є границя... Щож лекшого, як одним кроком переступити її — ніч темна і ліс глухий...

„Марійці“.

— Він добрий, не забудь! — шептали її губи. Марійка розірвала коперту і читала лист:

„Дякую Тобі за Твоє добре і чутке серце; за румянець, що часто грав на Твоїм личку, коли Твоя долоня в моїй дрожала; за Твою догадливу душу.

„Коли станеш читати сей лист, я вже буду в дорозі до того місця, яке Ти мені в простоті свого чуткого серця назначила. Я твердо вірую, що блисне колись дрібка ліпшого світла для мого життя і може... може...

„Ні, я того Тобі нині докінчувати не стану. Жий спокійно і згадуй мене в годинах, коли заблудивши станеш чи то нічу, чи о заході сонця на тім горбку, де вирости і розцвілились три хрести — там буду я все з Тобою. Іван“.

Читаючи дівчина всисала в себе кожду букву письма, як би в тій невеличкій картці бачила вирите ціле своє жите і всю свою будучність. Стоячи в вікні шептала:

— Я того надіяла ся, я в те вірила! Там буду я цілий час з тобою, не відступлю! Гадки мої все будуть з твоїми, мій бідний Іване!

Після тих кількох бурливих днів запанував назад мертвий спокій у графовій палаті. Лише більше до землі пігнули ся немічні карки стариків і рідше можна було бачити стару няньку-бонцю, як безконечно рухаючи долішньою щогою, молила ся за свої і за людські гріхи.

В селі пішло нове жите. Комісії та суди займали мозки Глухівчан і довго не давали спокою умам раз виведенням зі щоденної рівноваги.

Люди дальше бідніли. Кидали свої загороди, білі хатки і зелені поля, кидали свої жінки й діти, або й разом з ними тягли хмарами за море.

А Марійка ще частійше чим перше брала під рамя старого батька і вела на прохід до трьох хрестів. Відтам віяло широким, здоровим леготом... Свобідно вони тут говорили про Івана. Старий морщив брови і погідливі, сині очі смутніли.

— Шалений, летить добровільно до арешту!

— Ні, батьку, він пішов там, де його кликав спокій душі і де тягла велика любов! О, я йому вірю!

Старий хитав головою, пригортав свою дитину до груди і ніжним шепотом правив їй в ухо :

— Ти йому віриш! Однак слухай слів старого: та ваша дорога хороша, але лячна, бо колюча і спадиста. Хоч вона безперечно зі всіх найпростійша, але безлюдна: тою дорогою доходять до ціли невелике число людей і многі падають по дорозі. А ті, що доходять, носять чола поморщені від злиднів і мук; лише душа в них велика і широке серце повне любови. Доню, слухай слів старого: чи стане вам обом сил?

Могла-ж вона знати? Опустила головку і лице її вкривала хмара смутку. Однак по хвилині знов відхиляли ся молоді уста і вона казала :

— Спробуєм, отче, я вірю, що стане!

— Га, то махай здорова, куди знаєш! — кликав тоді Осоховський. — Я тобі не ворог, бо я батько і тільки радити хочу. Іди, ступай, коли хочеш! Будь певна, що де лише підеш, хоч би й на тій дорозі, завше знайдеш мене старого, вірного приятеля біля себе! Я-ж лише для тебе, Марійко, животію!

От і дівчина метнула ся до праці. Молоде чоло запрацьовувала занята навчанем дітей у школі. Заняла ся уцтивою і чесною працею, вже не лише для хліба, але для чогось вишого — для того, за що її Іван дозволив добровільно сковата собі свободні руки.

Місце між трьома хрестами стало її відпочинком. Та не на довго: насунули осінні мраки, впав дощ раз і другий і розробив землю в густе та неперехідне болото — стало на дворі мокро, холодно і неміло.

Треба було зачинити ся в хаті і засукати руки до буденної праці.

Белз, 1900.

ІДЕАЛІСТ.

Оповідання Григорія Коваленка-Коломацького.

Андрієви Михайловичу Грабенкові
на незабудь.

I.

Пан Суниця по походженню був простий селянин, але обставини життя та самоосвіта зробили з його інтелігента-городянина; та не вважаючи на те він ціле життя зоставав ся щирим до народа, він любив його, любив свою вітчину; хоча любов та була цілком платонічна, вона ні в чім не виявлялась опріч слів. Але-ж се залежало знов таки від того становища, в якому знаходив ся Суниця; живучи у місті він не мав змоги, не мав зайвого часу для мандрівок по селам, щоб єднатись з народом та бути корисним для нього. Але любов до народу він раз-у-раз почував і висловлював її, не соромлячись свого походження.

— „Я син народа, що в гору йде, хоч був запертий в лях“! — казав він иноді словами Івана Франка.

От тільки на жаль та гризоту своєї дружини, Марії Степанівни, Суниця часто-густо ідеалізував селян; факти з життя нераз доводили йому щось инше, особливо коли він оженив ся. Але Суниця зоставав ся певним своїм засадам. Сей ідеалістичний погляд нераз шкодив і надавав прикрости і йому й його дружині.

Марія Степанівна була родом Росіянка, вона менше знала український народ, майже зовсім не знала, але будши більше практичною людиною розуміла, що селяне такі-ж люди, як і всі, і через те не можуть бути справді янголами, якими уявляв собі їх

її чоловік. І справді, приклади раз-у-раз доводили се добре і стверджували таку думку пані Сунчихи: то Суниця принесе в базарю (на базарь любив ходити Суниця сам, „для єднання з народом“, як казала шуткуючи його жінка) вонючих крашанок, що продасть йому селянка за „свіжі, свіжі, як кришталь“, то купить молока скислого, або-ж принесе ковбасу таку, що її тільки собаці викинути. Марія Степанівна зараз і напосядеть ся на свою дружину.

— І де таки в тебе були очи, скажи Бога ради? — почне вона зараз. — Чом ти не роздивиш ся, що тобі продають?

— А чого його роздивляти? Жінка божилась, присягалась, що добре; чи-ж маю я моральне право не йняти її віри?

— „Божилась!“... „Присягалась!“... Дивно мені, далєбі! Трицять год живе чоловік на світі, а й досі як дитина! Верзе не знать що! — починає вже сердитись Марія Степанівна. — Адже тій жінці треба продати те, що вивезла на базарь, чи не треба? Ну, скажи, треба?

— Ну, то що з того? Треба.

— А коли треба, то й мусить забожитись. Та твоїм селянам тепер божитись, як дурневи з гори котитись.

— Ти, Маню, кажеш так через те, що не знаєш народу нашого, не стикаєш ся з ним! — почне її відповідати Суниця впевняючим, поважним тоном.

— Ха, ха, ха! а він знає народ, і то через базарні стосунки знає, ха, ха, ха! — зареочеть св Марія Степанівна.

— Сьмій ся, сьмій ся собі! А я тобі скажу, що сільська жінка божитись по дурному не стане, бо то для неї тяжкий гріх, і певно, що молоко було свіже, коли вивозила з дому, а в до-розі скисло! — провадить Суниця далі спокійним тоном; він незвичайно спокійної був вдачі і жінчине глузування його не дразнило.

— Чисте горе з таким ідеалістом! — скаже було Марія Степанівна таї залишить суперечку.

Довго так ідеалізував Суниця своїх селян, аж поки нарешті й сам почав помічати деякі негарні з їх боку вчинки. Але-ж помітивши їх він зараз почав виправдувати селян, покликаючись на шкідливий вплив міста.

— Нічого немає в тім дивного, що селяне навчились ша-хрувати! — кавав якомсь Суниця, принісши з базарю сметану, розведену чи крейдою, чи борошном, чи хто його зна й чим!

Люди раз-у-раз знають ся з містом, а відомо, що з ким поведеш ся. від того, й добра такого набереш ся! Тут винна наша псевдокультура!

— А от коли-б наша інтелігенція та почувала на собі якийсь обовязок до народу, — провадив він далі, — та ширила проміж селян хоч приватно просьвіту, розповсюджуючи наприклад користні книжки чи що, то певно-б тоді й вонючих крашанок та ковбас не було-б на базарі.

— Або-ж хоч би й були, то продавали-б їх за вонючі, а не за сьвіжі! Адже так? — додала пані Суничиха іронічно.

— Ти раз-у-раз обертаєш мої слова в жарт! — промовив Суниця з гривотою.

Прикро було Суниці, коли він довідав ся на власні очі і переконав ся, що народ український деморалізуєть ся, переймає від городян усякі шахрайства, а також губить свої добрі національні прикмети. Подвійно йому прикро було ще й від того, що щира інтелігенція, бачучи ту деморалізацію, байдуже відносить ся до того явища, не дбає про те, аби допомогти якось народови, дати йому духову поживу, захистити від шкідливих впливів.

Згадавши про народні книжки, Суниця постановив набувати популярні видання та при кожній нагоді ширити їх в народі.

— Дивно, як ся добра гадка давнійше не прийшла мені в голову! — думає Суниця. — Адже добрими книжками можна впливати на селянина не тільки морально, а ще й будити в йому самосьвідомість, самоповагу та національне почуттє.

Він радів в сїві гадки. Про замір набувати книжки він не сказав своїй дружині ані словечка, знаючи, що вона не стане поділяти його поглядів та замірів, а ще чого доброго назове сю справу дитячою забавкою.

— Нехай краще довідаєть ся тоді, як пришлють уже книжки! — постановив він.

Отже незабаром Суниця замовив у книгарні кілька сот примірників усяких народніх книжок в українській мові, що видало перербурське просьвітне товариство, і нетерпляче сподівав ся, коли вони надійдуть.

— Побачимо, як то будуть приймати люди книжки в своїй мові! — міркував собі він.

Одного дня, коли Суниця був на посаді, його жінка одібрала посилку. Вона незвичайно здивувалась, коли розпакувала

ту посилку і побачила перед собою силу книжечок у новеньких, барвистих обгортках з різними везерунками, мов польові метелі.

Марія Степанівна не могла дати собі ради, для чого се її „ідеаліст“ набув таку силу книжечок. Але вона стала потроху догадуватись — для чого вони, а коли Суниця повернув зі служби, її вагання зникло цілком.

— Що се ти, Олексо, книгарню утворити хочеш? — спитала першим чином Марія Степанівна чоловіка. — Для чого се ти накупив таку силу книжок?

— А хоч би й книгарню, хіба що? — відповів той тоном чоловіка, що відчуває з чогось задоволення.

І не сідаючи до столу як звичайно, Суниця почав переглядати „метелі“.

— Чом же ти не скажеш мені, для чого сі книжечки? — знов запитала пані Суничиха.

— Ач, яка цікава! Не скажу, нехай покортить!

— Бога ради! І не кажи! І так догадуюсь! Се для того певно, щоб прийняти на себе ролю аматора в народній просвіті, та щоб селяне прочитавши сі книжечки, перестали продавати тобі смердячі ковбаси за сьвіжі, або щоб хоч і продавали, так упереджали покупця: „Глядіть, мовляв, паночку, ковбаска з душком!“ Адже так? Еге-ж? Для того? — промовила Суничиха на-пів жартовливо, на-пів іронічно.

— А хоч би й для того! — відповів Суниця спокійно; він звик уже до гострого жіпчиного язика. Крім того він був зараз в доброму настрою.

— Ну, а скажи, Маню, невже ти не згоджуєш ся з тим, що ширити серед народа добрі книжки річ користна? — спитав він жінку переогодом.

— Чом не згоджуюсь? Цілком користно! Користь декому з того буде, особливо коли добрий папір... Не треба буде приміром якомусь Грицькови чи Стецькови купувати цигаркового паперу, се раз плюс; далі користь друкарям та видавцям, котрі мусять видрукувати та видати нову книжку замість спаленої — се два плюс, далі...

— Далі годі, Маню, годі! Я бачу, тобі подобаєть ся робити мені прикрости! — промовив Суниця образливо.

— А тобі вільно ображатись! Чудний, їй-Богу! Не можу-ж я справді відмінити своїх поглядів і неодмінно вбачати ідею там,

де її вбачає мій коханий ідеаліст! — промовила Марія Степанівна жартовливо-лагідно, провівши рукою по голові своєї дружини.

— От коли-б ти мав змогу завести по селах постійні бібліотеки, ото иньша річ! А поки що одначе годі тобі марити про духову поживу, ставай лише до тілесної, борщ уже на столі!

II.

Пан Суниця не гаяв ся з ширеннем книжок: другого-ж дня у ранці збираючись на базарь він захопив у кошик кілька примірників книжечок і роздав їх усі селянам. З початку він почував себе ніяково в такій ролі — в ролі якогось аматора просвіти селян, почував себе ніяково через те, що не знав як розпочати се діло та ще на базарі, як забалакати про се з селянином.

— „Ще насьміють ся на цсалом той!“ — згадав Суниця Шевченка, йдучи на базарь з книжками. — „Скажуть, якийсь дурний пан ходить по базарі та навязуєть ся людям з якимись там книжками!“ Але-ж се вагання незабаром зникло, селяне охочо брали від нього книжки; правда, дехто відмовляв ся, не хотів брати, думаючи, що Суниця шуткує тільки кажучи, що роздає дурно книжки, а коли він впевняв неймовірного, що гроший йому не треба, аби тільки читали книжку, то простягали руку сьміливо, а тільки всьміхались справді такою усьмішкою, що ніби виявляла глузування з Суниці. Усьмішка ніби казала: „Ти ба! Ще дурні є на сьвітї, що дають книжок за дурно!“ Та Суниця на те не вважав, чи по просту не помічав, він радів, коли повертав ся з базарю позбувши всі книжки, що брав з собою.

— Чи й тобі, Трохиме, пан дав книжку? — питав один селянин другого, повертаючись з базарю: вони були з одного села, навіть сусіди.

— Та дав! Грець його знає, що воно за книжка, та ще й з картинками! — відповів той.

— Ов! А моя без картинок, тільки на обгортці щось таке вимальовано! А щож то за картинки у твоїй книжці?

— Людий якихось понамальовано! Так наче й наші люди, а наче й не наші: одїж бач на них якась кумедна! От привяжи віжки та йди сюди, роздивимось у-купі, що воно за картинки?

— Ось зараз! — відповів той.

Привязавши до хурґона віжки, сей другий селянин, котрого звали Семеном, перейшов до Трохима, що їхав попереду. Тут вони

почали роздивлятись на малюнки та робити всякі уваги до них (книжка була „Оповідання про Антона Головатого“).

— Ти глянь, яка отсе перша картинка! — почав демонструвати Трохим. — Чи вони бють ся, чи так сперечають ся, та все якісь голомозі люди, тільки чуби мотають ся!

— Та ні, се мабуть молебствіє! — завважив Семен. — Адже бач, он хрест, корогви; книжка мать божественна!

— Таке-ж! „Молебствіє“! А деж піп? А чого-ж люди в шапках?

— Та є в шапках, є й без шапок! А піп мать в гурті!

— Таке балака; „В гурті піп!“ Піп повинен бути на видноці! Ні, се щось иньше!

— А тут, брат, щось і підписано! А, матері його ковінька, шкода, що неписьменний!

— А я хоч і письменний, та недрукований: вчив ся колись, а тепер — очи повиколюй — ні одної букви не назову, треба хоч хлопця довести до пуття, щоб не забув грамоти!

— А вже-ж треба! Ану, горни далі, що ще там єсть?

— О, дивись, се вже у лісі чи що двох людей стоїть, та ще при пістолях!

— Та в лісі-ж! Он же й дерева! А он, глянь, коні пасуть ся посідлані! Мабуть розбійники якісь! Се книжка мабуть про розбійників! Ану, далі, далі горни!

— О, якого гопака садить! Се вже у панському будинку! — завважав Трохим про третій малюнок.

— Та в панському-ж! Он і пан здаєть ся сидить, а ондечки стоїть і пані! А он глянь, який гладкий сидить!

— А гладкий! Так і нагадує нашого станового!

Отак сиділо їх двох на Трохимовому хурті та роздивлялось малюнки у історичньому оповіданні Комаля. Коні ступали поволи, в новітрі було тихо і їм вільно було роздивлятись, ніщо не перешкаджало їм робити се. Добре виконані малюнки вражали глядачів реалізмом, але-ж вони не розуміли значіння тих малюнків, не знали, що воно й до чого: малюнок про покінченне запорозької Січи вони зрозуміли як молебствіє, тільки дивувались, що попа не видно та що дехто з людей був у шапках. Малюнок, що виображував Головатого та Білого у гаю, де вони хотіли було смерть собі заподіяти з журби, що Січ звелено руйнувати, селяне зрозуміли, що се розбійники у лісі і т. п. Нарешті Трохим пере-

глянувши у-купі в товаришем усі малюнки і поробивши до них власні уваги, що зовсім не відповідали змісту книжки, постановив приїхавши до дому заставити сина-школяра прочитати, про що воно у тій книжці пишеться. Другу-ж книжку, що була „розмова про сухоти на рогатій худобі“ вони не стали роздивлятися, бо там малюнків не було.

Того-ж дня у вечері (була неділя) зібралось у Трохимовій хаті кількох людей сусідів, щоб послухати „розумної книжки“, що дав у городі якийсь панок. Між людей було кілька жінок, що прийшли послухати, думаючи, що читатись буде щось божественне. Але-ж якого вони зазнали розчарування, коли переглянули малюнки. Впевнившись, що книжка небожественна, хоч на одному малюнкуви й запримітили було корогви та хрести, жінки все таки лишилися послухати, про що там пишеться.

Хлопець Трохимів, школяр років дванадцяти, засів біля стола і почав читання. Спершу він прочитав наголовок; дехто з слухачів почувши Антона Головатого враз завважив.

— Про якого се Головатого? Чи не про нашого отсе шевця книжку написано? — спитала одна жінка.

— Не перебаранчай-бо! — спинила її друга. — Воно виявить ся!

— Антін Головатий се був колись такий козак завзятий, от як і козак Мамай! — завважив один літній чоловік. — Я чув дещо про Головатого! Інтересно, інтересно послухать, що воно тут про нього пишеться!

Хлопець почав читати, ламаючи з початку страшенно на московський лад слова, але що не далі читав, то все краще вимовляв слова, хоч все таки читалось тяжко. Чоловіки уважно слухали; жінки позіхали. Нарешті жіноцтво залишило Трохимову господу, восталися лише чоловіки та Трохимова жінка, що сиділа біля стола, обіперши на долоні голову.

Коли хлопець спинився, щоб одсапнути, чоловіки забалакали про те, що як то гарно пишеться в книжці.

— А чи правда тільки всьому тому? — завважив один.

— А хто його знає! Може правда, а може й ні! — відповів другий.

— Я гадаю, брата, що правда! — каже той, що чув уже про Головатого. — Адже чули, у книжці, згадують ся навіть деякі місця в нашій-ж таки губернії, і Потьомка згадується, той Потьомка, що у Херсоні булвана йому поставлено!

— Та які тепер, братця, повелись книжки: читає хлопець, так наче тобі в рота кладе, прямо таки по нашому написано, по простому!

— А, правда, правда! — загули люди.

— А все таки краще божественне слухати! — промовила Трохимова жінка. — Я страсть люблю божественну, хлопець иноді приносить божественні книжки, то він отсе читає, а я схилю голову до стола та слухаю, слухаю, та аж засну!

— Звісно, заснеш, бо обридає слухати все божественне та божественне! — промовив Трохим.

— Таке-ж! Кому може обридає, але мені ні! Я страсть люблю божественну слухати, особливо сон Богородиці! — знов промовила жінка Трохимова.

— Ну, нехай же, братця, на ту неділю й я свою книжку принесу, послухаємо ще, про що там пишеть ся! — промовив Семен, той самий Семен, що повертав ся в Трохимом з базарю.

Другої неділі читали „Розмову про сухоти на рогатій худобі“; аудиторія складалась в тих самих осіб, не було тільки кількох чоловіків. Ся книжка зацікавила вже жіноцтво; коли хлопець прочитав перший розділ книжки, де йшла мова про те, як помер хлопець Юрасько від сухотів, що ніби то вкинулись йому від молока слабкої корови, то всі жінки тяжко вітхнули, а дехто навіть промовив: „Царство йому небесне!“, але дехто зараз висловив і недовіре, щоб людина могла померти від молока.

— Не пойму я віри, мої голубоньки, щоб людина та померла від молока! Се певно вигадки! — промовила одна літня жінка. — А що Юрась помер, то така вже йому планета призначена!

— Еге-ж, — підхопила друга жінка, — от у мене двойко померло, знаєте: Палазя та Пріся. Невже-ж то й вони від молока померли?!

— Та чимало дітий мре на селі, так не все-ж від лихого молока, — завважила молодиця, — а тут, бачите, пишеть ся, що й від молока, мовляв, може людина померти, коли корова слаба на сухоти!

— А нуте годі сперечатись, хай читає хлопець, може воно виявить ся! — додала четверта жінка.

— Еге-ж, еге-ж, хай чита, а то ми тільки час марнуємо!

Трохим та Семен, властитель книжки, сиділи мовчки, вони тільки слухали суперечку бабів.

Хлопець розпочав читання далі, йому тепер легко було читати українську книжку, тільки иноді запиняв ся над деякими технічними виразами: туберкульоз, бактерія та ин.

При дальшому читанні книжки жіноцтво очевидячки починало впевнитись, що книжка не якась проста балаканина, а справжня наука; така думка виявлялась то в вітханню жінок, то в деяких репліках, а коли скінчилось читання, забалакали й чоловіки:

— Оттут навчає, щоб скотина мала добру пашу, — забалакав Трохим, — а де ти її набереш, тієї доброї паші? Що Бог посилає, тим і годуєш!

— Еге-ж; от ще каже, щоб соломи більше слати під корову, щоб не бруднилась вона! А де ти набереш ся тієї соломи, коли й годувати скотину, та не то скотину, а й коний годуєш соломою? — додала одна жінка.

— А все таки скажу я вам, голубоньки мої, що книжечка розумненька, вона дечому навчає! — промовила та жінка, що не вірила в Юрасеву смерть від молока. — Сказано: письменні люде! Треба, Юхимовно, щоб ще колись ваш синочок прочитав сю книжечку, а то я одразу всього не запам'ятала! — звернулась жінка до Трохимихи.

— Еге-ж, еге-ж, і ми прийдемо ще послухати! — забалакали враз жінки.

Подякувавши хазяїнови та хазяїці за господу, слухачі почали розходитись.

— А що, Трохиме Петровичу, коли ви маєте їхати на базарь? — запитав Семен хазяїна на відході.

— А що таке? Може маєте щось доручити на продаж? — спитав той.

— Та ні, нічого не маю продавати... А оттой панок може й тепер ще роздає книжки; а мені, бачите, не випадає їхати скоро на базарь...

— А може вже він і не роздає? — відповів Трохим.

— А коли не роздає, то давайте, скинемося по кілька копійок та купимо якусь книжку... Ось візьміть лише хлопця в собою, нехай він вибере у Москаля якусь полезну...

— Та добре! — відповів Трохим.

Першого-ж базарю Трохим поїхав до міста з сином, маючи на меті купити якусь книжку, коли пан не буде роздавати. А з „паном“ трапилась тим часом така притичина, що примусила

його залишити ролю аматора народньої просвіти, хоч як йому се було прикро. Річ в тім, що Суниця розпочав свою „діяльність“ не питаючи розуму, чи має він право те робити, чи ні: він роздавав книжки на всі боки, кермуючись тільки почуттям свого серця, нікого не питаючись і не довідуючись, чи має він право те робити, чи не існує часом на той випадок якої урядової регламентації; він був радий, що книжки приймають селяне — вже й по другій книжці декому дав, — а до всього иньшого йому не було діла, та просто таки йому те друге й на думку не спадало. Аж тут і несподіванка.

Якось одного дня дістав Суниця оповістку, кликано його до поліції „по екстремному, касающомуся вась дѣлу“, як значилось в оповістці.

Суниця не міг дати собі ради, щоб там за діло було, ніколи йому не доводилось ніяких діл мати з поліцією, а тут ось на тобі, якесь пильне діло. Мусів іти.

Тільки що вступив він до поліцмайстрового кабінету та посвідчив ся, хто він єсть, як поліцмайстер зарепетував зразу:

— Так се ви Суниця!... Так се ви займаєтесь пропагандою!... А чи знаєте ви, що вас у двацять чотири години...

— Вибачайте, пане поліцмайстре, про яку ви пропаганду кажете? Се мабуть помилка... просте непорозуміння... певно другий якийсь єсть Суниця...

— Не крутіть хвостом! Не другий, а се ви й єсть той самий Суниця, що не хоче признавати розпоряджень уряду та займаєть ся пропагандою серед селян. Як ви сміли се робити? Та чи знаєте ви, що вас...

— Не кричіть, будь ласка! — не стерпів уже й Суниця. — Я провини за собою жадної не почуваю, а коли вам хочеть ся обвинуватити мене за якийсь злочин, то й ведіть про нього річ, а не кричіть, прошу вас, я вам не підданець!

Дошкулив таки поліцмайстер Суницю, хоч якої спокійної сей був вдачі.

— Вас обвинувачено за розповсюдження серед селян книжок! Які ви книжки роздаєте на базарі? Признавайтесь!

Суниця вирячив очи на поліцмайстра.

— Ви шуткуєте, пане поліцмайстре! Хто може кого притягти до одвічальности за роздачу книжок дозволених цензурою російською?

— Я прикликав вас не для жартів, а щоб одібрати від вас підписа, що ви зрікаєтесь на далі тієї нікчемної забавки; для розповсюдження книжок існують книгарні, рашовці, книгоноші...

— Про те дозвольте вас спитати, на якій підставі ви вимагаєте мого підпису? — спитав Суниця вже спокійно, але серйозно.

— На підставі розпорядження вищої адміністрації губернії... Сором вам живучи у місті і будши інтелігентною людиною не знати що начальство робить, піклуючись про ваш спокій.

І поліцмайстер повідомив Суницю, що ще перед двома роками, підчас неспокійної години, було видано наказа, щоб на вулицях не роздавалось людям ніяких друкованих чи то проклямацій, чи то якихось творів і що наказа того ще не відмінено.

Суниця дав свого підписа, а поліцмайстер повідомив на прощання, що се для першого разу так мягко, а що далі його, Суницю, буде притягнуто до одвічальности по закону.

— Чого се тебе кликано до поліції? — запитала Марія Степанівна чоловіка, коли той повернув ся до дому.

Суниця знаючи жіночий гострий язик, не сказав їй правди; що до книжок, то він їх через кілька там день відтирив до міської книгарні; коли-ж Марія Степанівна запитала його, що сталось з ним, що він перестав роздавати книжки народови, а відніс їх до крамниці, Суниця тільки відповів шуткуючи:

— Змінились погляди на речі: став, бач, реалістом...

Херсон, 25 лютого 1902

У СТОЛЯРНІ.

ІЗ МОЇХ СПОМИНІВ.

I.

В житю мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов затурбований хозяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають-питають давно загубленого.

Мабуть і сліду вже нема з тої столярні на бориславськїм тракті в Дрогобичі, де мені довелось пробути перші три роки мойого міського житя. То був старий домик у подвірю, відділений від вулиці троха показнійшим але дуже нехарним жидівським домом, та ще одною величезною жидівською халабудою, де містив ся шинок, а від потока смердячого гарбарнею. Від заходу й полудня до нього припирав невеличкий огород засаджений капустою, буряками та иншою невибагливою яриною. На подвірю перед домом стояли купи тертиць, верещали купи Жиденят; від вулиці доходив шинковий галас, а від гарбарні поганий соух. Усі забудованя були деревляні, в низу гнили, бо місце було вохке. Отсе було те окруженє, в якому пройшли перші три роки мойого міського житя.

Се була та „станція у Кошицької“, про яку довгі тижні перед тим розмовляли мої родичі, наважившись дати мене до школи „до міста“. Ся Кошицька, властителька домика з огородом і столярської робітні, доводилась якоюсь своячкою — не знаю, чи мойому батькови, чи матери, і мені веліли називати її „цьоцею“. Се була жінка середніх літ, значно поза 30, з слідами деякої краси на пожовклім та поморщенім лиці, незвичайно балакуча, як вагалом усі дрогобицькі реміснички. Була Русинка і ходила до

церкви, хоча не цурала ся й костела, любуючись особливо польськими кантичками, яких велику силу вмiла на пам'ять і які залюбки співала при роботі.

Кошицькою звали її якось по старій пам'яті, по першій чоловіці, хоча тоді вона від кількох літ була замужем за Гучинським, значно молодшим від неї, що був колись челядником у її мужа і тоді ще закохав ся в ній. Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р. і знав оповідати про Венецію, хоча з його оповідань у мене не лишилось у пам'яті нічого цікавого. Там у Італії він одержав відомість про смерть свого давнього майстра і про те, що Кошицька повдовіла. Відтам він писав їй горячі любовні листи, які Кошицька ховала в своїй комоді в куточку в коробочці викладаній італійськими мушлями і привезеній мабуть самим таки Гучинським як пам'ятка з Венеції. Раз якось, в часі одної з частих сварок між старшою жінкою й молодшим мужем Кошицька видобула ті листи і веліла мені читати їх. Коли я, ледви слезбуючи ті малограмотні вояцькі складання, дійшов до патетичного місця: „Jeżeli sie nie Kocham, abym sobie trzy razy nogę złamał!“ — Кошицька втираючи сльози крикнула до свого мужа:

— Ти гадаєш, що Пан Біг уже забув, як ти кляв ся? О, Пан Біг не забув, ні! Зломаєш ти собі ще ногу на гладкій дорозі, я тобі се мовлю!

Загалом Гучинський був хоч добрий робітник, але чоловік нічим незамітний. Для знайомих і сусідів він хоч і був „пан майстер“, а поза очі все лишив ся „чоловіком Кошицької“. Говорили, що вона якось піддурила і приманила його до себе, тай сам Гучинський у своїй обмеженій голові в часом мабуть зупинив ся на тій думці, бо нераз у сварці, парафразуючи звисне патетичне місце його венецького листа, викрикував:

— Wolalem sobie trzy razy w jednym miejscu nogę złamać, niż się ze starą babą związać!

Розмова в столярні звичайно йшла по руськи, хоча челядники бували Русини й Поляки; тільки Гучинський з жінкою в хвилях інтимних пертракцій говорив по польськи. Не знаю, які бували причини тих, звичайно досить голосних пертракцій, що иноді кінчили ся баталіями, по яких Кошицька день або два лежала в ліжку з головою пообв'язуваною мокрим рушниками. Чи Гучинський, молодий, незвичайно сангвінічний чоловік, давав Ко-

шицькій причину до задрости, чи сам він був невдоволений тим, що не мав з нею дітей, сього не можу сказати. Здасть ся, що його дразнило положенє молодого мужа при старшій жінці, а може й почуте, що інтелігенцією, досвідом і енергією вона все таки держить верх над ним. Говорили, що по шлюбі їм пророковано незгідливе житє і йому швидшу смерть перед нею. Дві воскові свічечки, зовсім однакової довготи й грубости, приліплено на стіну над головами молодих, щоб горіли в часі пошлюбного обіду. Одна мала значити його долю, а одна її. Отже кажуть що полумя обох свічечок раз-у-раз відвертало ся одно від одного в розбіжних напрямках, а нарешті його свічка згасла, догорівши ледво до половини. Я певний, що ся ворожба була першим жбихом холодної води на горячі мрії молодого Гучинського, коли взагалі у нього були які мрії, а не сама лише холодна спекуляція на столярську робітню полишену Кошицьким і невеличку реальність його вдови. Сам він був десь із західної Галичини і не приніс Кошицькій нічого, крім свого червоного лица, горячої крови, здорових, робучих рук та не зовсім приємної привички — напивати ся до п'яна що неділі. Обое вони сьвято вірили в те, що пошлюбна ворожба мусить сповнитися, і від тої-ж першої хвилі свічки їх життя почали горіти кожда в иньший бік. Сліди полумя тих пошлюбних свічок ще видні були на деревляній стіні в робітні; їх ані не замазували вапном, ані не зіскоблювали: дві чорні смужки випалені в деревляній стіні, нерівної довжини та розбіжних напрямів, то був дійсний символ сього недібраного подружя.

II.

Була неділя, ранок гарного осінного дня. Я вийшов на вузеньке подвірє на затилю „цьоциного“ домика — не на те просторе, спільне подвірє, що лежало перед домом, а затильне, маленьке, ще бруднійше від передного, обведене парканом, повне гарбарського сопуху та смороду з зовсім примітивно уряджених виходків. В віддали на вежі церкви сьвятої Трійці і в польськїм костелі радісно грали дзвони. Сонце палало ясно на безхмарому небі. В повітрі високо над отим смердючим та брудним гніздом уносила ся якась радість, якийсь празничний настрій. В моїй душі чув ся веселий шум ліса, плюскіт чистої річки, мерехтіли постаті селян у чистеньких білих сорочках і дівчат у червоних спідницях зі скиндячками на головах. Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим

щипом. Я весь стрепенув ся; по мені пройшло неясне чутє, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи.

Я зирнув крізь щілину паркана в один бік. За парканом був огород засаджений яриною: ті самі широколисті буряки, худі головки капусти та рідко розкидані бадилля кукурузи, що й перед вікнами столярні. Два-три соняшники обертали просто до мене свої жовті, круглі цвіти, мов худі, від зависти пожовклі лица. Зелений кріп вихапував ся зпоміж повзучих огірків. Пузатий писаристий гарбуз розвалив ся на грядці і грів до сонця свій соркатий бік. Між капустою пишала ся темно-зелена коноплина, сама одна, широко розгалужена та дорідлива, заввишки мало що не в хлопа, а завгрубшки в низу як держално коцюби. Я довго і не без подиву спочивав на ній очима: такої коноплини у нас на селі я не видав ніколи.

Далі за грядками йшов невеличкий садок з овочевими деревами. Червоні яблоска пишали ся та румяніли ся до сонця; грушки обліпили гиляку великої груші так густо, що листя майже не було видно за ними. Тоненькі гилячки слив гнули ся під вагою темно-синіх сливок. Правдивий рай для дитячої фантазії! Правдивий, та ба, загороджений високим дощаним парканом, у якому не було ні фіртки, ні перелазу і в якому мені протягом тих трьох літ не довелось бути ані разу.

Як довго я вдивляв ся щілиною в той фантастичний рай — не тямлю. Та певно я й не швидко ще був би відірвав ся від нього, коли-б мене не був сполошив якийсь незвичайний шелест за другим парканом, тим, що відділював подвірє від гарбарні. Я відірвав очі від щілини, крізь яку видно було огород із садом і заглянув у иньшу щілину. Там був зовсім відмінний вид. Малесеньке подвірє, в трьох боків обведене низькими, обдряпанними будинками гарбарні, виглядало радше як огидливий сьмітник, ніж як подвірє. Клапті перегнилої соломи, косми худобячого волося, обструганого зі шкіри, купи гарбарського вацна та товченого, переквашеного лубу, черепа з горшків та тарелів і одним-одніська дупласта, головата верба, у якої більша часть прутя на голові була вже зовсім зісохла, а на решті теліпалось рідке, передчасно пожовкле листє — ось що складало ся на зовсім непринадний пейзаж. Та не хибло й живої штафажі до нього. Невисокий парубок, Жидок, з довженними, майстерно в спіраль закрученми пей-

сами, з брудною ярмуркою на коротко стриженій голові, весь брудний і обшарпаний, з ідіотичним виразом на лиці, власне ніс на плечах прегарне красе телятко. Виніс його зпоза угла, з якогось незримого входу, що вів із гарбарні на се подвірє, і придвигавши на середину сьмітника, гепнув ним на землю. Тільки тепер побачив я, що на тім місці обік сього телятка лежало ще одно, біленьке з чорною латкою над очима. У обох звязані були всі чотири ніжки до купи; обоє вони лежали тихо, безпомічно, не пручали ся, а тільки своїми синіми, мелянхолійними очима гляділи немов у німім остовпіню на сю огидну пору, куди в невідомій цілі придвигав і закинув їх отсей Жидок. Та коли Жидок ізза холяви видобув здоровий, блискучий ніж і почав, ідіотично всьміхаючись, пробувати пальцем його вістре, телята якимсь дивним інстинктом зрозуміли, що їм грозить, почали пручатись і кидатись, а далі забегетали жалібно обоє в один голос.

Жидок не зважав на се. Приступивши до одного телятка, він клякнув одним коліном на його тілі з такою силою, аж, здавалось мені, його реберця захрустіли. Теля від разу замовкло. Жидок узяв його голову, підніс її до гори і закрутив так, що мордочка оперлась о його коліно, а очі на момент зустріли ся з моім поглядом. Потім звільна черкнув ножем по випруженій шийці. Острий ніж входив у тіло, дальше, глубше, поки зпід нього не вибризла рубінова струя крови, мінячись до сонця блиском дорогого кришталю. Різник перетявши за одним разом шию теляти до половини, виняв ножа з рани і обтер о голову теляти, яку в тій же хвилі кинув на землю. Теля почало кидатись, поки горяча кров косицею біла з його рани. Жидок дивив ся на ту кров з якоюсь демонською радістю, і знов на його лиці загравав ідіотичний усьміх. Він одною ногою наступив на розрізану шию теляти і придусивши її держав доти, доки кров уся не стекла в гній, а в тілі не стало ніякого руху. Тоді він приняв ся майструвати так само й друге теля, яке за той час лежало німо, мов поражене якимсь диким страхом, лише широко роздуваючи ніздря і нюхаючи невичайний для нього запах горячої крови. А коли й друге теля було зарізане і Жидок настолочив і його шийку своєю катівською ногою, він немов підтанцювуючи обернув ся в тій поставі в пів обороту, лицем до мене, і меве мов кропивою опік його погляд, повний якоїсь безмисної, ідіотичної кровожадности, що вбиває з усьміхом і виявляє лиш одну нетерплячку, коли жертва надто

довго треплеть ся та обриває свого ката своєю кровю. Я відскочив мов опарений і побіг до хати.

— Тобі що такого? — запитала мене „цьоця“, що власне збирала ся йти до церкви.

— Нічого, — відповів я ледви чуто.

— Ти чого так поблід? — допитувала вона.

— Я? — перепитав я і не кажучи нічого більше уткнув лице в свою скриньку, немов вишукуючи якусь потрібну мені книжку.

Цьоця не допитувалась більше і пішла до церкви. А я довго ще плакав, уткнувшись лицем у отворену скриньку та ніби шукаючи якоїсь книжки. В моїй уяві телянкали срібні дзвімочки, на червоній стяжці позавішувані на шнях таких самих білих та красеньких теляток, пишав ся зелений пастівник, по яким весело скачуть та пасуть ся вони, і чув ся жалібний рик їх материй, що тепер надармо шукають своїх діток. Як би то їх бідна фантазія могла уявити собі той безмір погані, ту обридливу нору, той проклятий сьмітвик, на якому їм довелось пролити свою кров під ногою різника-ідіота!

III.

Житє в столярні йшло весело. Для мене, селянського сина, що привик чути вічні побоюваня та бачити трівожну увагу на погоду, на хмари, на вітер, на мороз або спеку, на фази місяця, було новиною те рівне, веселе житє міського ремесника, відірване від природи й її примх, розмежоване зовсім иньшими межами, поділене по зовсім иньшій скалі. Що там мороз чи спека, слота чи погода, сівба чи жнива, оранка чи косовиця в їх ріжнородними відмінами та пригодами, з тисячними комбінаціями, — то тут переводило ся на далеко простійшу поділку: щотижневий торг у понеділок та роковий ярмарок на сьвятої Трійці. Ось і все. Цюза тим монотонний прилив і відлив приватних замовлень: скрині перед весілями, на придане для молоді, і труни перед похоронами. Скрині й труни, се були головні вироби столярні Гучинського. Тільки десь-колясь трапляли ся колиски, прості шафи та мисники й такі-ж ліжка та крісла. Делікатнійших меблів не роблено майже ніколи і хоча Гучинський хвалив ся, що „знає ся й на політурі“, то взявши ся раз робити політуровані рамці до образа, так не вдав і натерши за міцно „припалив“ політуру і на рамі лишила ся темна, матова пляма.

В роботні були три варстати; працювали звичайно крім майстра два челядники і один термінатор. Челядники міняли ся досить часто і в моїй пам'яті задержали ся лише два-три профілі. Поперед усього пан Станіслав, молодий ще чоловік, таки дрогобицький міщанин, що недавно виазволив ся у того таки Гучинського. Був се предобродушний, веселий і все вдоволений парубчак, з приємними, хоч троха грубоватими обрисамл лица, співучий і жартовливий. Він скінчив був усі чотири нормальні класи у Василян і вмів мені про кожного з моїх учителів Василян оповісти якусь веселу анекдоту. Один давнійший ректор був скупий, складав гроші і мав звичай зашивати банкноти в ковнірі своїх переносених реверенд. По його смерті знайдено в його шафі кільканацять таких реверенд і роздано їх убогим жебракам. Деякі, не знаючи що робити з тими лахами, попродали їх за пару крейцарів онучкареви, та один, що троха знав ся на кравецтві, захотів зробити собі з неї камізельку, попоров її і знайшов гроші. Не кажучи про се нікому почав розпитувати иньших жебраків, куди поділи свої реверенди. Довідавши ся, що вони в онучкаря, він звірив ся одному поліціянтови, своїому далекому своякови, вбрав ся сам за Василяннина і в супроводі поліціянта наскочив до онучкаревої халабуди, ніби то робити ревізію за покраденими реверендами. Переляканий Жид зараз віддав усі лахмани і рад був, що скараскав ся біди. А жебрак і поліціянт повипорювали гроші, поділили ся ними тай забрали ся Бог зна куди. Онучкар, здибавши незабаром потім одного з тих жебраків, почав докоряти йому, що продав йому крадену реверенду і мало не ввалив його в біду. Жебрак образив ся і потягнув Жида до монастиря, де йому потверджено, що реверенди не були крадені. Жид зо страхом оповів про доконану в нього ревізію, про поліціянта з шаблею і монаха в старій реверенді. Справа набрала серйознішого, таємничого вигляду. Ніякий монах із монастиря на ревізію не ходив; поліціянта, що буцім то був у нього на ревізії, онучкар не міг пізнати, „бо дуже тоді забояв ся“. На тім була би справа й покінчила ся, як би один братчик у старім, пошарпанім требнику, що належав до небіжчика скупаря, не був знайшов за оправою в хребті застромленої картки паперу, зложеної в трубку і записаної рукою покійника. На ній списані були ріжними часами всі суми, які вмів прибирати сей скупарь-ректор і які по черві зашивав у кожду реверенду. Було того більше як двадцять тисяч. Вість про се рухнула по

місті. Така сума в тих часах у такій бідній, глухій містині, як Дрогобич (се було ще геть перед бориславським золотим потоком) видавалась чимось дуже великим. Онучкарь довідавшись, який скарб він мав у руках протягом мало не двох неділь, і як по дурному дав собі видерти його, з горя повісив ся. Поліція кинулась пошукувати того, хто робив ревізію в онучкаря, але все було даремне. Лише жебраки віднайшли по кількох літах свого бувшого товариша, що зробив ся заможним господарем, мав жінку й дітей і пізнавши своїх колишніх кумпанів гостив їх пару день та обдарував щедро. Про реверенди не згадував, а коли питали його, як се стало ся, що він так забогатів, відповів коротко:

— Так Бог дав!

А потім помовчавши додав:

— Можу присягнути, що я нікого не вбив, не обрабував, не скривдив. Таке моє щастє було!

Чи вірили жебраки, чи не вірили його словам про те, що він нікого не скривдив, але останнє реченє переконало їх вповні: таке було його щастє! Вони не видали свого колишнього товариша, тай зрештою що могли йому закинути?

Такі і тим подібні анекдоти любив оповідати пан Станіслав особливо вечером, „по фєсранті“, коли майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов до дому, а майстрова поралась у кухні. Тоді ми три: пан Станіслав, термінатор Ясько і я сїдали на лавочці коло печи або на варстатах і починала ся безконечна розмова. Ті два, міщухи, розпитували мене про село та сільське жите, а я знов розвішував вуха слухаючи їх оновідань, жартів, вигадок та дотепів. Найбільше імпонували мені, недосвідному ще школяреви, ті чисто школярські штучки та дотепи, яких багато знав пан Станіслав. То подасть мені польське реченє, яке можна читати і в зад і в перед, і все вийде те саме: *kobyła ma mały bok*. То напише 12 нуль і з них при помочи дописуваних тут і там черток зробить реченє: *pogoda od boga*. То скаже реченє буцім то зовсім польське, а потім показує, що воно зложене з самих німецьких слів: *on bieг bez las, a ja za nim* (*on = ohn', bieг = bieг', bez = bös, las = lass, a = auch, ja = ja, za nim = san ihm*). То розповідає, як давнійше Німці перекладали на свою мову назви руських міст: *Перемішль = Durchdenken*, *Мостиска = Brückendrücken*, *Дрогобич = Zweitepeitsche*, *Самбір = Selbstwald* і т. д. Потім знов сходили ми на язикові штуки

в роді того, щоб швидко вимовляти без помилки такі фрази, як: „Nie pieprz Pietrze wieprza pieprzem, bo przepieprzysz Pietrze wieprza pieprzem“, або „Fritz frisst frische Fische, frische Fische frisst Fritz“, або „Przeleciały trzy pstre przepierzyce przez trzy piękne kamienice“. Тяплю, як я не раз цілими вечерами ломав собі язик виучуючи ті фрази. Зі свого боку я заімпував пану Станіславу своєю штукою — вимовити одним духом дванацять раз не помиливши ся фразу: „Цебер цебер полуцебер переполуцеберив ся“. Хоч і як мучив ся він і малий Ясько над вивченням сеї фрази, то про те сказати її дванацять разів одним духом без помилки не зумів жаден із них.

Мушу сказати, що пан Станіслав, хоч любив дотепи, не мав у собі ані тїни цинізму, оповідав усе весело та живо, але ніколи безсоромно і загалом поводив ся як чоловік поважний. Такий сам поважний, хоч веселий тон панував у столярні в часі роботи, особливо в присутности майстра. Один із старших челядників, здається, по прозвищу Чемеринський, що називав себе „меблевим столярем“, любив оповідати давні цехові історії. Про челядника, що замандрувавши відкись хотів стати майстром у однім місті; там веліли йому зробити майстерштік, а він протягом місяця, замкнувши ся в робітні, зробив чудовий вахлярь, а на ньому була викладана барвистими дощечками ціла мука Спасителя в сценах. Про годинникаря, що зробив для свого міста премудрий годинник, із якого за ударом кожної години виходила иньша група ляльок і грала ріжні мелїодії. Магістрат маючи у себе такий годинник та боячи ся, щоб майстер не зробив такого самого або ще й лїпшого кому иньшому, прирадив осліпити майстра та годувати його до смерти ласкавим хлібом. Коли йому вибрали очи, він заявив, що його годинник має в собі ще один секрет, якого доси він не вказав нікому; коли-б йому дозволили доторкнути ся машинерії, він пустив би в рух ще й сю останню, найкращу штуку. Магістрат згодив ся, майстра завели до годинника, отворили дверці до механїзму, він віткнув туди два пальці, пошпортав щось — і механїзм станув. Що потім намучились і намудрувались найріжнїйші годинникарі над тим механїзмом, ніхто не вмів ані віднайти, де там було щось попсоване чи звихнене, ані пустити його на нове в рух.

Чемеринський був підстаркуватий уже чоловік, дуже маломовний. Він мандрував багато, та мабуть і витерпів багато, хоча

ніколи не згадував про свої пригоди. В основі його вдачі лежала велика добродушність, навіяна зверху якоюсь строгістю. Коли часом я, забавляючись у столярні, наробив надто багато шуму, Чемеринський не зупиняючись у роботі обертав на мене свої чорні, навислими бровами отінені очі і промовляв коротко:

Нагулють!
Тихо будь!

Такими ляпідарними віршами любив иноді промовляти. Що значило те початкове „Нагулють“, я так і не довідав ся ніколи. Та тямлю, що коли по кінці курсу, по екзамені я вернув з „премією“ — книжкою, яко „перший преміянт“, і показав йому книжку, Чемеринський погладив мене по голові, помовчав довго, а потім якимсь радісно зворушенням голосом промовив:

Нагулють!
Здоров будь!

Жартів, сьміху від нього я не чув ніколи. Про те любив він слухати жартливих оповідань пана Станіслава і часом немов припечатував їх ляконічними увагами загального змісту, найчастійше зложеними також до вірша. Тямлю, як раз вислухавши довгу суперечку між майстром і майстровою, з яких кожде закидало другій стороні дурноту, а собі віндікувало розум, Чемеринський порушавши сивими вусами, обернув ся до пана Станіслава і промовив голосно:

Всі на одно йдемо:
Дурнями живемо,
Дурнями й умremo, —
В тім лише діло,
Щоб наше дуреньство
Иньшим під ніс не смерділо.

По тих словах майстер страшенно почервонів ся, сварка між ним і майстровою урвала ся, і хоча Чемеринському ні він ні вона не сказали нічого, то про те за пару неділь його відправили.

IV.

Окреме місце займає в моїх споминах термінатор Ясько Романський. Се був одинокий крім мене малолітній у домі і через те мій природний товариш. Живий, резолютний, острій на язик, та за те не надто прудкий до роботи, цинічний і без скрупулів у богатях таких справах, які для мене були „предѣль его же не преї-

деши“, він був тип міського хлопця, повна супротивність того несмілого та боязливого селяха, яким був я. Не диво, що він перший впроваджував мене в многі деталі міської цивілізації, вчив мене розпізнавати час на годиннику, розрізнявати біте квадратансове від годинового, орієнтувати ся в місті, знаходити потрібні склепи, вулиці, майстерні, заклади. Під його проводом я в неділі й свята по полудни пускав ся на далекі передмістя Дрогобича, де у нього були свояки й знайомі. Іншим разом, коли треба було сидіти дома, а роботи не було, він учив мене мьелодий польських колядок та інших кантичкових пісень, і часто сидячи в пустій столярні, похилені над заявленою старою кантичкою ми що сили викрикували звисний колядковий рефрен :

Hej, hej, jedni grali,
Drudzy tańcowali,
Pasterze — na lirze!

Від Яська пізнав я у-перве й ціну гроший. У селі я бачив, як усі дорожили грішми, побивались за ними, але який їх практичний пожиток, чим вони можуть бути для чоловіка, се лишалось мені тайною. Селяне купували за гроші дуже мало: сіль, перець, шкіру на чоботи — значить, річи нічим не принадні для моєї дитячої фантазії. Найбільша часть їх гроший ішла в якусь неясну для мене безодню, що звала ся „штайрантом“, що то про неї селяне говорили все з якимось острахом, так що й я привик бачити в ній щось страшне та нелюдяне. І коли в селі мені трафляло ся часом мати кілька крейцарів — звичайно заможнійші гості дарують господаревим дітям по крейцару або два „на обарінок“ — то я не знав, що робити з ними, і побавившись або губив їх, або віддавав мамі. Тут у-перве я пізнав вартість гроший як жерела різних приємностей. Ясько вчив мене промінювати гроші на цукерки, яблука, горіхи, оповідав про різні способи, як у місті заробляють ся і пускають ся гроші, характеризував заробітки жебраків, водноносів, шматярів та кістярів, перекупок, садівників і різних категорій того дрібного зарібного людю, що заселявав ту промислову частину Дрогобича, розложену довкола Бориславського та Трускавецького тракту, Солоного Ставка та Жуци. Тут не було ані просторих садів, ані огородів засаджених цибулею, капустою, бараболою та огірками, що творять головне жерело доходу на Лішнянським, Задвірнім та Зварицьким передмістях. Тамошніх людий, на пів

рільників, а на пів міщан, тутешні ремесники підіймали на сьміх, називали цибулярами, передразнювали їх мягкий виговір:

— Цоловіце, цоловіце, може купите цибулецьки!

Під Яськовим проводом я заходив у тісні, темні хати тих ремесників та зарібників. У мене була знайома флячниця Якубова, що заробляла на хліб продаючи що понеділка горячі фляки на ринку, на підсіню. У неї був чоловік, якийсь ремесник, що рідко бував дома, але й тут було таке саме, як із моєю „цьоцею“: хоча Якубова була мала та непоказна жіночка, то в хаті очевидно був її верх, і в цілім сусідстві всі знали Якубову, а її чоловіка коли й згадував хто, то хіба як „чоловіка Якубової“. І загалом мушу сказати, що проживши вісім літ між дрогобицькими ремесниками та придививши ся їх життю зблизька, я виніс вражінє, що жінки в тих родинах займають коли не верховодне, то бодай рівнорядне становище з чоловіками, визначають ся інтелігенцією й енергією, а наді все вертким та невтомним язиком. Ні перед тим, ні по тім у моім життю я не чув, щоб хтось говорив по руськи так швидко, як деякі дрогобицькі передміщанки. Отся їх духова перевага над мужами пливе мабуть із того, що мужі — ремесники, змушені спеціялізуватись на одній, механічній, звичайно посидющій роботі, а корпаючи над нею день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, тратять еластичність духа, енергію й оборотність; натомісь жінки, на яких плечі спадає і хатне господарство і захід коло дітий і праця в огородці, а часто й переговори з партіями, що приходять за роботою, або продаж готового товару на торговиці, власне набирають тих прикмет, що роблять їх верховідницями в домі.

Ясько вчив мене також міських забав, яких не знають сільські діти: гри в пилку, в кічку, пускати орла, ловити воробців на самотрісок. Правда, до тих забав я не був охочий, за те тим більше вдячний я був йому, що в осени що неділі водив мене в околиці Дрогобича, на Гірку, на ріку та на поля, де ми збирали достigliй та першим морозом приварений терен, який потім у столярні пекли й їли. Майстер Гучинський відцайшов у однім березі шерсткий а мягкий пісковець, що служив йому замісь пумексу при гладженю дощок, і нераз посилав нас обох із Яськом по сьвіжий запас такого каменя. Иноді ми заходили в ліс і знаходили гриби; тут я був Яськовим учителем, знаючи ще з малечку від батька розпізнавати ріжні роди грибів добрих і „шалених“.

Ми збирали насіння різних трав для канарків та щиглів, яких майстер любив держати в клітках, або ходили з мішком по великі лісові мурашки, які „цьоця“ варила на купіль для себе, бо вже тоді терпіла на ревматизм у ногах, проживши звиш двадцять літ у вохкій хаті на болотнистому місці. Пізнійша осінь доставляла мені з Яською інших розривок на подвір'ю. З огорода викопували ярину, квасили капусту та огірки, на подвір'ю клали огонь, варили повила зі сливок, а в сінях у інших кітлі варили карук із волових жил та з відпадків товаричої шкіри. Все се були роботи, яких я ніколи не видав у селі, і все те нове та цікаве для мене вмів Ясько вияснити та робити ще цікавішим своїми оповіданнями та дотепами.

Батько Ясків жив неподалеку від нас, мав свою хату й огород, а крім того ходив на заробок до „великої фабрики“ — рафінерії нафти та земного воску, що власне тоді була недавно збудована за Дрогобичем, на бориславськiм тракті над рікою. При якійсь експлозії йому попарило руки й ноги і ми оба з Яською що неділі відвідували його в шпиталю, — се були перші мої відвідини в тім домі болю та карболю. Старий Романський був письменний чоловік; у тім маленькiм сьвітi, що групував ся довкола дому „цьоці“ Кошицької, він був одною з яснійших зізд, уважав ся чоловіком розумним і досьвідним. Я пригадую собі доси його страшні рани, які я бачив у шпиталю, коли їх перевивано, і чорну табличку над його головою з написом „Brandwunden“, і великий молитвослов, що лежав обiк нього, і його пожовкле, мученицьке лице, що не зраджувало болю, тільки якийсь безмежний смуток...

Якось швидко потiм, не дожидаючи батькового видужання, Ясько покинув столярню Гучинського. Майстер був невдоволений із нього, і хоча він витермінував уже чотири роки, не хотів його визволити. Ясько втік із столярні, покинув рідний дім, узявши з собою лиш дещо одежі та два ринські грішми і пустив ся з тим засобом до Львова. Львів у моїй фантазії лежав десь у мітичній далечині. Зелізниці тоді ще не було, фірою треба було їхати туди дві чи три доби, а пішки йти — я й не знав як довго. Я дивувався Яськової смілости, що він сам, без грошей і без ніякої виразної мети пустив ся в таку далеку дорогу. Перший лист його до матері, що по кількох днях трівожної непевности та пошукувань дав їй нарешті певність, що стало ся з її сином, зробив не малу

сензацію в столярні. Його відчитав сам майстер на голос і обчислював з пам'яті, якою дорогою і як далеко зайшов Ясько першого дня, в яким селі купив собі квасного молока з хлібом, у якій коршмі ночував. Більше відомостей від нього не доходило до мене. Куди подів ся він у Львові і що стало ся з ним, я ніколи не довідав ся. Він згубив ся для мене безслідно, як річ, що впала з воза підчас скорої їзди.

V.

Кождої п'ятниці і суботи був час артистичного попису „цьоці“ Кошицької, час малювання скринь. Сю часть роботи вона найчастійше брала на себе; її малюнки визначали ся нечувано сорокати́м доборо́м фарб і дивовижними контурами цвітів. Що правда, і одно й друге не виходило з утертого з давен-давна шаблону, але цьоця любила при малюваню давати волю руці і підмінювати фарби. Замість бурякового обра́мованя дасть синє; простолінійне бадиле рослини замість білого зробить зелене, листочки фантастичної „ружі“ розмалює замість у три колісця — в чотири: внутрішнє колісце цинобром, середнє зеленим, потім жовтим або синім, нарешті білим, — листя не було ніякого. Що найбільше, по рогах малюнка умістить іще по одній „ружі“ з листочками в три колісця. Малюючи ходить довкола скрині, окидає воро́м знавця всю малятуру, візьме раз горщик із зеленою фарбою, то знов із синьою, червоною, жовтою, білою, і тут підведе, там ободець зробить, там проведе лінію, доки цілість вповні не задовольить її невибагливого смаку. І при тім із її уст ненастанно плинуть набожні пісні, в суміш польські й руські. Ось вона викінчує престрашенну „ружу“, якої рисунок і коліри могли б здивувати й найдикшого дикаря, і при тім її голос виводить:

Ах, тяжка страта!
 Пекельні врата
 Отворять ся широко.
 А ви грішнії
 І проклятії
 Ідїть в пропасть глибоко!

За хвилию вже її рука, узбровна квачиком із зеленою фарбою, робить по червоному викрутаси подібні до жидівських спірално звинених пейсів, а з її уст пливе далеко гуманнійша течія слів і тонів:

A ty pani dworko,
 Kluczyki na kołku — hej nam hej!
 Kołęda, kołęda, kołęda!
 Każ wódki dolewać,
 Będziem dobrze śpiewać — hej nam hej!
 Kołęda, kołęda, kołęda!

Я зразу дивився з великою набожністю на ті „цьоцині“ артистичні вправи, подивляв її штуку й смак і любувався довершеними творами. Мене найбільше радували ті місця, де були більші хляпи якої будь чистої краски, головню цинобру та синьої фарби. Бляйвайсу я не любив, жовта фарба була мені ненависна і я страшенно здивувався, коли Ясько показав мені у-перше, як із мішанини жовтої фарби з синьою повстає зелена. Ясько мав собі приділену функцію — розтирати фарби на кам'яних плитах, мішати їх і складати готові до відповідних горщиків. Розтиране бляйвайсу та жовтої охри було найтрудніше, і тут Ясько радо приймав мою поміч: оба ми в чотири руки хапали кам'яний товкач і доти водили ним з притиском по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко нерозтовченої та нерозмеленої фарби. Всі фарби розводились водою з каруком; але бували випадки, що нам приходилось приготувувати й олійну фарбу. Дорожні скрині, шафи та ліжка малювались олійною фарбою — і то виключно зеленою. Сей звичай мусів бути досить старий, коли образ „зеленого ліжка“ ввійшов навіть у пісню. Ясько любив співати сю пісню: чи то варячи в залізнім горщику конічний олій на покост і мішавши його ненастанно залізною лопаткою, чи розтираючи зелену фарбу, змішану вже з жовтою й синьою, він прижмурюючи очі мов півень виводив:

A w ty nowy komorze
 Stoї zielone łoże:
 Ej łoże, łoże, śliczne, zielone,
 Ktoż na tobie będzie spał?

Взагалі столярня дуже часто лунала піснями. Особливо всяка стичність з фарбами та пензлями якось сама собою викликала пісні на уста. Тільки майстер Гучинський не співав ніколи. За те я, навчивши ся швидко всіх пісень популярних у столярні, допомагав своїм шкелючим голосом кожному, а на третім році свого побуту в столярні дійшов до того, що міг помагати „цьоці“ також при малюванню скринь. З якою радістю ходив я з пензлем довкола скрині, держав у руці глечика з фарбою! З якими гордощами

мазюкав я на взір цьоциних такі „ружі“, що аж сама цьоця брала ся за голову, а челядники прибігали від варстату, оглядали мої малятури і аж лягали зо сьміху! А про те скрині з моїми малятурами мали щастє: задля незвичайних мальовил їх купували радше і я готов був стати ся повагою в фаху мальованя скринь, як би доля не призначила мене до иньшого мазюканя. Чоловік а posteriori, оглядаючи круті шляхи та дивовижні серпентини свого життя, взехотя починає по троха хилити ся до фаталізму.

Діла Гучинських ішли добре. На скрині був такий попнт, що в деяких порах при кінці тижня готовими скринями заповнювано майже всю столярню. В таких разях мені стелили спати в такій скрині, а що в столярні йшла робота иноді до півної ночі, то я рано прокидав ся немов у глибокій криниці: на мою скриню покладали другу, на неї третю і так аж під саму стелю. Аж коли я прокинувши ся починав кукати, купу розбирали і я вилізав із того сховка на сьвіт. Бували й такі часи, що мені доводило ся спати в сьвіжих домовинах, коли в столярні їх роблено більше, а задля браку місця їх не було де класти, як тільки на моім тапчані: тоді домовину клали на тапчан, а мені стелили в ній і я спав прєспокійно, антиціпуючи вічний сон її властивого хозяїна. Та моя мати, довідавши ся про се, запротестувала проти того і мені перестали стелити в домовинах; цьоця, здаєть ся, звиняла ся навіть, що вона нічого не знає про се і що Ясько кілька разів стелив мені в домовинах на жарт.

На третім році моего побуту у Гучинських вони зачали будувати свій власний деревляний дім при одній із сусідніх вулиць. Моя цікавість мала тут знов широке поле придивляти ся праці тєслів і тисячним сценам будованя в місті, починаючи від тої, як Гучинський і цьоця одного вечера прийшли з міста значно підхмелені і придвигали чималій мішок гроший. З їх розмови я довідав ся, що се вони затагли в столярськїм цеху позичку — мабуть 120 ринських, на ті часи показну суму — і цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками, так що вони мусїли брати гроші в мішок, мішок на палицю, а палицю за оба кінці обоє на плечі і цести їх так, як ті старозавітні жидівські оглядачі Палєстини несли в табор Ісуса Навина вкрадений дєсь по дорозі здоровенний кєтях винограду. В цеху з нагоди сеї позички був не малий „трактамент“ і наші майстер з майстровою забарили ся до півна; ніч була темна, дорога болотяна, мішок із грїшми,

важкий, а ноги в обох нетверді — от і не диво, що обоє прийшли до дому заталпані, змучені і сердиті одно на одного, і празничний день закінчився сутою сваркою, в якій майстрова побажала майстрови, щоб уже раз виповнив свою обіцянку і зломив собі на троє не одну, але обі ноги і голову в додатку, а майстер в браку сильнішого аргументу вхопив здоровий бляшаний друшляк і так делікатно насадив його цьоці Кошицькій на голову, що вона опинилася мов у старім рицарським шоломі з замкненим візіром, а краї друшляка щільно окрутили її довкола шиї. Ми оба з Яськом мали потім не мало роботи, поки розігнули бляху на стільки, що могли взяти з цьоциної голови сей імпровізований і зовсім невідповідний шолом. Цьоця після того памятного вечера лежала два дні в ліжку, а третього дня вставши до мальованя скринь, з якоюсь паснею раз-у-раз виспівувала ту строфу польської колядки, де згадувалось імя майстра — Войтіх, і за кожним разом махала грізно квачем у його бік, співаючи:

Big Wojtek bez portek po śniegu, po grudzie:
Smieją się, cieszą się: cha-cha-cha-cha ludzie!

А майстер мовчки робив при варстаті і при кождім таким натяку червонів ся мов буряк.

VI.

Скінчивши так звану нормальну школу у Василян я перейшов на иньшу станцію і цьоця Кошицька з її столярнею щезла з обрїя мого життя. Тільки геть пізнійше, вже будши на університеті, я довідав ся про сумне закінченє її домашньої драми.

Пошлюбні свѣчки віщували їй правду, та далеко не всю. Вона пережила свого значно молодшого чоловіка, а третій завів її до гробу; сей третій, то був ревматизм. Гучинський надто вмираючи лишив їй памятку по собі: він поручив ся в якійсь касі за значнійшу позичку, зятягнуену якимось його знайомим; сей знайомий не заплатив позички, і швидко по смерті Гучинського каса зліцитувала новий дїм його вдови і викинула її, стару, немічну і розбиту параліжем, на вулицю. Хороба відняла їй ноги і вона не могла навіть ходити за жебраним хлібом, а мусіла повзати на руках, волочучи немічні ноги за собою. В таким стані вона проводила дні під церквою св. Трійці або під польським костелом.

Сиділа мовчки, не просячи, не благаючи милостині і якось знехота простягаючи руку, коли хто з її давніх знайомих подавав їй пару центів. Зів'яла, зжовкла, лице покрите морщинами, пальці покорчені та повикручвані ревматизмом, тільки в очах сьвітлив ся розум і енергія, але їх сьвітло притемнене було хмарою глибокого смутку, тою самою хмарою, якої крило я у-перве бачив на мученицькім лиці попареного на фабриці Романського. Скільки то сьвітлих та енергічних очий затемнює та хмара по наших місточках!

Іван Франко.

Чайка.

Сповідання Баталки Полтавки.

»Ой горе-горе, горюваннячко моє,
Ой потеряла все здоровлячко своє!
Ой потеряла все здоров'я й голосок,
За поганим чоковіком на часок!
Тонку та біду постілоньку постелю,
Ой сама піду до сусідоньки вогню,
Чи не знайду свого милого сліду?
А мій милий у сусідоньки сидить,
Сусідоньку за білу ручку держить,
А на мене неславоньку говорить,
Що до мене три жовніроньки ходить!...«

З народньої пісні.

»Нема цвіту цвітійшого над маківочки;
Нема-ж і роду ріднійшого над матіночки!«

Народня приказка.

Отсе якось зібрались ми — кілька жінок і кілька дівчат — у гурті, і розмова пішла у нас за жіноче питання... Я стала вказувати на жіночу нерівноправність з чоловіками, на ненормальність її становища у громадській житті, і взагалі на її гірку долю, на потребу боротьби за „своє право“ і т. п. ...

Одна панночка, дівчина вже не підліток, відповіла мені на такий чин, що так воно було, так воно й буде — не нам його перероблювать... І навіть зачала виправдувать чоловіків у їх деяких відносинах до жінок... Друга-ж, молода жінка, людина мов би розумна й освічена, вимовила недбало, що „мода на жіноче питання минулась“...

Правду кажуть — нема гіршого ворога жіночому питанню, як сама жінка; то не парадокс!... Прийшлося мені потратити немало слів і доказів, щоб хоч трохи переконать бесідниць у своїх думках...

Але кілька разів випадало мені, поговоривши з жінками, скласти руки в одчаю, що ніщо тут не зробиш, ніколи не пробьш цю кам'яну стіну Китайського царства!... Еґоїзм, за малий розвій розуму, за давнє невірство, старі забобони, що в'їлись у плоть і кров жінки, рутинізм, боязкість новини, брак самостійності і в ідеях і в руху, упертість і якесь зовсім особисте, спеціально жіноче недружелюбство, якась задрість до своєї-ж сестри, — от причини цьому чудному явищу!...

Вказуючи на різкі зразки жіночої долі — або, краще сказати, жіночої недолі, я найперш пригадала один, доволі барвний, де діючою особою була дуже близька мені людина. Маю тут розказати його.

У 18** році полк наш був переведений в одно українське повітове містечко, і ми з чоловіком найняли собі невеличкі хати з самого краю у одного урядовця, що служив у місцевому банку.

Я познайомилась і скоро подружилась з сім'єю нашого хазяїна. То були прості, симпатичні люди, але заїдені, задоволені нуждою... Маленький урядник, Павло Василевич Граб, доставав і маленьку плату на своїй службі, дітий як курчат — одно одного менше, жінка слабкого здоров'я, усе хворіє, треба платити і в аптику й лікарям, жите-ж, хоч і в повітовім місті, коштує так!... Тільки й було їм деякою підмогою, коли наймуть кому свої хати... Але те випадало не раз-по-раз, бо їх оселя була далеко від центру, і мало кого брала охота забиватись на самий край...

З першого-ж мого знайомства я зараз завважила на старшу доньку Грабів, Настю, дівчинку років десяти.

Височенька, рівненька і тонка мов стеблина, з білим, продовгастим личком, у рямці ясних як золото кучерів, з великими, синіми, мрійними очима під чорними, густими віями, високим, крутим чолом і рожевими, з наївним виразом устами, вона вражала своєю делікатною красою і гостро відрізнялась між иньшими дітьми. Вона здавалась тут між ними якоюсь чужою, немов прибуду.

Натура глибока, любляча, вірна, талановита, вдачі тихої, м'якої, похливної, але нервова і вразлива до краю...

Така була моя Настя!

Вільного часу в мене було чимало — дітий нам не дав Біг, а як дружина військової людини я більш того що самотніла у своїй хаті. От мені й спало на думку давати лекції Насті... Батько й мати запевно тому не протестували, а сердешне дівча

аж не стамилось від радощів! Воно давненько вже мріяло за науку, вивчилось трохи не само собою читати й писати, але на тім і стало... Не було куди!

У дівчини цілком виявляв ся музичний талан і я звернула на це увагу: свій лекційний час ми страчували найбільш за моїм паніно, що я мала роскіш привезти з собою.

Пора миналась. Моя учениця розвинулась і фізично і морально, і робила надзвичайні кроки в музиці... Я вже мислила за її пишну долю як артистки і мала на думці, коли зможу, помістити її у музикальну школу, коли несподіваний причинок урізав усі мої пляни. Полк наш переводили знов у иньшу, далеку сторону...

І от, після пяти років пробування тут, коли ми завелись уже своїм хазяйством, звикли до місцевости і до людей, треба нам тепер усе кидать і волочитись хто його зна куди з своїм збіжям, вноситись з иньшими людьми, з иньшими звичаями...

Отто радощі такі військового життя, що панночки так зазіпають на його, маючи на прикметі самі золоті галуни і брязкучі остроги!

З Настею одначе я надумала не розлучатись і взяти її з собою. Пан мій нічого проти цього не кавав, а родителі були тому й раді.

Але перепона вийшла з того боку, де я найменш сподівалась: моя Настя, ота тиха, розумна, слухняна дитина, тут виявила разом страшенне непокірство, упертість, самостійність...

— Я з вами не поїду! — тремтячими устами, але твердо і рішучо відповіла вона мені, коли я виявила їй свій плян. — Не думайте, що я вас не люблю — я вас, моя голубонько-тїтусю, після тата й мами більш над усьо на сьвітї люблю!... І я знаю, що без вас мені буде дуже трудно... Я пропаду з нудьги... пропаде і моя доля! Ви з мене зробили б людину... довели-б мене до ума! Але як же я покину свою хвору маму? Хто її буде без мене доглядать? Ні, я не поїду! не поїду!... Тїтусю! серце моє! як же я жити-му без вас?! Не кидайте мене! сонечко моє!... — З ціми словами вона припала мені до грудий і задилась пекучими, незутїшними сльозами... Але зосталась тверда і нерухома в своїй рішучости.

Що тут було казать? Требувать властю, як того бажали родителі, і немилосерно і неморально; переконать її умовляннем — ніякого способу! Прийшлося покинути мені і мою ясну думку

і мою Настю. Я виїхала з тяжким серцем, відібравши від своєї учениці обіцянку, що раз-по-раз писати-ме до мене, буде провадити і далі свої лекції і не кидати-ме музики — задля чого я їй подарувала й своє п'яніно...

Тільки дібралась я до свого нового місця пробування, як мене дожидала вже звістка від Насті:

„...Сьогодні — писала вона — мама звеліла попрібрати Ваші хати, перенести п'яніно до нас у світлицю, наліпила карточки на Ваших вікнах. Боже мій, як мені непереможно тяжко було на те глядіти! Я плакала, мов топилась у своїх сльозах! Мені здавалось, що я в-друге з Вами прощаюсь і тепер уже на віки! Ох, на віщо я з Вами познайомилась, на віщо я так до Вас звикла?! Як мені тепер тяжко!“

У другім листі вона писала:

„...Вчитись музики по нотах самій дуже трудно, майже що неможливо, а над моїми імпровізаціями сьміють ся дома... Ви, знаю, скажете, що то дурниця, не варт на те глядіти, робить уваги, але коли-б Ви знали, як воно допіка! Тут, здасть ся, ти злетів на крилах до небес, а тут чуєш регіт, насьмішки, глузування! Я схоплюсь, утечу куди, і плачу, плачу, трохи очий собі не виплачу! Бувають хвилини, коли я жалую, чому не поїхала з Вами, але знов як задумаю про маму, яка вона хвора, слабка, бліда — почуваю, що й тепер не поїхала-б, як би прийшлось! Боже мій, мене так пориває до музики, немов душа моя там, а мені руки звязані! Я знаю, що нічого, нічого з того не буде!“

Знала і я тепер, що нічого з того не буде, так і згасне іскра божа, і дорікала сама собі, чому так необмислено збудила на безмежні муки дрімаючу людську душу...

Минули чотири роки... Рівне листування з моєю молоденькою приятелькою давно вже перепинилось. Коли-не-коли доставала я тепер коротеньку звісточку від Насті. За музику вона вже й не згадувала: п'яніно продали, бо мати все хворіла, діти прибували і росли, батько старів ся — треба було якось жить!

Але одного дня прийшов до мене лист, що, здавалось, увесь так і тремтів, так і сяяв від радощів і щастя...

„...Моя дорога, люба, мила, незабутня тітусю! — писала в екстазі Настя. — Моя печаль була завсіди Вашою печалею,

нехай же моє щастє буде Вашим щастєм! Поздоровте мене! Я йду замїж за найкращу, за наймилїйшу в свїті людину! Я його давно вже кохаю, але вбога, неосвїчена дївчина ніколи, навіть у самих потайних думках, не мріяла я стати його жінкою! Але він, не гляючи на нашу нерівність із ним, посватав ся до мене! Посватав ся, бо покохав мене! Чусте, тїтусю, покохав мене! Боже, чи переможу я таке щастє!“

„Звуть його Степан Федорович Валиченко, він у банку служить, як і тато, і навіть приходиться татови начальником... Тато все шуткує, узиває мене своєю начальницею! І як би Ви знали, які тато й мама тому раді, що я йду за такого замїж! Вони трохи на руках мене не носять, а за мойого жениха й казати нічого — тільки що не молять ся на його!“

„Приїздїть безпремінно на весїллє! Буде скоро, не знаю тільки власне, коли! Але він усе поспїшаєть ся! Цїлую, цїлую Вас безліч, моя голубко! Я знаю, то Ви менї щастє подали! Нехай і дядя приїде!... На віки вдячна і щаслива Настя“.

Менї стало чогось невесело, коли прочитала я цей лист. Чи то було передчування, чи неймовірність у людське щастє, чи так тільки тихий смуток нещасливої людини перед чужим щастєм? Чи може еґоїстична ревність, ляк, що втеряю любов своєї дорогої дитини через якогось невідомого менї там чоловіка? Сама не знаю! Я розумїла, що це замїжжє повинно бути несподіваним щастєм для дївчини при її такїм становищі й достатках; вони кохають ся між собою, родителї раді, чого-б, здаєть ся? Усе як слїд! Кожна мати бажала-б того своїй дитинї! А менї от щось не так... невесело тай годї! От немов би невеличка, але дошкульна завізка попала у живе тїло і все не дає спокою... усе мулить... І почуваш її і не знайдеш її, де вона там застрягла!

Про те я нічого не написала Настї за свої почування — на віщо отруювати їй її золоте щастє? Воно таке недовге в людському житї... Але на весїллє не поїхала... відмовилась невдовлєм...

Відбулось весїллє і через якийсь час до мене прилетїла телеґрама, де стояло тільки саме слово: „Щаслива!“

— Спасибї! — сказала я, примушуючи сама себе радіти з „щасливою“. А нудьга гнїтила мене і гнїтила, мов каменем.

Потім я доставала вже довгі-довгі листи, де молода подруга виписувала менї дрібно своє щастє...

Ув однім листі вона між „щастєм“ згадала про рояль, що чоловік навмисне купив для неї, почувши, як вона кохаєть ся у музиці, і навіть найняв для неї учительку, щоб давала їй лекції.

„...Але тітусю, — додавала Настя, — хоч вона молоденька і красуня на диво, куди їй проти Вас! Я Вас розуміла з першого-ж кроку, а з нею я нічого не розумію! Стефик сьмієть ся, каже, що то неправедність, пристрасність до Вас! Може й так!“

Після того я не мала ніякої звістки. Стурбована я написала. Не скоро прийшла відповідь. От який лист лежить передо мною:

„...Простіть! Не писала, бо не мала снаги писати! Тай тепер не маю! Як би не одна причина, не схотіла-б жити! Більш нічого не можу сказати!“

Не довго думаючи я зібралась і поїхала.

Мене зустрів невеличкий, блідий, русявий чоловічок років трицяти, з рожевими, жіночими устами, делікатно стуленими, і чудовими, карими, млявими очима, що так і обгортали тебе тихою ласкою.

Тільки я сказала, хто я така, у його ласкавих очах блиснула надзвичайна радість і він раптом простяг мені обидві руки, білі і маленькі, як у жінки.

— О, яке щастє! яке щастє, що ви приїхали! — скрикнув він тремтячим від справжнього почування музичним голосом. — Вона так любить вас! вона така рада буде! Йдіть до неї, йдіть! Ви там побачите щось несподіване для вас! Але не жахайтесь, щось дуже-дуже миле! — усміхнув ся він чарівним усміхом на своїх рожевих, делікатних устах.

Я була зачарована і мимоволі обвинуватила Настю „по жіночому“ за її якесь там невдоволенне житєм. „Не вже, — гадала я собі, — будши за таким любим чоловіком, можна почувати себе безщасною! То її дівочі фантазії, що, видно, не вгамувались іще!“

Тим часом Степан Федорович упередивши мене, щоб підготувать Настю до нашого побачення, звернув ся і кивнув мені...

Ми увійшли у велику кімнату, і я побачила під стіною на ліжку Настю, яку я ледви пізнала, так вона змінилась (але красуня стала ще краща), виросла і була бліда на виду...

Коли ми привітались з плачем і сьміхом, вона відкинула біля себе частину ковдри і показала мені з небесним усміхом

маленьке дитятко, рожеве як квіточка, угорнене в білі і тонкі нелюшки.

— Моє! — вимовила вона — і у цім слові виявилось усе її існування. Вона притулилась устами злегенька, але на довго до темної голівки, і здавалось, заніміла в такому руху... Коли вона підняла лице, сльози одна за однією, чисті як перлини, покотились по її блідих щоках...

Чоловік її стояв перед ліжком і мовчки дивився на цю сцену, глибоко зворушений.

Але Настя навіть і не глянула на його. Здавалось, вона не примічала його, або краще сказати, не бажала примічати.

— Грішна душа! — я знов осудила її у своїх думках.

— — — — —
Ми зістались самі з Настею.

— Який він вам показався? — раптом нервово спиталась вона, не даючи їй хвилині минути.

— Він мені вподобався! — відказала я нерішучо.

Вона пильно подивилась на мене своїми глибокими, смутними очима, і відвернувшись від мене, образливо вимовивши:

— І ви такі, як усі! і вас він зачарував!

Мені відразу стало важко, немов я зрадила отсю дорогу мені людину, що видимо була нещаслива. Я стала виправдуватись, але вона все мовчала, нічого не казала. Тільки коли я між иньшим пригадала і „рояль“ і „учительку“, як докази любові приємності до неї чоловіка, вона разом перепинила мене:

— Ось годі, не говоріть! Не говоріть, молю вас! — скрикнула вона, поблідла і на лиці її виявилась надзвичайна, сердешна мука.

— Тут щось єсть! — сказала я собі — і взяла на думку добре приглядатись до її чоловіка.

Але нічого недоброго, щоб кидалось ув очі, я у йому не за примітила. Він у всьому був бездоганний. Тільки мені стало здаватись — не зором, а почуванням, що він цілком штучний! І його рух і його речі і його погляд — усе немов було надумане, ненатуральне, фальшиве. Вкінці я не могла його терпіти, мене нудило від його солодкості, млявості, ласкавості його очей. Він мені, як то кажуть, приївся, і його чари не робили на мене вже ніякого впливу. З тим я й поїхала. Від Насті я нічого не почувала більше.

Ми знов стали рівно листуватись. За чоловіка Настя вже не згадувала, мов його й не було, але увесь лист її був заповнений дитинкою. Видно, цілком захопилась нею.

— Тай добре! — гадала я. — Жінка як не знайде щастя у коханні, вона шукає його у материнській любови! Може й удовольнить ся!

Тільки скоро в листах моєї Насті уявилась іще друга людська істота: це був її вчитель, якийсь молодий хлопець, що скінчив консерваторію і дає їй лекції музики.

„...Коли-б ви знали, тітусю, як мені тепер любо! — писала Настя. — Моє жите мов відновилося! Моя дитинка, любий, милий товариш, з котрим можна свою душу відвести, і музика — більшого щастя мені й не треба! Вас тільки, моя голубонько, мені й бракує! Коли-б ще Ви — на усій землі не знайти-б кращого! Я знаю, Ви теж подружили-б з Молодком, як би познайомились з ним! Що за чисте серце! І талан великий! Не тут би йому бути!“

— Це вже не добре! — сказала я собі з звичайною жіночою обережністю.

Через який час я дістала звістку, що підперла мою турботу.

„...Чи поймете Ви мені віри, чоловік мій уже косо глядить на мого друга? — нервово оповідала Настя в своєму листі. — Ревнує, чи що? Яке він має право? Після всього того, що було! Учора, як ми грали якусь сонату — я на роялі, він на віолончелі (небесно грає!), мій чоловік скрививши губи, вимовив стиха: „Крейцера соната!“ Я вся спалахнула від сорому й гніву і втерляла такт... Не знаю, чи заприїтив Молодко? Боронь Боже! Ох, він мені тепер гірш осоружний, як коли!“

Далі на мої спостереження була така відповідь: .

„...Не турбуйтеся, тітусю, нічого нечесного Ваша Настя не зробить! Щож до того, як люди глядять, чи глядіти-муть на нашу дружбу, мені малий клопіт! Я вже й примічаю, що деякі мої знайомі панії годі ходить до нас, і навіть зустрівшись на вулиці не кланяють ся мені, мов не пізнають! Тай на здоровля їм! Я тим не дуже журюсь! Я ще на злість їм буду ходити з моїм другом на прогульку у-двох! Нехай бачять, що я їх не боюсь! Нічого мені боятись, ні з чим мені ховатись, моя душа чиста! Нехай вони ховають ся з своїми друзями! Я знаю, які вони! Мені-ж нема чого! Чисті, як перед Богом! Між нами навіть ніколи не було вимовлено слово „коханне“!“

Разом з цім листом прийшов до мене другий лист від однієї моєї знайомої, що пробувала у тому-ж місті. Вона мені писала :

„...Ви близька приятелька Воличенкової, порадьте їй, щоб поводитись обережнійше... Вона ще зовсім молоденька, не має доброго розуміння у громадських відносинах, а чоловік їй нічого не каже! Чи так він уже закоханий в неї, що нічого не бачить, чи вона так міцно прибрала його до своїх рук, що він і голосу не посьміє подати — не знаю! Але факт той, що він мовчить, а „друг“ його жінки що дня буває у їх, грають по цілих вечорах у-двох на роялі і навіть ходять у-двох на прогульку! Зовсім скандально виходить!

„Я запевно не думаю, щоб між ними річ дійшла до краю, але видимо, вони закохані одно в одного! І мене дуже дивує, як вона може змінити такого чарівного чоловіка, як її, на такого блазня! Він чарує одним своїм поглядом, одним своїм словом! Наші дами мліють перед ним і я навіть не знаю ні одного випадку, щоб котра не піддалась йому, аби тільки удостоїв він накинути на них оком... І такого чоловіка не кохать? Ні, нема в неї ніякого смаку! Правда, вона завсіди була якась чудна, не така, як усі!“ і т. и.

Не мала я ще часу роздуматись, прибрати, що мені тут робить, коли несподівано прилетіла до нас наша Настя з своєю дитинкою.

— Тіточко, голубочко, не лайте мене, не гнівайтесь: я покинула свого чоловіка! — з таким криком упала вона мені на груди. — Він зажадав, щоб я наказала йому („йому“!) ходити до нас, порвала з ним, не бачилась — я запротестувала! Яке він має право? Між нами нічого не було! То він сам мене зраджував і зраджує тепер! Я вам нічого не казала... але й та учителька була його коханка... Вони навмисне придумали ту штуку з лекціями, аби частіше бачитись! Подумайте, яка гидота! Ще й року не вибуло, як ми побрались, і така вже обмана! А я кохала його тоді як божевільна! Не знаю тільки, як я жива восталась! Тепер аж дивно мені: він мені осоружний став, не можу його бачити! А тоді... „воно“ мене від смерти відвело! — додала вона притискаючи до серця дитя. — І казала далі, не слухаючи мене, не перепиняючись, тремтючи від гніву й одчаю: — Я відказала йому, що на це не згоджуюсь, я-ж не невільниця його! Він не має права так обходитись! Я зібрала деякі свої речі, забрала дитину і пішла

до наших... Ах, Боже мій, як мене там привітали, коли почули усю правду... „І сама я винувата, бо не така, як усі: живу тільки своїми фантазіями, і знать не знаю дійсного життя! Що чоловіки зраджують своїх жінок, а жінки покійно терплять ту наругу — то всім відомо, нічого проти цього протестувать, треба коритись, бо нічого тут не зробиш! Їх, чоловіків, сила, а не жінок... Тай тепер я не належу до себе, тільки до своєї дитини... Коли я забулась за честь мужа, хоч би згадала про дитину! А я через якогось там блазня забулась і честь і сором і жіночу повинність і материнський обов'язок!“ Вкінці вони жадали, щоб я зараз вернула до чоловіка, перепросила його і скорилась його волі. Ой, Боже мій, яку я муку й у їх перетерпіла! Чи сподівалась я того від дорогих мені людей?! Я ледви діждалась ранку — то було у вечері, і зараз поїхала до вас! Тіточко, не щеміть мене! Я буду вам помагати у хазяйстві, ходить біля вас, а тим часом підучусь ще музики — я вже її з „ним“ доволі підучилась, і буду давати лекції, аби нам було з дитиною з чого жити...

Я раділа і була стурбована, тай гадала, як його паспорта роздобуть від чоловіка. Надумала, що я сама йому напишу.

Зараз і написала з усією дипломатією, на яку тільки я була здібна. Але відповіді усе не діставала. Це мене немало турбувало.

Житє наше пішло тихе й ясне, мов осяяне весняним сонечком. Ми з старим, що тепер більш дома сидів, нянькались з дитиною, мов воно наше власне було, Настя-ж дуже узялась за музику. Вона поправилась, заспокоїлась, була тиха і навіть весела.

Після бурь і турбот вона спочивала у цьому затишку і признавалась мені часом, що так їй гарно й мило тепер, як, здається, ніколи не було. Вона бажала-б, щоб так завсїди було. Навіть розлука з її молодим другом не впливала на неї. Листування з ним її вдовольняло.

Але я сама собі не була спокійна. Усе немов чогось дожидалась.

Одного ранку вбігла до нас Настя, біла як крейда, з розгорнутим листом у руках.

— Хто має право на дитину — чи батько чи мати? — раптом спитала вона, уся захапавшись.

Я не зрозуміла.

— Запевно, батько, — буркнув мій старий, похнюпившись.

— Мені отсе... пишуть... із дому... що він хоче... відібрати... від... мене... дитину... — стала говорить вона, і голос її тремтів і спадав, ледви можна було розібрати. — Мотивом він становить... що я покинула... та ще через... свого... коханка... Ой, Боже мій... Яка мерзота! І що мені тепер робить! — заплакала вона. — Дитина-ж моя... він не має права! Я не віддам! Нехай хоч убіє мене!

— Найкраще вам поговорити з адвокатом! — вимовив старий; сердега сам трохи не плакав. — Поверніть до К—го, він вам порадить!

На щастє у той же мент почув ся біля дверей дзвоник, і через хвилину увійшов сам старий К—ий. Ми привітали його як рідного і враз розповіли йому своє лихо.

Він слухав мовчки, схиливши голову. Далі довго нічого не говорив замислившись, потім підвів голову, пильно подивив ся на Настю і тихо спитав ся:

- Пані, що вам наймилійше у сьвітї?
- Дитина! — відповіла вона.
- Чи єсть така жертва, що ви для неї не понесли-б?
- Ні, нема!

Він подумав ще трохи і далі став говорити, твердо, виразно, підпираючи свої слова:

— Вам, пані, одно застаєть ся: вернутись зараз до чоловіка і всіми способами, чуєте, „всіми способами“ (підкреслив він) прислухайте його прийняти вас у свою хату... инакше втратите свою дитину... Закон стоїть за право батька, а ви, вибачайте, ще й скомпромітували себе отими відносинами з молодим хлопцем! Не дратуйте, дорога пані, — скоро поправив ся він, примітивши мимохітний рух Насті, — я щиро їму віри у вашу жіночу чесноту, але я знаю закони і знаю пана Воличенка. Під солодкою, ласкавою поверхністю він має сухе і немилостиве серце. Але він, як те кажуть, „бабич“: гарна й молода жінка, така, як ви, пані, може з ним зробити що хоче! Постарайтесь, коли думаєте врятувати своє дитя! Вам то не трудно буде! — усміхнув ся він, виразно окидаючи поглядом струнку постать і бліде, миле личко молодої жінки. — Чого мати не зробити для своєї дитини! І не гайте часу! Повірте, що там у його єсть кому копатись під вас! Не мало сьвідків, або краще сьвідчиць проти вас і на суді набереть ся! Я знаю вашого чоловіка і знаю дам! Вони нещадні будуть для вас! Але коли

ви увійдете в його хату, як його жінка, йому буде увірвано! Глядіть тільки, у-друге не давайте йому „доказів“!

Того-ж дня Настя виїхала.

Через тиждень я дістала такий лист:

„Тіточко, голубчику, я зрятувала свою дитину! Але, Боже мій, що воно мене коштує! Скільки сорому, образи, неправди, зради, скільки пониження!

„Він вразу спитав ся, чого я приїхала? І коли я сказала, що вернулась до свого дому, він прикро усміхнув ся і своїм солодким, млявим, противним голосом — колись таким чарівним для мене! — відповів мені, теж у солодких виразах, щоб я йшла, звідкіля прийшла, а дитину йому покинула... Бо инакше він відбере її судом, а мені прилюдно наробить сорому, сьвідчучи за моє кохання...

„Не знаю, що зі мною й подіялось, де у мене взялась та сила і та підлість! Я в криком і плачем виявила йому, що я його кохаю, що я без нього не можу жити, що коли він мене не прийме, я сама на себе руки наложу! Я відреклась від мого друга, я заклинала, що тільки в досади на його зради дружила з ним, думала тим повернуть його, чоловіка, до себе і т. и. Де в мене й ті слова увялись! Я як та чайка жалібно кигкала і вимагала, щоб відвести його подалі від мого дитяти! Думала затуманить його, відвабити моїм криком!

„Він слухав мене, слухав, засьміяв ся і ласкаво сказав: — Не силкуй ся, серце, дурити мене, бо все одно, мене не одуриш! Я митець у жінках і їх психологія мені відома! Ти не за мною так побиваєш ся, тільки через дитину! Але ти така натуральна у тій, давно забутій тобою ролі — закоханої у свого чоловіка жінки, така ти сьміливо лукава, зрадлива — я тебе завсїди вважав за правдиву до ідіотизму, — що ти мене знов причарувала! Я не можу обминути цієї покуси! *C'est plus fort que moi!* Я приймаю тебе знов до своєї хати, моя люба, мила, лукава, зрадлива, небесно-чарівна жінко! Ще знов настане у нас „медовий місяць“, хоч ти може й не дуже тому рада, але я не дуже тим турбуюсь! Я знаю, моя зоре, що річ з ним недалеко зайшла і знаю, що тепер на цїм і кінець буде! У-друге того пережити, що ти пережила, ти не схочеш! Мені вічна гарантія у твоїй вірності! Я добрий психолог! А тепер ось поки що напиши мені кілька слів твому другу; тобі серце скаже, що написать!

„Він подав мені лист; я сіла і написала: „Дорогий мій друже! Простіть мене за ті слова, що я Вам пишу! Єсть щось дорожше мені над Вас, що я трохи не втратила через Вас і боюсь утратити! Думаю, Ви мене зрозуміли і не будете вимагати бачитись зі мною! Простіть на віки! Ваш незабутній друг“.

„Чоловік прочитав мій лист, усміхнув ся і сказав вдоволенний: — І де у тих жінок такі слова беруть ся? І виявила своєму другу вірність і разом зрадила його! І нічого не сказала і все сказала! Тільки жінки мають талант на це! Але, признаюсь, я того не сподівав ся від тебе! Ти мені здавалась не мудрою! Як би ти була завжди така, навряд щоб я глянув коли на другу жінку! А тепер я знов закоханий у тобі! Чарівнице моя!

„Він ухопив мене у свої руки...

„Ох, титусю, нема моєї снаги!...“

Бідна чайка! — сказала я собі.

ІЗ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЕТІВ.

I. Далека Царівна.

(Із Едмона Ростана. Переклав А. Кримський).

Обняти білявку, стиснути чорнявку
Тай так їх кохати — не дивно. —
А я — дак кохаю, кого — і не знаю:
Далеку Царівну.

Хто вірний для любки, бо тиска їй руки
Та полу цілує, — се легко. —
Не можу я їй зріти, а буду любити
Царівну — Далеку.

Бо се — щось високе і справді глибоке:
Любїть, хоч не люблять вас рівно; —
Над всякую міру кохаю я щиро
Далеку Царівну.

Любїть без надії... ховати лиш мрії...
Самісінькі мрії... — чи легко?! —
Не мріти-ж — не жити! — Не кину любити
Царівну — Далеку.

II. Любовна літанія.

(Із Жоржа Роденбаха. Переклав І. Франко).

Я мовив їй: Будь ти Мадонною моєю,
Тобі даю свій дух, мов срібну лїлю.
Свій гріх оплакав я, як грішникови слідно,
При твоїй білизні мені не буде стыдно.

Я постанову взяв, спасенну постанову —
У добровільний гріх не попадати знову.
Другої крім тебе не полюблю до суду,
Немов святині жрець, тобі служити буду.

Мов у святині жрець клякає, бе поклони,
Я вставлю образ твій поміж святи ікони.
І в скупленю душі, і в захваті без краю
Тебе літанії словами звеличаю.

І руки зложені опру серед тих ликів
На кінчиках твоїх злотистих черевиків.
Замість служебника я божеству своєму
Малюнками вкращу любовную поему,

І строфи обведу барвистими квітками,
Гортати-му картки шовковими стяжками;
Там в плиннім золоті, в лазурі і батисті
Тобі клонить ся муть чутя мої пречисті.

І я вгорну тебе в порфіри і скарлати,
Щоб так у памяти будущини жила ти,
Щоб бачучи красу твою в вінку зеленім,
В містичнім вівтарі в моїх пісень різьбленім,
Нащадок мій колись, Пречиста ти моя,
Хоч не визнавав тебе, любив тебе, як я.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

З ГУМОРЕСОК А. ЧЕХОВА.*)

І. Вилізло шило з мішка.

Селянськими кіньми, приватними дорогами, заховуючи найстрашнійше інкогніто, спішив Петро Петрович Посудін до повітової містини Н., куди взивав його анонімний лист, який він одержав.

„Зловити на горячій учинку... Упасти як сніг на голову... мріяв він ховаючи своє лице в ковнір. — Наробили плюгавства, поганці, тай раді, думають, що кінці в воду поховали... Ха-ха... Представляю собі їх перестрах і здивованє, коли в сам найбільший празник почують: „А дайте-но сюди Тяпкіна-Ляпкіна!“**) То-то переполох буде! ха-ха...“

Набавившись мріями до схочу, Посудін завів розмову зі своїм візником. Як чоловік, жадний популярности, він поперед усього поспитав про самого себе:

— А Посудіна ти знаєш?

— Як його не знати! — усьміхнув ся візник. — Знаємо ми його!

— Чому-ж ти сьмієш ся?

— Дивна річ! Кожного найостатнійшого писаря знаєш, а щоб Посудіна не знати! На те його й тут поставлено, щоб його всі знали!

— Се так... Ну, що? Щож ти думаєш про нього? Добрий він?

— Нічого собі... — позіхнув візник. — Добрий пан, знає свою роботу... Ще нема два роки, як його тут прислали, а вже наробив саламахи!

*) »Сочиненія», т. I і II, 1900. **) З »Ревізора«, Гоголя.

— Щож він такого зробив?

— Багато доброго зробив, дай йому Боже здоровля! Зелізняцю постарав, Хохрюкова в нашім повіті зі служби відправив... Не було границь тому Хохрюкову... Шельма був, крутій, усі попередні за ним руку держали, а приїхав Посудін — і викурив Хохрюкова до чорта, наче його й не було... Так, брате! Посудіна, брате, не підкупиш, ні-ї! Давай ти йому хоч сто, хоч тисячу, а він тобі не візьме гріха на душу... Ні-ї!

— Слава Богу, хоч із сеї сторони мене зрозуміли! — подумав Посудін тріумфуючи. — Се добре!

— Образований пан... — говорив дальше візник, — не гордий... Наші їздили до нього на скаргу, а він з ними наче з нами: всім руку подає, викає, сідати просить... Горячий такий, швидкий... Слова по людськи не скаже, а все — фирк, фирк! — І вільним кроком, або як не буде ходити, анї суди Боже, а все лиш бігцем, лиш бігцем! Люди не встигли йому ще слова сказати, як він уже: „Запрягай коні!“ і просто сюди... Приїхав і все облазив... анї конійки не взяв. Далеко ліпше, ніж перше! Розуміється, і давнійший добрий був. Показний собі, поважний, в цілій губернії ніхто звінкійше від нього не кричав... Бувало, як їде, то на десять верст чути; але що до зверхнього або й що до внутрішніх справ, то теперішній далеко спритнійший! У теперішнього в голові сто раз більше того мозку... Одно лише зле... Зовсім добрий чоловік, та лише біда: піяк!

— На, маєш, бабо! — подумав Посудін.

— Звідки-ж ти знаєш, — спитав він, — що я... що він піяк?

— Воно, розуміється, ваше благородіє, сам я його пяного не бачив, не буду брехати, але люди розповідали! І люди його пяного не бачили, а така вже слава про нього йде... При людях, чи в гості піде, чи на балі або в компанії — ніколи не пє. Дома хлєпче... Встане рано, протре очі і перша робота — горілки! Камердін принесе йому склянку, а він уже другої просить... Так він цілий день хляє. І що ви на те скажете: пє, і ні знаку! Значить, уміє себе держати. Бувало як наш Хохрюков упеться, то не то що люди, але й собаки виють. А у Посудіна і ніс не почервоніє! Запреться у себе в кабінеті і хлєпче... Щоб люди не помітили, він собі при столі приробив скриньочку з руркою. Усе в тій скринці горілка... Нагнеться до рурочки, потягне і вже паний... В кареті також, у портфелю...

— Відки вони знають! — подумав ві страхом Посудін. — Боже мій, навіть і се відомо! Яка погань...

— А ось також що до жіночого роду... Шельма! — Візник засьміяв ся і покрутив головою. — Паскуда тай тільки: Аж десять у нього тих... тих... вертух... Дві у нього дома живуть... Одна у нього, отта Настасія Іванівна, наче за господиню, друга, — як вона, до чорта? — Людміла Семенівна, на-штальт писарка... Найважнійша в усіх Настасія. Що вона забagne, те він і робить... Так ним вертить, наче лис хвостом. Велика власть їй дана. І його так не боять ся, як її... Ха-ха... А третя вертуха сидить на Качальній вулиці... Сором!

— Навіть імена знають! — подумав Посудін червоніючи. — І хтож знає? Хлоп-фірман... що в місті ніколи й не бував!... Яка погань... паскуда... ординарність!

— Звідки-ж ти се все знаєш? — запитав він подразненим голосом.

— Люди розказували... Сам я не бачив, а чув від людей. Та хйба трудно довідатись? Камердінови або фірманови язика не відріжеш... Тай сама Настасія ходить по всіх закутках, тай хвалить ся своїм бабським щастем. Перед людським оком не скриєш ся... Он також узяв собі спосіб той Посудін тихцем на слідства їздити... Попередній, бувало, як схоче куди їхати, то місяць наперед дає знати, а коли їде, то такий галас, шелест, крик, що не дай Господи! І наперед нього женуть на конях і за ним і по боках. Приїде на місце, виспить ся, наїсть тя, напєть ся і далі же по службових справах гортанку дерти. Подре гортанку, потунає ногами, знов виспить ся і знов так само назад... А теперішній, як що почує, то конче тихцем хоче поїхати, скоро, щоб ніхто не знав і не видав... По-о-тіха! Вийде, розумість ся, з дому, аби урядники не бачили, і на залізницю... Доїде до стації, до якої йому потрібно, і не то щоб узяв почтові коні або щось по панськи, а конче хлопські наймає. Позавиваєть ся як баба і цілу дорогу хрипить, наче старий пес, щоб його по голосі не пізнали. Мало кишок во сьміху не порвеш, як люди розказують... Їде, дурний, і думає, що його пізнати не можна. А пізнати його, та ще тямущому чоловікови — тьфу, як раз плюнути...

— Як же його пізнають?

— Зовсім просто. Перше, як наш Хохрюков тихцем їздив, то ми його по тяжких руках пізнавали. Коли подорожний бє по

зубах, то значить, що се Хохрюков. А Посудіна відразу можна побачити... Звичайний пасажир поводить ся по prostu, а Посудін не такий, щоб просто у себе держати. Приїде, скажім, от, хоч би на поштову стацию і зачинає... Йому і смердить і душно і холодно... Йому й курята давай і овочів і конфітурів усяких... На стациях уже знають: коли хто зимою жадає курят і овочів, то се є Посудін. Коли хто говорить начальникови „дорогий мій“ і сопе людям за ріжними дурницями, то й побожити ся можна, що се Посудін. І заносить від нього не так, як від людей, і спати лягає своїм способом... Ляже на стациї на софі, покропить коло себе перфумою і прикаже коло подушки три свічки поставити. Лежить і документи читає... Тут уже не тільки начальник, але й кітка доглупаєть ся, що се за чоловік...

— Правда, правда... — подумав Посудін. — І як то я перше сього не знав!

— А кому сего потреба, то й без овочів і курят довідаєть ся. Телеграфом усе відомо... Хоч як ти не завивай рила, хоч як не ховай ся, а вже тут знають, що їдеш. Очікують... Посудін ще в дому не виходив, а тут уже — прошу покірно, все готове! Приїде він, щоб їх на місці зловити, слідство розпочати або кого скинути, а вони з нього самого насьміють ся. Хоч ти, скажуть, ваша світлість, і тихцем приїхав, а дивись: у нас усе чисто!... Він покрутить ся, покрутить ся, тай з тим поїде, з чим приїхав... Тай ще похвалить, подасть усім руку, попросить вибачити, що потрівожив... Ось як! А ти як думав? Хо-хо, ваше благородіє! Народ тут сиритний один в одного!... Аж подивитись мило, які вони до чорта! Та ось хоч би нинішній випадок узяти... Іду я нині рано в порожні, а против мене зі стациї летить Жид, буфетник. „Куди — питаю — ваше жидівське благородіє їдеш?“ А він і каже: „До міста Н. везу вино і перекуски! Там сьогондя Посудіна ждуть!“ А що, хитро? Посудін може ще тільки збираєть ся їхати, або завиває лице, щоб його не пізнали. Може вже й їде і думає собі, що ніхто не знає і не відає, що він їде, а вже для нього, як ти собі думаєш, готове і вино і семга (риба) і сир і всілякі перекуски... Га? Їде він і думає: „Кінець вам, хлопці!“ А хлопцям і не в голові! Нехай їде! Ми вже давно все сховали!

— Назад! — захрипів Посудін. — Їдь навад, скотино! — І здивований візник завернув назад.

II. Кінське назвищо.

Пенсіонованого генерал-майора Булдєєва боліли зуби. Він полоскав рот горілкою, коняком, прикладав до болючого зуба тютюновий попіл, опіюм, терпентину, нафту, мастив лице йодом, в ухах мав вату намочену в спирті, але все те не помагало або робило нудноту. Приїздив доктор. Він пошпортав у зубі, записав хіну, але й се не помогло. На пропозицію вирвати болячий зуб, генерал відповів відмовою. Всі дома — жінка, діти, слуги, навіть кухтик Петрик пропонували кождий свій спосіб. Між иньшими і економ Булдєєва Іван Єлисеїч прийшов до нього і порадив лічитись зашептуванєм.

— Тут у наших повіті, ваша ексцеленціє, — сказав він, — буде десять літ тому, служив акцизник Яків Василич. Зашептував він зуби — перший сорт. Бувало відвернеть ся до вікна, пошепче, поплює і як рукою зняв! Сила така йому дана...

— Деж він тепер?

— А після того, як його в акцизи відправили, в Саратові, у теці він. Тепер тільки з зубів і живе. Коли лише кого заболить зуб, то й ідуть до нього, помагає... Тамошнім саратовським дома у себе поміч дає, а як хто в иньших міст, то по телеграфу. Пішлїть йому, ексцеленціє, депешу, що ось так і так... раба божого Олексія болять зуби, прошу помогти! А гроші за ліченє почтою пішлете.

— Дурниця! Шарлятанство!

— А ви попробуйте, ваша ексцеленціє! До горілки великий охотник, живе не в жінкою, а в Німкою, сварливий, але можна сказати: чудодійний добродій!

— Пішли, Олесю! — благала генералова. — Ти ось не віриш в зашептуванє, а я на собі досьвідчила! Хоч ти й не віриш, але чому б не післати? Рука від того не відлетить!

— Ну, добре! — згодив ся Булдєєв. — Тут не тільки до акцизного, але й до чорта депешу пішлеш... Ох! не годен я вже! Ну, де твій акцизний живе? Як до нього писати?

Генерал сїв при столі і взяв перо в руку.

— Його в Саратові кождий пес знає! — сказав економ. — Будьте ласкаві писати, ваша ексцеленціє, Саратов, значить... Його благородію добродію Якову Василичу... Василичу...

— Ну?

— Василичу... Якову Василичу... А на назвиско? А назвиско ось і забув!... Василичу... До чорта... Як же його по назвиску? Ось як сюди я йшов, то памятав... Позвольте лиш...

Іван Єлисеїч підняв очі до стелі і зарухав устами. Бульдєєв і генералова вичікували нетерпеливо.

— Ну, щож? Скорше думай!

— Зараз... Василичу... Якову Василичу... Забув! Таке собі просте назвиско... наче кінське... Кобилін? Ні, не Кобилін! Чекайте-но... Чи не Жеребцов? Ні, і не Жеребцов! Памятаю, що назвиско кінське, але яке — вилетіло з голови...

— Жеребятників?

— Ні! Чекайте-но... Кобиліцин... Кобилятников... Кобельов...*)

— Се вже песяче, а не кінське! Жеребчиков...

— Ні, й не Жеребчиков... Лошадїїн...**) Лошаков... Жеребкін... Все не те!

— То як же я буду писати до нього? Подумай же!

— Зараз. Коників... Кобилкін... Коренной...***)

— Коренников? — запитала генералова.

— Ні! Пристяжкін.. †) Ні, не те! Забув!

— То по щож ти, до чорта, з порадами лізеш, коли забув? — розсердився генерал. — Йди геть відси!

Іван Єлисеїч поволи вийшов, а генерал ухопився за лице і почав ходити по покоях.

— Ой батеньки! — кричав він. — Ой мамунцю рідна! Ох, сьвіта білого не бачу!

Економ вийшов у сад і зачав пригадувати собі назвиско акцизника.

— Жеребчиков... Жеребковський... Жеребенко... Ні, не те! Лошадинський... Лошадевич... Жеребкович... Кобиланський...

Трошки згодом його покликали до панів.

— А що, пригадав? — запитав генерал.

— Ні, ексцеленце!

— А може Конявський? Лошадников? Ні?

І всі дома на випередки зачали винаходити назвиска. Перейшли весь вік, роди і породи коний, згадали гриву, копита, упряж... В цілім домі, в саді, в челядній і в кухні люди ходили в кута в кут і потираючи чоло шукали назвиска...

*) Кобель — пес. **) Лошадь — кінь. ***) Коренной — борозний.
†) Пристяжний — підручний.

Економа раз-у-раз кликали до дому.

— Табунов? — питали його. — Копитін? Жеребовський?

— Ні! — відповідав Іван Єлисеїч і піднявши очі в гору думав голосно дальше: — Коненко... Конченко... Жеребєєв... Кобилєєв...

— Тату! — кричали з дїточої кімнати. — Тройкін! Уздечкін!

Заворūшився цілий двір. Знетерпеливлений і змучений генерал обіцяв дати пять рублів тому, хто згадає правдиве назвисько і за Іваном Єлисеїчем стали ходити цілими громадами.

— Гнедов! — говорили йому. — Рисїстий! Лошадицький!

Але настав і вечір, а назвиська ще так і не знайшли. І спати полягали не піславши телеґрами.

Генерал не спав цілу ніч, ходив з кута в кут і стогнав... О третій годині рано він вийшов з дому і застукав у вікно до економа.

— Чи не Мерінов може? — спитав він плачливим голосом.

— Ні, не Мерінов, ексцелєнцїє! — відповів Іван Єлисеїч і зітхнув, почуваячись до вини.

— А може назвисько не кінське, а яке иньше!

— Правдиве слово, ексцелєнцїє, кінське... Се я дуже добре памятаю!

— Який-бо ти, брате, без памяти... Для мене тепер се назвисько, здасть ся мені, дорожше понад усе на сьвітї! Зовсім уже я змучений!

Рано генерал знов післав по лікаря.

— Нехай рве! — рішив він. — Не маю сили більше терпіти...

Приїхав доктор і вирвав болячий зуб. Біль утих і зараз же генерал успокоїв ся. Зробивши своє і діставши що належить за працю лікарь сїв на свою брїчку і поїхав до дому. За брамою на полі він здивав Івана Єлисеїча... Економ стояв на краю дороги і дивлячись зі скупленою увагою собі під ноги про щось думав. Судячи по зморщках, що вкривали його чоло, і по виразї очий, його думки були напружені, тяжкі...

— Буланов... Черезсїдельніков... — муркотїв він. — Засупонїн... Лошадевський...

— Іване Єлисеїчу! — звернув ся до нього доктор. — Чи не не міг би я, голубчику, купити у вас во пять кірців вівса? Мені продають наші селяни овес, але поганенький...

Іван Єлисеїч тупо поглянув на доктора, якось дико всміхнувся і не сказавши у відповідь ні одного слова, сплеснув руками, побіг до двора так скоро, наче за ним летів скажений пес.

— Пригадав, ексцеленціє! — крикнув він радісно, не своїм голосом, влітаючи в кабінет до генерала. — Пригадав, дай Боже здоровля докторови! Овсов! Овсов, назвиско акціоніка! Овсов, ексцеленціє! Посилайте депешу Овсову!

— Ось тобі! — сказав з погордою генерал, тичучи йому в лице дулю. — Не треба мені тепер твого кінського назвиска! Ось тобі!

III. Мнюх.

Літній ранок. В повітрі тишина, тільки на березі тріскоче полевий коник та десь несміло туркоче горлиця. На небі стоять нерухомо пірнасті хмарки, подібні до розсипаного снігу... Коло купальні, яку саме тепер ставлять, шемечеться в воді під зеленими ивами тесля Гарасим, високий, худий чоловік, з рудою, кучерявою головою і з лицем порослим волосєм. Він сопе, надуваєть ся і моргаючи сильно очима силуеть ся витягнути щось зпід коріння иви. Його лице покрите потом. На сяжень від Гарасима стоїть по шию в воді тесля Любим, оба в сорочках і штанах. Оба посиніли в змна, бо вже більше ніж годину сидять у воді...

— Та що ти все рукою штовхаєш? — кричить горбатий Любим, дріжачи як у пропасниці. — Ти капустяна голово! Ти його тримай, тримай, а то втече проклятуций! Тримай, кажу!

— Не втече... Куди йому тікати? Він під корінячку заховся... — каже Гарасим захриплим, глухим басом, що йде не з гортанки, а з глибини живота. — Слизький він, поганець і вхопити нема за що!

— Хапай його за зяви, за зяви!

— Та не видно, де ті зяви... Чекай-но, ухопив за щось... За губу вхопив... Кусає, поганець!

— За губу не тягни, не тягни, бо випустиш! За зяви бери, за зяви! — Знов зачав рукою штовхати. — Ай, який же тупий з тебе чоловік, най Бог боронить! Хапай!

— „Хапай!“ — покривляєть ся Гарасим. — Який мені командир найшов ся... — Йди тай сам хапай, чорте горбатий... Чого стоїш?

— Та я-б ухопив, коби то можна... Я-ж такого малого росту, що хіба можу під берегом стояти? Там глибоко!

— Нічого не шкодить, що глибоко... Йди вплав...

Горбун розмахує руками, підпливає до Гарасима і хапаєть ся за гиліаки. Але зараз за першим разом, коли спробував стати на ноги, він пірнає в головою і пускає бульки.

— Я-ж казав, що глибоко! — каже він, завертаючи злісно очима. — На карку тобі сяду, чи що?

— А-ну стань на коріняку... Коріняк тут багато, наче драбина...

Горбун намацав ногою коріняку і вхопившись відразу за кілька гильок стає на неї... Знайшовши рівновагу і уміцнившись на новій позиції він згинаєть ся і стараючись не набрати в рот води зачинає правою рукою нишпорити межі коріняками. Рука його плутаючись у водоростах і посуваючись по слизьким моху, що покриває коріняки, натрапляє на острі кліщі рака...

— Ще тебе, чорте, тут не видали! — каже Любим і зі злістю викидає рака на беріг.

Вкінці рука його натрапляє на руку Гарасима і спускаючись по ній доходить до чогось слизького, вимного.

— Ось він, ось! — усміхаєть ся Любим. — Здо-о-ровий, непотріб... Відстав іно пальці, я його зараз за зяви... Чекай-но, не штовхай ліктем... я його зараз... зараз, коби тільки вхопити добре. Далеко він, непотріб, під коріняку заліз, нема за що й ухопити... До голови дібрати ся трудно... Тільки черево намацаєш... Убий мені на карку комара — кусає! Я таки зараз... під зяви його... Заходи з боку, пхай його, пхай! Штовхай його пальцем!

Горбун надувши щоки і заперши в собі дух витріщує очі і здаєть ся, вже й лізе „під зяви“, але як раз тепер гильки, за які він лівою рукою держав ся, обломлюють ся і він стративши рівновагу — бух у воду! Наче налякані філясті круги утікають від берега, а на місці упадку скачуть бульки. Горбун випливає і порекаючи хапаєть ся за гилі.

— Втопиш ся ще, чорте, прийдеть ся відповідати за тебе! — хрипить Гарасим. — Вилази, чорт тебе бери! Я сам витягну!

Зачинаєть ся лайка... А сонце пече й пече. Тіни стають коротші і зникають у самих собі, як різки слимака... Висока трава нагріта сонцем зачинає видавити з себе нудкий, медовий запах. Уже недалеко полудне, а Гарасим і Любим усе ще нишпорять під ивою.

Захриплий бас і перемерзлий пискливий тенор безнастанно коло-
тять тишину літньої днини.

— Тягни його за зяви, тягни! Чекай, я його випхаю! Та
куди лїзеш з кулачиском? Пальцем, а не кулаком — рило! З боку
заходи! З лівого боку заходи, з лівого, бо з правого калабаня!
Ще попадеш чортови в зуби! Тягни за губу!

Чути тріск батога... По спадистім березі пастух Юхим жене
череду до води. Пастух, старий дід з одним оком і кривим ротом,
звісивши голову дивить ся під ноги. Насамперед підходять до
води вівці, за ними конї, за кіньми корови.

— Поштовхай його зпід споду! — чує він голос Любима. —
Пересунь палець! Та ти глухий, до чорта, чи що? Тьфу!

— А кого то ви, братчики? — кричить Юхим.

— Мнюха! Анї суди Боже витягнути! Під корінячку залів!
Заходи з боку! Заходи, заходи!

Юхим якусь хвильку споглядає зпід ока на рибалок, а опісля
скидає постолі, знімає з плечий мішок, скидає сорочку. Щоб
скинути й штани, не стає йому терпцю і він перехрестившись та
розмахуючи худими, чорними руками лїзе в штанах у воду...
З пятьдесят кроків він іде по намулистім дні, а дальше вплав.

— Чекайте, хлопці! — кричить він. — Чекайте! — Не тя-
гніть його як будь, а то випустите! Треба знати як...

Юхим пристає до теслів і всі три штовхаючи один одного
ліктями й колїнами, сопучи та лаючись топчуть ся на однім мі-
сці... Горбатий Любим заметушившись кашляє сильно й судорожно.

— Де пастух! — чути з берега крик. — Юхи-име! Пастуше!
Де ти? Черета в сад залїзла! Гони, гони з саду! Гони! Та деж
він, старий опришок?

Чути мужеські голоси, потім жіночі... Ізза штахетів пав-
ського саду показуєть ся Андрій Андрієвич у шляфроку з пер-
ського шалія і з газетою в руці... Він дивить ся допитливим погля-
дом в напрямі криків, що лунають від ріки і потім скоренько
дрібоче до купальні...

— Що тут стало ся? Хто горлає? — питає він строго, по-
бачивши ізза гиляк иви три мокрі голови рибалок. — Що ви тут
метушитесь?

— Ри-рибку ловимо... — щебече Юхим, не підводячи
голови.

— Дам я тобі рибку! Черда в сад зайшла, а він собі рибку!... Коли-ж купальня буде готова, до чорта? Два дні вже робите, а де ваша робота?

— Бу-буде готова... — хрипить Гарасим. — Літо велике, встигнеш іще, вашескородів, викупати ся... Пфрр... Ані руш тут з мнюхом упоратись... Заліз під коріняку і наче в норі: ні сюди, ні туди...

— Мнюх? — питає пан і очи його заблестіли, наче хто помастив. — То тягнїть його скорше!

— Даси пів карбованця... Коли подужаєм... Здоровенний мнюх, як твоя купчиха... Варт пів карбованця... за роботу... Не мни його, Любиме, не мни, а то замучиш! Підноси ві споду! Тягни коріняку до гори, добрий чоловіче... як тебе? До гори, а не в долину, чорте! Не махай ногами!

Минає пять мінут, десять... Пана бере нетерплячка.

— Василю! — кричить він, звернувшись у сторону двора. — Василю! Закличте мені Василя!

Прибігає візник Василь. Він щось жує і тяжко дихає.

— Лїзь у воду! — приказує йому пан. — Поможи їм витягнути мнюха... Мнюха ніяк не можуть витягнути!

Василь роздягаєть ся скоренько і лізе в воду.

— Я зараз таки... — муркоче він. — Де мнюх? Я його зараз... Ми його за хвильку! А ти лїпше йди, Юхиме! По що тобі старому не в своє діло мішати ся? Котрий тут мнюх? Я його в сю мінутку... Ось він! Пустїть руки!

— Та по що пустїть руки? Ми й самі знаємо: пустїть руки! А ти витягни!

— Та хіба його так витягнеш? Треба за голову!

— А голова під корінякою! Знаємо ми се, дурню!

— Ну, не лай ся, бо ще що обірвеш! Голота!

— При добродію панови тай такі слова... — щебече Юхим. — Не витягнете ви його, братчики! Дуже вже цікаво він тут засїв!

— Почекайте тільки, а його зараз... — говорить пан і зачинає з поспіхом роздягати ся. — Чотирьох вас тут дурнів і мнюха не можете витягнути!

Роздягнувшись Андрій Андрієвич чекає хвильку, щоб охолдитись і лізе в воду. Але й його участь не веде до нічого.

— Треба підрубати коріняку! — рішає вкінці Любим. — Гарасиме, піди за сокирою! Сокири дайте!

— А не повідрубуйте собі пальців! — каже пан, почувши підводні удари сокири о коріняку. — Юхиме, йди геть відси! Чекайте, я витягну мнюха... Ви не теє...

Підрубали коріняку. Її злегка надломлюють, а Андрій Андрієвич на превелике своє вдоволенє чує, як його пальці лізуть мнюхови під зяви.

— Тягну, братики! Не пхайтесь... стійте... тягну!

Поверх води показуєть ся велика мнюхова голова, а за нею чорне, аршинове тіло. Мнюх повертає отяжіло хвостом і хоче вирватись.

— Збиткуєш! Пусте, брате! Зловили? Ага!

По всіх лицях розливаєть ся медовий усьміх. Мінута минає на мовчазливі оглядини.

— Показний мнюх! — каже Юхим, чіхаючись під лопаткою. — Буде з десять фунтів...

— Так... — потакує пан. — Печінка яка надута! Аж виширає її з середини! А...ах!

Мнюх нараз несподівано робить сильний рух хвостом до гори і рибалки чують сильний плюск... Усі розняли руки, але вже запізно; а мнюх — шукай вітра в полі!

IV. Книга зажалень.

Лежить вона, отся книга, в шафіці, умисно для неї зробленій, на залізничій стації. Ключ від шафки „переховує жандарм стації“, а в дійсности не треба ніякого ключа, бо шафка все вітворена. Розгоріть книгу і читайте:

„Високоповажаний добродію! Проба пера!?“ Під сим нарисована мордочка з довгим носом і ріжками. Під мордочкою написано: „Се на памятку мені: ти скотина, а я ні. Я — морда твоя“.

„Під'їздаючи до сеї стації і оглядаючи через вікно природу, мені злетів капелюх. І. Єрмонкін“.

„Хто писав, не знаю, а я дурний читаю“.

„Лишив памятку начальник відділу претенсій Коловроєв“.

„Заношу скаргу мою на кондуктора Кучкіна за його простацтва в стосунку до моєї жінки. Жінка моя зовсім не галасувала, а противно старалась, щоб усе було тихо. А також і що до жандарма Клятвіна, котрий узав мене по простацки за плече. Меш-

кане маю в маєтности Андрія Івановича Іщєєва, котрий знає мое поведєнє. Канторист Самолучшев“.

„Нікандров соціаліст!“

„Будучи під сьвіжим вражінем учинку, що мене обурив.. (перечеркнено). Переїзджаяючи через отсю стацию, я був обурений до глубини душі отсим (перечеркнено). В моїх очах сповнено ось учинок, що мене сильно обурив і що яркими барвами малює наші велізничі порядки.. (дальше все перечеркнено, крім підпису). Ученик VII-ої класи Курської гімназії Алексєй Зудьйов“.

„Очікуючи відходу поїзду оглядав я фізіономію начальника стациї і був в неї дуже невдоволений. Заявляю се по лінії. Неупадаючий на дусі літник“.

„Я знаю, хто се писав. Се писав М. Д.“.

„Панове! Тельцовський шулер!“

„Жандармиха їздила учора з буфетником Костиком за ріку. Зичимо всього найліпшого! Не впадай на дусі, жандарме!“

„Переїзджаяючи через стацию і будши голодний, роздумуючи, щоби то з'їсти, я не міг знайти пісної страви. Диякон Духов“.

„Жери, що дають!“

„Хто знайде шкіряну папіросницю, нехай віддасть у касі Андрівви Юрієвичу“.

„З причини, що мене наганяють зі служби, що ніби то я піячу, то заявляю, що всі ви лотри і злодії. Телеграфіст Козьмодемянський“.

„Чеснотами прикрашайте ся!“

„Катрусю, я вас шалено люблю!“

„Прошу в книзі зажалєнь не писати нічого иньшого. За начальника стациї Іванов 7-ий.“

„Хоч ти й сємий, а дурний!“

V. Мислитель.

Полуднева спека. В повітрі ані звуків, ані руху... Ціла природа наче одна велика забута Богом і людьми оселя. Під навислим листєм старої липи коло помешканя вязничного наглядача Яшкіна, за маленьким триногим столом сидить сам Яшкін і його гість, управитель повітової школи Пімфов. Оба без сурдутів, камізолі розгорнені, лица облиті потом, червоні, нерухомі; їх здіб-

ність виразити що небудь спаралізована спекою.. Лице Пімфова зовсім розкисле і розплило ся в ліннєвства, очі посоловіли, спідня губа обвисла. А в очах і на чолі Яшкіна ще слїдна яка-така діяльність; видно, він про щось думає.. Оба споглядають один на одного, мовчать і висловляють свої муки сопінєм і плєсканєм долонями по мухах. На столї карафка з горїлкою, лїковате варене м'ясо і бляшанка з сардинок з сивою солею. Уже випили по одній, по другій і по третій...

— Так! — вимовляє нарешті Яшкін, та так несподівано, що пес, що дрїмав коло стола, здрігнувшись і спустивши хвіст тікає на бік. — Так! Що хочете говорїть, Филипе Максимовичу, а в російськїм явиці дуже багато непотрібних ортографїчних знаків!

— То єсть, чому-ж? — скромно питає Пімфов, витягаючи з келїшка крильце мухи. — Хоч і багато знаків, але кождий з них має своє значїне і своє місце.

— Вже ви се лишїть! Нїякого значїня вашї знаки не мають. Се тїльки мудрованє... Накладе десять протинків у одній стрїчці і думає, що він розумний. Наприклад вступник прокуратора Мерїнов кладе після кождого слова протинок. По що се? Високоповажаний добродїю — протинок, звидївши вязницю того а того дня — протинок, я запримїтив — протинок, що арештанти — протинок.. Тьфу! Аж в очах мигає! А в книжках теж саме... Середній знак, двї точки, скобки рїжні. Аж обридне читати. А деякому франтови мало одної точки, візьме і напхає їх цїлий ряд.. По що се?

— Наука сього вимагає.. — зітхає Пімфов.

— Наука... Загорока розуму, а не наука... З бутї видумали... замилювати очї... Наприклад в нїякій заграничній мові нема того „ять“, а в Росїї єсть.. По що воно? — питаю. Напишїть „хлѣбъ“ з ятьом або без ятя, хїба се не все одно?

— Бог знає, що ви говорите, Ілїє Мартиновичу! — ображаєть ся Пімфов. — Як же то можна „хлѣбъ“ через „е“ писати? Таке говорите, що навіть слухати неприємно!

Пімфов випиває келїшок і з образою моргаючи очима відвертає лице на бік.

— Таї били-ж мене за те „ять“! — говорить дальше Яшкін. — Памятаю, раз викликає мене учитель до таблицї і диктує: „Лѣкаръ уѣхалъ въ городъ“. Я взяв і написав: „лѣкаръ“ через „е“. Вибив. За тиждень знов до таблицї, знов пиши: „Лѣкаръ

уфхаль вь городь". Пишу я сим разом через „ѣ“. Знов вибив. „За щож се, Іване Томичу? Змилуйтесь, ви-ж самі говорили, що тут „ѣ“ треба!“ „Тоді, каже, я помилив ся, а прочитавши учора працю одного члена академії про „ѣ“ в слові „лѣкарь“, годжусь в академію наук. Тебе же бю в обовязку присяги...“ Ну, і бив. А у мойого Василька все вухо напухло через те „ѣ“... Коли-б я був міністром, загадав би я вам „ятьом“ людей мучити.

— Бувайте здорові! — зітхав Пімфов, моргаючи очима і одягаючи сурдут. — Я не можу слухати, коли про науки...

— Ну, ну, ну... вже й образив ся! — говорить Яшкін, хапаючи Пімфова за рукав. — Я-ж се лише так, задля розмови... Ну, сядьмо, випемо!

Ображений Пімфов сїдає, не і відвертає лице на бік. Наступає мовчанка. По-при них кухарка Теона несе цебер в помиями. Чути плюск вилитих помий і писк обілляного пса. Неживе лице Пімфова розкисає ще більше; ось-ось розплинеть ся в горяча і потече на каміволю. На чолі Яшкіна збирають ся зморщкы. Він в великою увагою дивить ся на ликовате мясо і думає... До стола підходить інвалід, понуро і зпід лоба споглядає на карафку і побачивши, що вона порожня, приносить нову порцію... Пють іще.

— Так! — каже нараз Яшкін. Пімфов здригаєть ся і зі страхом дивить ся на Яшкіна. Він жде від нього нових ересей.

— Так! — повторяє Яшкін, замислено дивлячись на карафку. — На мій погляд і наук непотрібних за багато!

— Себто, як же се? — по тиху питає Пімфов. — Які науки ви вважаєте непотрібними?

— Всі... Чим більше чоловік знає, тим більше про себе думає! Гордоців більше... Я-б казав вивішати всі ті... науки... Ну, ну... вже й образив ся! Який бо справді образливий, слова сказати не можна! Сядьмо, випемо!

Приходить Теона і розмахуючи злісно своїми товстими ліктями ставить перед приятелями кваскову юшку в мисці. Зачинаєть ся голосне сербанє, цмаканє. Наче зпід землі з'являють ся три пси і кітка. Вони стоять перед столом і в чутем споглядають на уста, що жують. Після юшки наступає молочна каша, котру Теона ставить в такою лютістю, що зі стола падають ложки і шкїрки хлїба. Перед кашею приятелі мовчки пють.

— Все на сїм сьвіті непотрібне! — запримічає нараз Яшкін.

Пімфов упускає на коліна ложку, зі страхом дивить ся на Яшкіна, хоче протестувати, але язик ослаб від трунку і заплутав ся в густій каші... Замість звичайного „себто, як же се?“ — виходить тільки муркотіне.

— Все непотрібне... — говорить дальше Яшкін. — І науки і люди... і вязниці і мухи... і каша... І ви непотрібні... Хоч ви й добрий чоловік і в Бога вірите, але й ви непотрібні...

— Бувайте здорові, Іліє Мартиновичу! — щебече Пімфов слухачись убрати сурдут і ніяким способом не може трафити в рукави.

— Ось тепер ми набухали ся, нажлопали ся, — а по що се? Так... Все те непотрібне... Імо і самі не знаємо, по що... Ну, ну... вже й образив ся! Я-ж се тільки так... задля розмови! І куди ви підете? Посидимо, поговоримо... випемо!

Наступає тишина, зрідка тільки переривана дзеньканєм чарок та п'яним кахиканєм... Сонце вже зачинає хилити ся на захід і тїнь липи все росте й росте.

Приходить Теона і фукаючи та розмахуючи руками розстелює коло стола килимок. Приятелі мовчки випивають по останній, розкладають ся на килимі і повернувшись один до одного спиною починають засипляти...

— Слава Богу! — думає Пімфов. — Нині не дійшов до сотворіня сьвіта і єрархії, а то-б волосє на голові стало, хоч сьвятих із хати виноси...

VI. Ордер.

Учитель низшої військової гімназії, колежський регістратор*) Лев Пустьяков мешкав разом з приятелем своїм ляйтнантом Леденцовим. До сього останнього він і звернув кроки свої ранком на Новий Рік.

— Бачиш, ось в чім річ, Грицю! — сказав він до ляйтнанта після звичайного поздоровлення з новим роком. — Я-б не турбував тебе, коли-б не конечна потреба! Позич мені, дорогий мій, на нинішній день свого Станіслава!**) Нині, бачиш, я обідаю у купця Спичкіна. А ти його знаєш, сього падлюку Спичкіна:

*) Найнижня уряднича ранга.

**) Найнищий з російських ордерів, а їх дуже багато.

він страшно любить ордери і майже дрантєм уважає тих, у кого не балажкається щось там на шиї, або в дірці сурдута. А до того ще він має дві доньки... Настя, знаєш, і Зіна... Кажу тобі, як приятелеви... Ти мене розумієш, дорогий мій! Дай, будь ласкав!

Усе те виговорив Пустяков затинаючись, червоніючи і несміло поглядаючи на двері. Ляйтнант вилаяв його трохи, але згодився.

О другій годині з полудня Пустяков їхав фіякром до Спічкіних, і розгорнувши трошечки футро споглядав собі на груди. На грудях сів золотом і блистів емалією чужий Станіслав.

— Наче й поважана для себе більше чуєш! — думав учитель покашлюючи. — Маленька штучка, не варта більше як п'ять рублів, а який ефект викликає!

Під'їхавши до дому Спічкіна, він розгорнув футро і зачав поволеньки платити фіякрови. Візник, як йому здавалось, остовпів побачивши вилоги, гузики і Станіслава. Пустяков з задоволенням відкашлянув і увійшов до дому. Скидаючи в передпокою футро він заглянув у гостинну кімнату. Там за довгим столом сиділо вже в п'ятнадцять осіб і обідали. Чути було бесіду і стук начиння.

— Хто там дзвонить? — промовив голос господаря. — Ба, Лев Николаєвич! Просимо ближше! Трошки спізнились, але то нічого... Ми що йно сіли.

Пустяков випрямив груди, підніс голову і затираючи руки, увійшов до покою. Але тут він побачив щось страшне. За столом поруч з Зіною сидів його товариш по службі, учитель французької мови Трамблян. Показати Французови ордер — значило би викликати багато неприємних запитань, значило би скомпромітувати себе на віки, осьмішити себе... Утікти, або зірвати ордер, се була перша гадка, яка прийшла в голову Пустякову; але ордер був міцно пришитий і відворот був уже неможливий. Закривши скоро правою рукою ордер він згорбився, незручно поклонився і нікому не подаючи руки, тяжко сів на порожнє крісло, як раз против колеги Француза.

— Мабуть випив! — подумав Спічкін, поглянувши на його заклопотане лице.

Перед Пустяковим поставили таріль росолу. Він узяв лівою рукою ложку, але згадавши, що лівою рукою не випадає їсти в поряднім товаристві, осьвідчив, що він уже пообідав і їсти не хоче.

— Я вже їв... Дякую... — промуркотів він. — Був я з візитою у вуйка, протосеря Єлєєва, і він просив мене... те... пообідати.

Душа Пустякова наповнилась прикрою нудьгою і злобною досадою: росіл видавав смачний запах, а з печеної осетрини виходив незвичайно апетитний димок. Учитель попробував увільнити праву руку і прикрити ордер лівою, але се показало ся невігідним.

— Запримітьте... І через цілі груди рука буде протягнена, наче приготую ся співати. Господи, коби хоч скорше обід скінчив ся! В реставрації вже пообідаю!

Після третьої страви він несьміло, одним очком поглянув на Француза. Трамблян також чомусь сильно заклопотаний, дивив ся на нього і також нічого не їв. Поглянувши один на одного вони ще більше заженували ся і поспускали очи на порожні тарелі.

— Запримітив, надлюка! — подумав Пустяков. — По морді бачу, що запримітив! А він, непотріб, авантюрик! Завтра таки донесе директорови!

З'їли господарі й гості четверту страву, з'їли по волі судьби й п'яту...

Якийсь високий добродій з широкими ніздрями, горбатим носом і з природи прижмуреними очима встав, погладив себе по голові і виголосив:

— Е-е-е... еп... еп... епрошу випити за розцвіт присутних дам!

Гості з галасом устали і взяли чарки. Голосний викрик залунав по всіх покоях. Дами усміхнулись і стали стукатись з гістьми чарками. Пустяков устав і взяв свою чарку в ліву руку.

— Льве Николаєвичу, будьте ласкаві подати сю чарку Настасії Тимофіївні! — звернув ся до нього якийсь мужчина, подаючи йому чарку. — Прислуйте її випити!

Сям разом Пустяков на великий свій страх мусів пустити в рух і праву руку. Станіслав з пімнятою червоною стяжечкою побачив вкінці сьвіт і заблестів. Учитель побілів, звів голову і несьміло поглянув у сторону Француза. Той дивив ся на нього здивованим, допитливим поглядом. Уста його усміхались і з лиця поволи щезало заклопотане...

— Юліє Августовичу! — звернув ся до Француза господарь. — Передайте бутельку, кому належить!

Трамблян перішучо витягнув праву руку по бутельку і... о щастє! Пустяков побачив на його грудях ордер. І се не був

Станіслав, а сама Анна!*) Отже й Француз поциганив! Пустяков засміяв ся в вдоволенім і розкинув ся на кріслі... Тепер уже не треба було ховати Станіслава! Оба одним гріхом прогрішили ся, отже ніхто не буде доносити і безчестити...

— А-а а... гм! — промуркотів Спичкін, побачивши на грудях учителя ордер.

— Та-ак! — сказав Пустяков. — Дивна справа, Юліє Августовичу! Як мало було у нас перед сьвятами відзначень! Скільки народу у нас, а лише я й ви дістали! Дивна річ!

Трамблян весело покивав головою і наставив наперед ліву вилогу сурдута, на котрім красувалась Анна III-ьої кляси.

По обіді Пустяков ходив по всіх покоях і показував паннам ордер. На душі йому було легко, свобідно, хоч і докучав трохи голод.

— Коли-б я знав сю штуку, — думав він поглядаючи з завистю на Трамбляна, що розмовляв зі Спичкіним про ордери, — я був би й Володимира**) причіпив собі! От, не догадав ся!

Тільки та одна гадка трохи й мучила його. Що до иньшого, то він був зовсім щасливий.

VII. Обмова.

Учитель каліграфії Сергій Капітонович Ахінеєв видавав свою дочку Наталію за вчителя історії і географії Івана Петровича Лошадіних. Весільна радість плила як по маслі. В салі співали, грали, танцювали. По покоях снували ся як непритомні сюди й туди позичені в касина льокаї в чорних фраках і в білих замашчених краватках. Усюди галас і гутірка. Учитель математики Тарятулов, Француз Палекуа і молодший ревізор контрольної палати Ігор Венедиктович Мзда сидячи побіч себе на кавані, розповідали гостям в поспіхом і перебиваючи один одного випадки похороненя живцем і вповідали свої погляди про спиритизм. Усі три не вірили в спиритизм, але признавали, що на сїм сьвітї є багато такого, чого ніколи людський розум не розбере. В другім покою учитель російської мови й літератури Додонський обясняв гостям випадки, коли вартовий має право стріляти до прохожих.

*) Другий з кінця ордер. **) Третій від кінця, значний уже ордер.

Розмови були, як бачите, страшні, але дуже приємні. Через вікна в подвіря заглядали люди, що по своєму соціальному положенню не мали права увійти до середини.

Як раз о півночі господарь Ахінєєв пішов до кухні поглянути, чи все готове до вечері. В кухні від підлоги аж до стелі носився дим, що складався з гусячих, качачих і багато інших запахів. На двох столах були розложені і розставлені в артистичнім неладі атрибути закуски і випивки. Коло столів поратася кухарка Марта, червопа, груба й тісно переперезана баба.

— Покажіть-но мені, мамуню, осетра! — сказав Ахінєєв, затираючи руки й обливаючись. — Який запах, що за мязма! Цілу кухню й з'їв би! Ану-но, покажіть осетра!

Марта приступила до лавки і обережно підняла затовщений аркуш газети. Під тою газетою на величезнім полумиску лежав великий осетер з підливою, прикрашений капарами, оливками і морквою. Ахінєєв поглянув на осетра і ахнув. Лице його засяло, очі піднеслися у гору. Він нахилився і видав губами звук, наче скрип немащеного колеса. Постоявши трохи, він з радости тріснув пальцями і ще раз цмокнув губами.

— Ба! Звук горячого поцілунка... Ти з ким тут цілуєшся, Мартихо? — почувся голос із сусідньої кімнати і в дверях показалася страшна голова помічника клясових наглядачів Ванькіна. — З ким се ти? А-а-а... дуже приємно! З Сергієм Капітоповичем! Гарно, діду, нема що й говорити! З жіночим польонезом тет-а-тет!

— Я зовсім не цілуюсь! — сказав заклопотаний Ахінєєв. — Хто се тобі, дурню, сказав? Се я того... губами цмокнув в відношенню... в розумінню вдоволення... На вид риби...

— Говори, говори!

Голова Ванькіна широко усміхнулася і сховалася за дверми. Ахінєєв почервонів.

— Чорт знає, що таке! — подумав він. — Піде тепер поганець і наговорить! На ціле місто осьмішить мене, скотина!

Ахінєєв несміло увійшов до салі і зпід ока поглянув на бік: де Ванькін? Ванькін стояв коло фортецяна і зі сьміливим видом вігнувшись шептав щось своячці інспектора, а вона сьміялася.

— Се про мене! — подумав Ахінєєв. — Про мене, щоб він тріснув! А вона й вірить... вірить! Сьмієть ся! Боже мій! Ні, так не можна сього лишити... ні... Треба так зробити, щоб йому

не повірили... Поговорю з ними всіми, і він пошиєть ся в дурні, обмовником назвуть!

Ахінєєв почіхав ся і все в заклопотанєм підійшов до Падекуа.

— Я тепер був у кухні і давав розпоряджєня що до вечері! — сказав він до Француза. — Ви, я знаю, любите рибу, а у мене, батечку, осетер оттакий! Два аршини! Хе-хе-хе... Ага... був би забув... Тепер от у кухні з тим осетром — чистий анекдот! Вхджу я до кухні і хочу оглянути страви... дивлюсь на осетра і з вдоволення, з пікантности губами цмок! А в сю мінуту нараз сей дурень Ванькін входить і говорить: „Ха-ха-ха... а-а-а... ви цілуєтесь тут?“ Ніби з Мартою, з кухаркою! От видумав, дурний чоловік! Баба ні з піря, ні з мяса, до всіляких звірят подібна, а він... цілуватись! Чудак!

— Хто чудак? — спитав підходячи до них Тарантулов.

— Та ось сей, Ванькін! Вхджу я до кухні...

І він розповів про Ванькіна.

— І розсьмішив же, чудак! А що до мене, то приємнїйше в бриськом цілуватись, ніж в Мартою! — додав Ахінєєв, оглянув ся і побачив за собою Мзду.

— Ми про Ванькіна! — сказав він до нього. — Дивачиско! Входить він до кухні, побачив мене поруч з Мартою, тай ну же ріжні жарти видумувати. „Чом ви, каже, цілуєтесь?“ По пяному се йому привидїлось. А я, кажу, скорше в индиком поцілуєсь, ніж в Мартою! Тай жінку маю, кажу, дурню ти якийсь! Розсьмішив же!

— Хто вас розсьмішив? — спитав отець катехит, що саме тепер підходив до Ахінєєва.

— Ванькін. Стою я, знаєте, в кухні і на осетра дивлюсь...

І так далі. За якої пів години вже всі гості знали про історію з осетром і Ванькіним.

— Нехай тепер їм розповідає! — думав Ахінєєв, затираючи руки. — Нехай! Він зачне розповідати, а йому зараз: „Говори, говори, дурню, ні се, ні те! Ми все знаємо!“ І Ахінєєв так заспокоїв ся, що вишив з радости за багато, аж чотири чарки. Після вечері він пішов до себе і заснув, як зовсім невинне дитя, а на другий день він навіть не памятав історії з осетром. Але, на жаль: „Чоловік стріляє, а Бог кулі носить!“ Злий язик зробив своє і не помогла Ахінєєву його хитрість. Як раз за тиждень, в середу після третьої години в клясі, коли Ахінєєв стояв посеред учитель-

ської салі і розводив ся про погані наклони ученика Висєкіна, до нього підійшов директор і відкликав його на бік.

— Ось що, Сергію Капітоновичу! — сказав директор. — Вибачте мені! Се не моя річ, але все таки я повинен дати до зрозуміння... Мій обовязок... Бачите, ходять слухи, що ви живете в тою... кухаркою... Се не моя річ, але... Жийте собі про мене з нею... цілуйтесь... як собі хочете, тільки, будьте ласкаві, не так славно-явно! Прошу вас! Не забувайте, що ви педагог!

Ахієєв застиг і замлів. Наче цілий рій нараз ужалив його, наче окропом опарений пішов він до дому. Ішов він до дому, а йому здавалось, що на нього ціле місто зглядаєть ся, як на вищеного дьогтем... Дома чекала його нова біда.

— Ти чому нічого не жереш? — спитала його при обіді жінка. — Над чим задумав ся? Про амури думаєш? За Мартусею затужив? Все я, махамете, знаю! Добрі люди вітворили мені очи! У-у-у... в-вар-вар! — І тріє його по лиці... Він устав ізза стола, і не чуючи під собою землі, без шапки і плаща поплів ся до Ванькіна. Ванькіна він застав дома.

— Падлюка ти! — звернув ся Ахієєв до Ванькіна. — За що ти мене перед цілим сьвітом болотом обкидав? За що ти мене обмовив?

— Як обмовив? Що ви видумали!

— А хто парозповідав, що ніби-то я в Мартою цілував ся? Може не ти, скажеш? Не ти, збую якийсь?

Ванькін заморгав і зарухав усіми нервами свого споневіряного лица, підніє очи на образ і промовив:

— Най мене Бог скарає! Щоб мені очи вилізли і щоб я вдох, коли я хоч одно слово про вас сказав! Щоб я сьвіта божого не бачив, щоб холера на мене зайшла!...

Про щирість Ванькіна годі було сумніватись. Очевидно, не він наклепав на Ахієєва.

— Але хтож? хто? — задумав ся Ахієєв, перебираючи в своїй памяти всіх своїх знайомих і стукаючи себе в груди. — Хтож?

— Хтож? — питаємо й ми читача...

З російського переклада

Марія Трушевська.

Справа українсько-руської гімназії в Станіславові.

Як відомо, безпосередню причиною сецесії руських послів із галицького сойму минулого року був закон про рентові оселі і справа укр.-руської гімназії у Станіславові, якої домагають ся тамошні Русини від довшого часу, але безуспішно. Закон про рентові оселі, ухвалений всіми Поляками одноголосно, проти голосів руських послів, не дістав досі цісарської санкції, через що не міг увійти в жите. Що одначе польська більшість не думає його занехати, про те свідчать голоси польських послів на сьогорічній сесії, в якій вони його на ново домагали ся. Значить, по якомусь часі він прийде знов під обради і буде знов ухвалений, коли руські послы, хоч і як нечисленні, не возьмуть ся до иньшох, далеко острійших способів протесту проти нього.

За те справа заснованя української гімназії в Станіславові, як іще недавно запевняли оптимісти, мала стояти на найліпшій дорозі. Рада повітова станіславівська, запитана Краєвим Виділом про опінію у справі заснованя української гімназії, заявила ся за нею одноголосно. Краєвий Виділ солідаризуючись із тою ухвалою, постановив сю справу предложити на теперішній сесії соймови до прихильного полагодженя. Міністерство обіцяло ще перед тим руським послам у Відни заснувати сю гімназію, тільки для формальности жадало її переведеня через сойм. Навіть цісар заінтересував ся сею справою і розмовляючи з послом Барвінським при нагоді обрад спільних делегацій, запитував, як вона стоїть. Здавало ся про те, що на теперішній сесії перейде в соймі резолюція: Взиваєть ся правительство заснувати у Станіславові з початком

шкільного року 1902/3 гімназію в українською викладовою мовою, яка поступово доповняла-б ся що року одною клясою почавши від першої. — Тільки резолюція! Гімназій не удержує край, але держава; засноване гімназії не може проте вважатись ніякою уступкою для Русинів зі сторони Поляків. Здавалось отже, що для такої резолюції знайдеть ся більшість. Вправді доси не була ще ся справа трактована на повнім засіданю сойму, але полагожденє її шкільною комісією сойму каже догадуватись її полагожденя в повній палаті. З огляду на зацікавленє української публіки сею справою, обговоримо її дещо докладнійше.

Зараз на початку сесії поставив посол Барвінський — як і минулого року — внесене в соймі на заснованє української гімназії в Станіславові. Внесенє, як се звичайно буває, відіслано до шкільної комісії, щоб вона застановила ся над ним і предложила повній палаті свій внесок. Комісія по різних перешкодах зібрала ся 26 червня на засіданє в сій справі, розпочала дебат у і що-ж показуєть ся? Зараз по промові внескодавця д. Барвінського виступає віцепрезидент краювої ради шкільної і відчитує послам рескрипт міністра осьвіти з минулого року, в яким сей заявляє, що не може брати під розвагу заснованя української гімназії в Станіславові з огляду на брак іспитованих учителїв Русинів. Сього тільки було й треба польським шовіністам, бо на що вони мають підняти чужу справу, коли проти неї стоїть навіть міністер, інформований відповідно польським шефом у міністерстві? Та на разі не прийшло до п'якої ухвали, ба навіть до ширшої дискусії над справою, а то з такої причини. Член краювого віділу Верещинський ваявив, що від краювого віділу ввійде до сойму внесене на заснованє української гімназії в Станіславові тому, що за тим заявила ся тамошня рада повітова. Коли на те руський (се-б то вибраний Русинами) посол Целєцький, звісний русиноїд, запитав, чи віділ краювий ухвалив се внесене в порозуміню зі шкільною радою краювдю, посол Верещинський відповів, що так, а віцепрезидент др. Плажек заявив, що він про те нічого не знає (!). Через се відложено справу на дальше засіданє комісії, доки діло не вяснить ся ліпше і доки предложене краювого віділу не ввійде до сойму.

По не довгім часі предложено соймови внесене краювого віділу. З причини, що таких документів не багато подибуєть ся, і задля ваги самої справи, подаємо його тут у повній основі:

Високий Соїме!

В р. 1900 вплинули до вис. соїму петиції сто кільканайцяти горожан міста Станіслава і околиці, Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, Руського Педагогічного Товариства у Львові і філії Руського Педагогічного Товариства в Станіславі, за ухваленем вис. соїмом революції в візванєм до ц. к. Правительства до заснованя в місті Станіславі гімназії з руською викладовою мовою.

Ухвалою з дня 5 мая 1900 р. поручив вис. соїм краєвому виділови, щоби повисші петиції розслідив і предложив на найближшій сесії відповідні внесєня.

В піли виконаня тої ухвали краєвий виділ письмом з дня 3 липня 1900 р. ч. 32025 закомунікував ц. к. краєвий раді шкільній повисші петиції в оригіналі з просьбою розслідженя справи і заяви своєї оцінї, а рівночасно з огляду на арт. VII краєв. закона з 22 червня 1867 ч. 13 Дн. кр. з., після якого „про заведенє руського язика викладового в середних школах має рїшати соїм по вислуханю повітових рад“ — краєвий виділ візвав виділ повіт. ради в Станіславі, аби справу утворєня руської гімназії в Станіславі предложив повній раді повітовій на найближшій засіданю задля принятя ухвали, — аби сю ухвалу предложив як найскорше краєвому виділови.

На засіданю з дня 30 жовтня 1900 року станіславівська повітова рада ухвалила передовсім зажадати згаданих петицій для ближшого розслідженя дат, заміщєних у них, наслідком чого краєвий виділ письмом з 25 падолиста 1900 р. ч. 77804 звернув ся до краєвої ради шкільної з просьбою як найскоршого звороту петицій. Одержавши сї петиції при відозві ц. к. краєвої ради шкільної з д. 14 цвітня 1901 р. ч. 10156, переслав їх краєвий виділ письмом з дня 26 цвітня 1901 ч. 26159 повітовому виділови в Станіславі з поновним візванєм спонуканя ухвали повітової ради, а письмом з дня 20 мая 1901 ч. 32199 закомунікував повітовому виділови на його запит, зміст рескрипту ц. к. міністерства віроісповідань і просвіти з 26 марця 1901 р. ч. 608, після якого зорганізованє руської гімназії в Станіславі буде взяте ц. к. правительством під розвагу, коли краєвий соїм прийме в сій справі ухвалу, і найдеть ся достаточна скількість зовсім укваліфікованих учительських сил.

Справозданєм із дня 28 лютого 1902 р. ч. 4643/1901 предложив повітовий виділ краєвому виділови відпис протоколу засідання повної повітової ради станіславівської з дня 7 лютого 1901 до ч. 597 стверджаючий, що повітова рада на сїм засіданю прийняла однодушно ухвалу, якою заявила ся за отворенем окремої цілої руської гімназії в Станіславоу з руським викладовим язиком.

Предкладаючи згадану висше відпись протоколу засідання повітової ради, краєвий виділ згідно з опінією повітової ради станіславівської вносить :

Високий сойм зволить ухвалити: Сойм взиває ц. к. правительство, щоби заложило в Станіславоу окрему ц. к. гімназию з руською викладовою мовою.

З Ради Виділу краєвого Королівства Галичини і Володимиріу з Великим Князівством Краківським. Краєвий маршалок: А. Потоцький, в. р. Справоздавець: Др. Йосиф Верещинський, в. р.

І знов по довшім відволіканю прийшла справа станіславівської гімназії на засіданє комісії дня 4 липня. Ми не будемо переповідати змісту дискусії; хто читає польські газети, той не слухаючи дискусії міг угадати її вислід. Усі польські шовіністи забирали в ній голос і промовляли contra, послугуючись здавна оклепанними аргументами, як некультурність руська, гайдамаччина, брак учителів, брак учеників, племінна ненависть і антагонізм, лагідна класифікація і т. и. Остаточю перейшло в комісії внесене проф. Яворского в Кракова: Сойм взиває краєвий виділ, щоб зі своєю предлогою виступив тоді, коли правительство заявить, що має доволі руських сїя учительських і коли зарадить переповненю західних гімназій. — За сїм внесенєм голосували: Рідігер, Козловський, Райський, Целецький, Ценьський, Казимір Любомірський, Яворський. Сі всі посла — з виїмком Любомірского, що не забирав голосу, промовляли також остро проти заснованя української гімназії в Станіславоу, надто промовляли ще проти Бобжинський, Томашевський і Міхаловський, яких одначе в часі голосованя не було. За внесенєм краєвого виділу промовляли і голосували тільки: митрополіт Шептицький, Барвінський, Ротер і Крамарчик — крім, розуміється, референта краєвого виділу Верещинського. По голосованю заявив предсідатель комісії князь Чарториский, що не солідаризується з поглядом більшости членів комісії що до внесеня краєвого виділу і тому застерігає собі слово в повній палаті. Те саме заявив також митрополіт Шептицький. Та застереженє застереженєм,

а ухвала комісії перейде певно в соймі, про що дальше повідомимо наших читачів.

Так отже станіславівська гімназія, хоч її ще нема, має вже за собою цілу історію. Її домагали ся Русини петиціями, на її за-снованє ставлено два рази внесене в соймі, її домагали ся свого часу станіславівські Русини на підставі державного закона, який говорить, що коли в класі збереть ся 25 учеників одної народности, то на жаданє їх батьків має утворити ся в гімназії паралельна класа з викладовою мовою учеників, коли в тій гімназії викладаєть ся в иньшій мові (в сїм випадку в польській). Та сему жаданю станіславівських Русинів відмовлено також на підставі закона, тим разом краєвого, який говорить, що про викладову мову рішає сойм. Але щож би то були й за закони, як би одні другим не суперечили, як би були всі ясні, прості, негнучкі і не давали себе нагинати в сей і той бік? Щоби тоді робили всякі правники, як би не було в законах кручків, гачків, фірточок і т. и.

Придивім ся ще тепер фреквенції учеників у теперішній станіславівській гімназії, аби пізнати, чи Русини мають яку реальну підставу для жаданя окремої гімназії, чи се тільки безпідставне домаганє „dla wicherzenia między oboma bratniemi narodowościami, zamieszkującemi nasz kraj“? Фреквенція в станіславівській гімназії представляла ся 1902 р. так:

З початком року.			З кінцем року.		
Поляків і Жидів разом.		Русинів.	Поляків і Жидів разом.		Русинів.
I кл.	159	51	128		42
II „	76	28	69		26
III „	88	24	75		20
IV „	58	37	57		31
V „	54	17	48		17
VI „	35	12	29		11
VII „	38	8	37		7
VIII „	23	6	23		6
Разом	524	183	Разом	466	161

В цілій гімназії було проте з початком року 707 учеників, із кінцем року 627. Перестало протягом року ходити до школи 80, в того 58 Поляків і Жидів, 22 Русинів. Розумієть ся, багато з того повідпадає ще по класифікації, чого ми на разі не знаємо, задля браку відповідних даних. Та все можемо припускати, що до висших клас перейде коло 150 Русинів. Се таке число, для якого

можна зовсім спокійно домагати ся окремої гімназії, особливо коли возьмемо на увагу, що нормальне число учеників приписане для державних гімназій є 200, що багато Русинів перепадає при вступних іспитах задля незнання польської мови в тім степені, якого від них вимагаєть ся, та що по отвореню окремої гімназії фреквенція учеників зростає незвичайно сильно, чого доказом може бути тернопільська українська гімназія, яка мала сього року тільки чотири нижші класи, а в них поперх 300 учеників. Те саме очевидно було-б і зі станіславівською гімназією.

Ніякий нарід не упосліджений так у шкільництві в Австрії, як Русини. Маємо ніби на папері цілий ряд народніх шкіл, але вони фактично не руські, а що найменше утравістичні, польсько-руські, з кількома виїмками по містах, при більше класових школах, де наука відбуваєть ся справді по руськи. За те тих більше-класових шкіл так мало в порівнаню з польськими, що вони попри них гублять ся цілковито і сходять до вера. Виділових руських шкіл не маємо; фахових — ні одной; рільничих — ні одной; учительських семинарій — ні одной; реальних шкіл — ні одной; про висші школи нема що й балакати; заледво ті чотири гімназії — але що значить таке число гімназій в порівнаню до числа руської людности? А проте Поляки хотять згодити ся на засновуванє окремих руських гімназій аж тоді, коли буде достаточне число учеників (і учителів). Чи де на світі засновують ся гімназії таким способом, щоби перше для них зібрати приміром 800 учеників, а тоді домагати ся гімназії? Буде заснована гімназія, знайдуть ся для неї ученики цілком певно. Ми могли-б тепер у Станіславові, приміром, зібрати 800 хлопців, що певно ходили би до руської гімназії, а не ходили тому, що її не було. Значить, коли так дальше буде, то відповідного числа учеників ніколи не зберемо і то не тільки ми, але й Поляки.

Чого-ж можемо сподівати ся від Поляків при дальшій таким поводженю? Будемо вносити петиції, ставити внесеня і т. д., а Поляки будуть їх відкидати, бо вони перше мусять позакладати собі стільки гімназій, скільки їм хочеть ся. До того стремить також подана висше революція Яворского. Вони позакладали собі гімназії у всіх містах, де лиш могли; тепер побіч основуваних у найменших місточках, будуть розділювати більші гімназії по містах на дві або три, а коли те зроблять, згодять ся ухвалити одну революцію на заснованє одной української нової гімназії.

Та чи можемо ми на те чекати? Не тільки не можемо, але не повинні. З гімназій виходить найбільше польської інтелігенції, вона заливає нас і не тільки випихає з усіх позицій, але не допускає до ніякого, найменшого, національного розвитку. Чим довше будемо чекати, тим більше буде вона нас заливати, доки не проковтне нас зовсім. Нам треба проте боронити ся проти такого поступування Поляків, але як?

На нашу думку на се є лише одна рада: Засновувати приватні українські гімназії! Не засновувати їх нараз за багато так, аби не можна їх було утримати; заснувати одну і старати ся перенести її на державний кошт; перейде одна на державний кошт, заснувати другу. Тим способом дістанемо певно більше гімназій, ніж коли будемо чекати, доки сойм не ухвалить відповідної резолюції, бо до сего треба йому бодай десять літ часу, який мусить уплисти між заснованем одної і другої гімназії. Скаже не один, що на се не стане гроший. Признаємо, що при теперішній нашій організації може не стати, але коли її переведеть ся ліпше — а до сего мусить прийти скорше чи пізнійше — то певно стане. Доказ того маємо на сецесії студентів із львівського університету. На культурну ціль дасть кожний, кілько зможе, навіть такий, що на иньшу не дав би, а утриманє гімназії не коштує вже так страшно багато. При заснованю гімназії треба звертати увагу також на місцеві відносини. Коли трафить ся така місцевість як Яворів, що обов'язуєть ся своїм коштом дати помещенє гімназії, що не відмовила-б певно деякої помочи, коли гімназия буде заснована, то там і кошти не будуть такі великі. З коштами отже не буде такої трудности, як на перший погляд видаєть ся.

Друга трудність при засновуваню приватних гімназій, се учительські сили. На нашу думку і з ними не так але, як видаєть ся. Про достаток учительських сил у державних гімназиях мають старати ся шкільні власти. Вони певно не розв'яжуть гімназії, коли їм забракне двох-трох сил і будуть старати ся дістати їх звідки інде, от хочби з польських та з німецьких. Про них отже не повинна нас боліти голова. Для приватної гімназії знайдеть ся все кілька емеритів. Розумієть ся, обсадити цілу гімназию самими емеритами не можна. Між старшими учителями не багато знайдемо також таких патріотичних, щоби хотіли покинути державну гімназию і перейти до приватної задля різних причин, але головно задля матеріальних; та надіємось, що все хтось знайдеть ся такий, хоч

у мінімальнім числі. За те між молодшими, вихованими більше патріотично, знайдемо певно таких, що схотять перейти до приватної гімназії тим більше, що вони на тім нічого не стратять, бо по удержавненню гімназії почислять ся їм літа служби, а платня у приватних гімназіях мусить бути така, як у державних. Крім того ми можемо добути собі учителів для приватної гімназії з заграниці, які також зможуть перейти опісля на державну службу, чого приклади вже були, хоч в иньших випадках. І на сю річ треба нам багато числити — а без проб і штукованя ніколи не буде нічого. Пригадуємо собі, що недавно ще радив один руський дневник не робити собі ілюзій що до засновуваня приватних гімназій, але добивати ся державних. Ся рада виглядає на славну сентенцію давних Рутенців: Ми не робимо нічого, бо за нас зробить усе правительство. Ми добиваємо ся й тепер державних гімназій, але кілько їх треба добивати ся, маємо приклад на Станіславові. Без праці нема колачів, зрештою одно другому тут не перешкоджує; можемо рівночасно добивати ся нових державних гімназій і засновувати приватні, та старати ся удержавнити їх. У світі не пропадає нічого, тож і з'ужита енергія на засновуваня гімназій не пропаде безслідно.

Той самий дневник доказував, що в приватній гімназії мусять бути самі іспитовані сили. Ми не знаємо, звідки він черпав свої інформації, але знаємо на певно, що в приватній гімназії може бути така сама пропорція між іспитованими і неіспитованими силами, як у державній. Знаємо також, що прим. у приватній польській гімназії вчили і вчать неіспитовані сили і проте ніхто не робить із того їй закиду. Те саме може бути і в нас, а неіспитовані сили підуть у нас навіть скорше до приватної гімназії, як до державної.

Не виповідаємо тих гадок аподиктично, без ніякого рекурсу; навпаки, ми радо почуємо й иньші гадки в тій справі, але не злобні, тільки подиктовані доброю волею і прихильністю до нашого національного розвитку.

На закінчене ще одна увага. Коли маємо засновувати приватні гімназії, то де саме? На се мусимо відповісти, що абсолютно в таких місцевостях, де нема ще ніякої гімназії. Ми знаємо, що се Полякам не буде в смак, але чи вони дивлять ся, як що роблять, аби нам було се до смаку? Чи треба на те давати тут докази? От що писало „*Slowo Polskie*“ в нагоди петиції яворівських міщан до сойму, внесеної недавно з домаганєм, заснувати там українську

гімназію: Мłodzież polska i żydowska (!страх, що за приязнь!) musiała by więc uczęszczać do szkoły ruskiej; na to pozwolić nie można, było by to ruszczenie ludności polskiej w Galicyi wschodniej“. Так, се було би „ruszczenie“, але чому Поляки нічого не кажуть на те, що тут ще, у східній Галичині, руській, на кожнім кроці, не тільки в школі, відбувається „polszczenie ludności ruskiej“, і то систематично — бо про західну Галичину, де ми маємо таке саме право, як Поляки у східній Галичині, вже й не говоримо. Мусять прийти до рівної мірки для всіх, а дорогою до того є й між иньшим вказана висше.

Підносимо проте голос за заснованем української приватної гімназії в Яворові і надіємось, що наш голос не буде голосом „вопіючого во пустині“.

Коропець, 12. VII. 1902.

В.

Вистава Родена в Празі.

Прага має те щастє в остатніх часах, що завдяки стараню великого маляра чеського Мухи, який стало пробуває в Парижі, загостив до неї славний і високо цінений в цілім артистичнім сьвітї різьбар французький Роден (Rodin). Товариство чеських артистів „Mapes“ узяло на себе посередництво — і суспільність чеська мала спосібність вглянути в душу правдивої, великої штуки, мала спосібність оглядати твори Родена. Роден — се артист в повнім значіню того слова.

Здавалось, що різьбарство не в силі віддати сильного, піднеслого виразу життя хотяй би вже з причини малих средств, якими орудує. О скілько помилялись теоретики, доказав Роден своїми творами. Ті сьвітла, які плястика полишила виключно малярству — використав Роден в тій мірі, що в таборі різьбарства стає днес як артист новий, — сильний, творчий геній. В творах своїх передає в таємничий спосіб найглибші мисли, повні глибокої інтуїції, чару, — довкола його творів уносить ся облак, що вбиває все маловажне, в його різьбах добачуємо силу і красу життя, в кождім його ффрагменті бачимо душу, мисль. Невикінчені деталі затирає демонічна сила артизму, для якої не чужий ніякий момент душі чоловіка. А надто Роден, як виразив ся один чеський критик, — артист „з першої руки“. В його творах бачимо самого творця, а не вицьвіт моди, привички, кождий твір Родена се нова мисль, діло нової, обновленої, до небувалої сили плястики піднесене діло штуки. Роден малює нам чоловіка в цілій його наготі. І не страхаєсь він ніяких можливих судів. А надто артизм Родена опираєсь на реальнім житю. Не лиш „красне, піднесле“ є предметом його творчости. Чого не

зробив ніхто иньший, Роден приложив до сего свою творчу руку, і в творах своїх змалював жите і його права — в повній наготі правди.

Бачимо пр. між виставленими різьбами одну з найбільше характеристичних, т. зв. „Стара жінка“. Иньший артист не відважив би ся абсолютно подати публиці чогось подібного. Сидить се на камінній лавці, стара, знищена, пережита жінка. Груди у неї вискли, лица запали, руки, ноги і ціла її стать, се властиво кости покриті зморщеною, зістарілою шкірою. Живіт — немов скривлений, голова з резигнацією опущена в низ, видко, ся бідна стара жінка здає собі справу з реальної дійсности. Здасть ся мені, що зайве тут споминати, яке прикре вражінє викликує ся бронзова фігура. Студия се — немилосерна, але вона інспірована великим чутєм мелянхолії. Роден не бажав тут вказати виключно на її пресумну, тяжку, буденну долю — він хотів радше викликати те чутє, що вона „була колись сильна, гарна і здорова, та жите довело її до сего стану“. Для пізнаня і зрозуміня творчости Родена се вельми характеристичне.

Щоб передати цілий образ, я перейду кілька важнійших груп та фігур і переповім те вражінє (впрочім субьективне), яке я з них відніє по кількоразовім звидженю вистави.

Перша група, яка впадає в очи — се т. зв. „Поцілуй“ (Le Baiser). Мужчина і молода женщина підхоплені в моменті поцілуя. Велика ся різьбарська фігура — одна з перших праць Родена, знаменито віддає всю красу, силу, чар і глибінь любови двох людей. Дві (нагі) постаті злучені обняттями і жаром поцілуя. Над усім тим володіє супокій — вдоволенє. Ї група старанно, можна сказати, педантично старанно викінчена. В дальших творах Родена рідко з тим можна стрінутись. Тут передає Роден красу житя і тіла.

До сього циклю викінчених, ідеальних картин я-б зачислив ще „Прощанє місяця з землею“ (La lune et la terre), „Чоловік і його мисль“ (L'homme et sa pensée) і иньші. Пригляньмось тій остатній. З филь житевого виру виринає чоловік, а перед ним мармурова скала. Одна лишень „мисль“ (мелянхолійна женщина) виступає на тлі мармуру. О голову її спер артист чоло своє і з нею, з „мислею“ своєю провадить вічний, інтимний розговор. Все иньше мовчазна, мертва скала. Тут пізнає ся, якими средствами передає артист-різьбар свою гадку. Подібну мисль подає ще різьба названа :

„Різьбар і його муза“ (Le sculpteur et sa muse). Артист сидить у глибокій задумі, а з вершин злітає муза-вітхнення.

А відтак слідує закуплений пражською радою міською „Спіжевий вік“ (L' âge d' airain). Має се означати каміне кидане Деукаліоном, яке перемінюєть ся на людей, що з видним болем підносять з землі, видають перший віддих, отвирають очи. Є се один із таких кинених каменів — перемінений на чоловіка. В стоячій поставі — сей сильний молодець пробуджуєсь, витягає рамена, будить ся до життя. Момент підхоплення і випровадження знаменито. Здаєть ся — стоїть живий чоловік, який пізнає свою задачу: жити і стараєсь вглянути в тайну сього життя.

Слідує красна стаття Еви. Підхоплення тут момент, у якому Ева пізнає свою вину. Голову схилила низько, закриває її раменами рук. Глибока резигнація. Подиву гідний відрух тіла — і правда форми й думки, яку бажав артист висказати — пробиваєсь у сій пові.

А відтак: Буря (Tempête) — молода жінчина, з розвіяним волосем, а з груди її вириваєсь проразливий крик. Подібне враження викликає: Війна (La guerre). Сильний борець падає ранений, меч його встромлений до половини в землю, а над ним падаючим, колишучим ся воїном співає дикий пеан смерті грізна богиня війни: Валькіра. Крила у неї широко, сильно розпростерті і затиснені оба кулаки. В її лиці малюєсь грізний шал борби.

А там молода мати („Минаюча любов“) глядить холодно, змило на своє мале дитятко. Щезла любов матери до власної дитини... А там знов подібний момент: молода жінка бачить, що любов у коханого блідніє, гасне давний жар, з розпуки ловить ся руками за голову, — а „він“ — також се бачить. І жаль йому давнього чару — він в останнє витягаєсь до неї, ловить її за груди — але дарма... любов уже улетіла. Додаю на тім місці, що Роден малює людей переважно (а і в тім разі) в цілій наготі.

Одною з визначніших фігур Родена, які виставлено в Празі, се „Покуса сьв. Антонія“. Монах у довгім плащі клячить оперши ся низько на хрест. А на плечах його красна — нага жінчина. Скрив лице в долоні.

Як на примір символізму Родена вкажу на його „Душу“ (Femme centaure). В половині кінць — в половині (голова) жінчина. Щось в роді античних центаврів. Мужеський і жіночий елемент людської душі.

Щоб не розводитись однак за довго, вкажу ще на дві великі групи: „Міщани з Calais“ і „Пам'ятник V. Hugo.“

„Міщани з Calais“ — се величезна група, якої цілість бачити можна лиш на фотографії, у Празі знаходять ся лиш фрагменти сего архитвору. Увіковічена тут хвиля, у якій міщани предвиджуючи нещасний вислід облоги міста, йдуть з резигнацією на против ворогів. Голови їх обнажені, самі босі, в шнурами на шиях, виходять з ключами міста, щоб здатись на ласку неприятеля. Двох провадить сумний розговор, один в розпущі вложив голову між руки, иньший в останнє відвертаєсь, щоб побачити своє бідне, упокорене місто, а знов иньший іде сумний, скляним зором трупа гляючи вперед себе. Так зобразив Роден міщан французьких в їх ріжних фазах відчування даної хвилі, віддав психічне їх положенє і мысль, бажаючи злучити в тім творі сумну, реальну правду з піднеслоу хвилею настрою. Твір сей — се справді імпонуючий вицьвіт артизму форми і глибокої інтуїції творця-артиста. Кожда стать групи немов жива, а гадка й дух пробиваєсь з кожної дрібнички: похиленої голови, розпучного ломаня рук, виразу лица — упокорених міщан.

Другим таким архитвором, се невикінчений пам'ятник V. Hug-a. Поет, в повній наготі, сидить над берегом моря між скалами, о які бють ся філі морських вод. Глядить в сю синю, збурену далечинь океана. З филь виринає женщина — вітхине, поет вслухуєсь в таємні звуки моря, повні солодкої, тихої меланхолії. А рівночасно злетіла на скалу друга женщина і наклонилась над головою поета. Відвага і сила пробиваєсь в її обрисах, се Муза старих історичних дум, легенд, що пролетівши весь сьвіт голосить неан протесту і револьти. А поет вслухуєсь в ті пісні любови, чару і краси морської німфи і в сильні тони пісні, думи, історичної легенди. Чудово представлена тут мелодия двох ріжних тонів і подвійна акция фізіономії вслуханого поета. Внутрішня його думка зображена в тім лагіднім супочинку тіла, в склоненім чолі і в краснім гесті протягнутої руки. Чарівне враженє! Глубинь творчости Родена обходить в тім творі свій піднеслий триумф.

Богато дало-б ся ще сказати про виставлені творах Родена, але тут не вистарчає опис кількох слів, те все треба бачити.

Ще кілька слів рад би я додати про погрудя різьби Родена. Є їх чотири: різьбар Dalou, Rochefort, Faulguière і жінка самого Родена. Роденови не залежить на тім, щоб погрудє даного чоло-

віка було як найбільш подібне до оригіналу, се-б то лица даної людини. Роден віддає не подібність обрисів, але мисль, характер. Бачити се можна найлучше на двох головах Бальзака. Одна — се вірна знимка, друга така, яку хотів мати Роден, до попередньої на перший погляд майже зовсім неподібна — але за те символъ душі і характеру. Або ще одно порівнанє. Находить ся на виставі голова Родена, праця С. Claudel. Між нею, а головами праці Родена — великий розділ. Перша робить вражінє посмертної маски, другі повні житя і гадки.

На конєць додам, що на виставі находять ся численні нариси Родена. Переважно женщины в найріжнійших позах. Два-три потягненя олівцем або пером — і образ готовий. Їх використовує відтак Роден до різьб.

Отсе слабкий, далеко не повний нарис вражінь в пражській виставі Родена. Що велике значінє для суспільности має така вистава — не треба згадувати.

„Штука для штуки“ — і „штука для суспільности“ в повній гармонії.

Прага в липни 1902.

Остан Луцький.

Новини нашої літератури.

Іван Семанюк (Марко Черемшина) — Карби, новелі з гуцульського життя, Чернівці, 1901, ст. 141.

Молодому черновецькому товариству „Молода Україна“ належить ся подяка за видання в серії своїх видавництв *) першої збірки оповідань молодого письменника, звісного під прибраною назвою Марка Черемшини. Під сею назвою тямлять його, певно, й читачі Літ.-Наук. Вістника, на сторонах сього видавництва читавши кілька прекрасних оповідань сього автора, повторених, разом з иньшими, новими й по иньших виданнях друкованими, в отсій збірці. Зібрані тепер разом оповідання І. Семанюка не тільки дають прекрасну саму по собі лектуру, але й живий, повний інтересної обсервації й горячим чутем перейнятий образ гуцульського життя, zarazом характеризують виразно літературну фізіономію автора — одного з виднійших репрезентантів „молодших“ в нашій літературі.

З сих усіх причин книжка заслугує як найбільшого розповсюдження серед українсько-руської інтелігенції, тим більше, що й ціна її дуже приступна (за гарно видану книжку, в оправі, 1 кор., се дуже дешево), тож горячо поручаю її всім любителям і прихильникам українського слова, а тим часом хочу поділити ся з читачами Л. Н. Вістника гадками, які викликало в мені читанне сеї гарної книжки.

Автор її, роджений в 1870-х рр., виступив у літературі 1895 р. (оповіданням Керманич, не повтореним у сій збірці, як і иньші

*) Досі вийшли: Гоголя Ревізор, ціна 40 сот., Яблочкова Сільська учителька, пер. з російського, 60 сот., Т. Галіпа Думки та пісні, 20 сот., Крушельницького Серце, оповідання, 70 сот., Семанюка Карби, 1 кор., Лесі Українки Відгуки, поезії, 2 кор. Друкуєть ся: Власть темноти Л. Толстого.

ранні його писання). Його духовий і літературний розвій припадає таким чином на часи розвою нашої галицької модерни, і творчість Семанюка стоїть в тіснім звязку з нею, а в де чім можна бачити таки й виразні впливи її на нього. Розуміть ся, сама ся „модерна“ ще стоїть перед нами *im Werden*, і в ній лучать ся й переплітають ся дуже відмінні течії, як реалізм і символізм, психологізм і зверхній імпресіонізм, а й творчість самого Семанюка также, надіємо ся, маємо що йно в початках, і було-б скороспішним прибавити до неї якусь коротку етикетку, а тим менше — задоволити ся ляконічним зачисленням його до модерни. Я постараюсь зазначити те, що на мій погляд становить оригінальну фізіономію автора і те, в чім я бачив би вплив теперішньої галицької літератури. На повноту характеристики й аналітичне вичерпання я не претендую, бо опираю ся лише на сій збірці, що не містить усього публікованого автором, хоч і характеризує його творчість досить виразно.*)

Нинішня збірка, формата шіснадцятки, містить в собі п'ятнадцять оповідань. З них лише чотири виносять по аркушу або й понад те, стільки-ж є таких, що мають коло піваркуша, решта — ще дрібніші образочки.

Певну одноцільність їм, а заразом — певну характеристичність фізіономії автора надає їм вибір тем: від першої до останньої всі вони взяті з селянського, гуцульського життя, як то зазначено й на титулі книжки. Автор виріс сам у селянській, гуцульській сфері і знає її дуже добре, розуміть ся, а що важніше — вмів спостерегати її характеристичні прикмети й малювати їх сильно й кольоритно, так що гуцульська одежа не служить лише зверхньою прикрасою; льокальним кольоритом (*couleur local*), ужитим для більшої реальности комбінацій авторської творчости, а маємо в них справді сильно і вірно відданий образ гуцульського життя.

Се, розуміть ся, важна заслуга й вартість автора, а заразом перша й основна прикмета його літературної творчости — реалізм, народоловний — демократичний і гуманний реалізм.

Найліпшими із сих образів гуцульського життя вважаю ті, де автор найменше дає своєї суб'єктивної закраски і вза-

*) Я старав ся дістати деякі потрібні дати для характеристики творчости автора від нього самого, але се мені не вдало ся і тільки припізнило мою нинішню статю. Але одну поміч кождому, хто хоче собі здати справу з літературної творчости письменника, повинен би робити кождий автор, видаючи збірку своїх писань: давати при кождій річі дату її написання.

галі найменше дає відчувати свою артистичну машинерію. При оцінці творчості реалістичної єї вимоги самі собою розуміють ся, але в нинішніх часах така міра авторської творчості могла-б бути названа односторонною, і то дійсно справедливо, бо ряд визначних майстрів дали утвори, уложені на тлі реалістичнім, навіть ультра-реалістичнім, але в як найсильнійше зазначеною суб'єктивністю, навіть ліризмом, і штучністю не маскованою, а підчеркуваною умисно, і єї прикмети в руках талановитих не вражають нас, а надають їх утворам оригінальну й характеристичну красу. О скільки ся манера осягає свій ефект, її належить також признати право на існування, але не завсіди удасть ся сею штучною й ризиковною манерою осягнути дійсно щасливі результати, не кожному вона дасть ся.

Ся манера досить сильна в нашій галицькій модерні; проявляє ся вона й у Семанюка, й єї прояви її я уважаю впливом на нього новіших наших письменників, а власне Стефаніка — що досі в найбільшим артизмом умів імпресіоністичну, ліричну манеру переводити в своїх селянських образках. Але у Семанюка ся манера не удасть ся так, і на мій погляд він далеко сильніший там, де пише як найбільше об'єктивною, чисто реалістичною манерою, і ся манера, в певних характеристичних прикметах, досі мусить уважати ся його спеціальністю.

Найбільше талановитим і характеристичним для автора уважаю образок Більмо — найбільше з усіх його оповідань, і з тим — оден з цінніших утворів найновішої нашої літератури.

Оповідання було друковане в Л.-Н. Вістнику, і читачі його певно добре ще памятають. Немногословно й ядерно, кількома короткими штрихами, без вступних оповідань, без усяких рефлексій і жалібних слів, взагалі так як би не додаючи нічого від себе, розвиває автор перед нами образ глибокого занепаду бідної гуцульської родини. Самітна гуцульська хата на високім верху, в ній Гуцул „приймак“, що мусить зносити над собою верховоди жінки, бо то її дідишнина; вічні злидні, без худоби, в одиноким заробітком господаря при трачці; жидівська лихварська лапка, в яку легкодушно влізла ся родина, і за „скалічення“ жидівської корови, що зустрівши ся з чужими волами стратила ріг, мусить платити Жидови страшну суму — двадцять левів; жаль цілої родини з причини більма, що дістала старша донька при тій пригоді від волового рога, борзнячи тої жидівської корови, і вкінці загальна радість, коли сю дівчину, за

протекцією кума-побережника, затаївши її більмо, удаєть ся умістити на службу у лісничого — без плати, за вікт і одежу; дівчині грозить перспектива покритки, але про се ніхто не думає — тішать ся з надії, що від тепер буде можна свobodно брати дерево в лісі, що дівчині буде добре у службі і вона щось там може дістати в дарунку. Яку масу селянської біди, темноти й поневірки вмів автор сконцентрувати на сих кількох сторінках! Виразистий, сильний образ робить тим сильніше вражіння, що автор вистерігаєть ся всяких пояснень, всяких рефлексів від себе. Звісна річ, що коментар вражіння ослаблює; як правдивий гуморист лишає сьміяти ся слухачам, сам заховуючи вповні спокійну міну, так і всякі жалібні чи гуманні коментарі, ліричні відступлення чи прагматичні пояснення ідуть звичайно сурогатом лише слабому оповіданню. Д. Семанюк здавлює в собі зарівно і крик болю при сцені визиску й поневірки, н. пр. оповідаючи про жидівську напасть, і рефлeksi сумного гумору, коли каже н. пр. родині застановляти ся над щастєм, яке спадає на неї з наймом дівчини, і сі чи прикрі, чи жалісні, чи іронічні пасажі викликають тим сильніший ефект, що його не антиципує висказ, коментар, рефлекс автора. При тім сполученнє елементів співчуття з певним сумовитим гумором надає оповіданню незвичайну привабність і лагодить прикрість в почуттю жалю. Деякі дрібніші неправдоподібности в концепції оповідання так малі, що не годні попсовати ефекту (такою н. пр. здаєть ся миві та обставина, що тим часом як у селі звісно, що дієть ся дівчатам у службі в лісничого, ані батько-мати дівчини, ані її хрещений батько, що протегує на службу до лісничого свою хрещеницю, ніби зовсім не знають нічого про поведженнє лісничого з своїми наймичками — що вони у нього сходять на покриток.

Дуже подібним способом написане й друге більшеньке оповіданнє Семанюка — Засновини, опись закладни хати у бідної вдови-Гуцулки на малім клинці ґрунту, що лишив ся її по процесі з „камерою“. Тут также субктивний елемент схований, оповіданнє йде мов би без усякої участі автора, і гумор його лагодить жалкі вражіння гуцульської біди. Сам епізод одначе не визначаєть ся таким трагізмом, як у „Вільмі“, тому не робить і такого вражіння; гумор — прикмета взагалі дуже цінна, бо дуже рідка у наших молодих письменників, переважає над сумною стороною образка, але в оповіданню старої Семенихи про подорож її до Відня сходить дещо на утерті вже стежки карікатури, й се трохи псує ефект

оповідання. Прекрасний фінал, де пані Гуцули, в паній добродушности, кричать здорове панам за те, що не все відібрали Семенисі, а автор з незвичайним тактом поздержуєть ся від усякої рефлексії, в значній мірі викупає дещо несмачне вражінне сеї подорожи до Відня.

Третє більшеньке оповідання — Раз мати родила: сцена при церковній варті, де розжалоблений і горілкою осьмілений Гуцул кидає ся на жандарма, що зводить йому жінку, — хоч вибором теми сильнійше від попереднього, стоїть по мойому трохи низше що до обробленя: автор подекуди дозволяє вже собі дещо рефлексій; нема вже й тої гумористичної ноти; оповідання до того дещо й більше многословне, менше ядерне, за всім тим дає досить іще сильний образок гуцульської біди.

Гарненький і досить ефектовний образок Злодія зловили — історія бідного сироти, прилапаного, як ссав чужу корову. Мині приходило ся чути дуже похвальні відзиви для сього образка, про сильне вражінне від нього, але самого мене вже вражає в нім польованне на ефект, певна прибільшена сензаційність, сентиментальність, що власне, антицінуючи, зменьшує вражінне. Теж саме, ще в більшім степені, скажу про иньше — Святий Николай у гарті — заграбленне образа езекуційником; є тут досить дешевий, шаблонний ефект, що псує оповідання. Слабенька, без вражіння — Грушка, сцена забав при похороні. Не робить також особливого вражіння Лік — сцена ординації у лікаря, нічим з рештою невизначна (сеї два оповідання з рештою вже служать переходом до другої групи). Зовсім зіпсоване мельодраматичним ревонованнем автора, дуже зрештою шаблонове Хиба даруймо воду — бунт Гуцулів на учительку, що лагодить ся на вид щирого й милого поводження її з дітьми. Сам мотив сеї занадто заїзжений, нарікання Гуцулів також досить шаблоніві, а образ учительки-патріотки особливо банально зроблений, так що се оповідання, зовсім незаслужено передруковане в „Віку“ для характеристики автора, належить рішучо до слабших його річей.

Сі вісім оповідань більше менше становлять одну групу. Сказане вище при першім оповіданню можна більше менше приложити до всеї її, тільки що гірші з них або поцсовані, або випали слабо, а два ті, кажу, вже служать переходом до другої групи. Впливу модерни на сій групі або не примітно зовсім, або дуже мало. Декотрі, як „Св. Николай“ або „Хиба даруймо воду“ писані —

можна-б припускати — під рішучими впливами старшої школи, і то слабших її напрямів. Сім иньших оповідань книжечки становлять другу групу, написану під рішучим впливом галицької модерни. З виїмком двох більшеньких се самі маленечкі обравки. Деякі з них дуже сильно нагадують Стефаникову манеру оповідання — наскрізь імпресіоністичну, сильно ліричну, з замилюваннем до урваного, абруптивного оповідання, з незвичайними, широко ужитими порівняннями, з широким використанням поетичного фольклорного апарату. Далеко не всі з них одначе удали ся, а й ті, що удали ся ліпше, о стільки менше цінні, що здають ся досить удатними імітаціями чужої манери. Тому я сю другу групу рішучо ставлю нижше від ліпших оповідань першої, більше оригінальної, де автор виступає перед нами самим собою, а не імітує чужої творчости.

Найбільше оповідання сеї другої категорії — се Карби, мабуть дуже цінене самим автором, бо поставлене ним на чолі збірки. В нїм — як на моє ухо — чують ся автобіографічні ноти, й вони мабуть і підкупили самого автора для сього, зрештою слабого оповідання. Воно розпочинаєть ся засьпівом — який борше міг бути вилучений осібю, як засьпів до цілої збірки; написаний сеї засьпів в тонї ліричної поезії, в тім модернім стилю, й може служити характеристикою для цілої другої групи оповідань Семанюка — місцями випав він гарно, поетично, жалісно, місцями — натягнуто, темно, незрозуміло, недбало. Саме оповідання „Карби“ — історія малого хлопця, вихованого дідом і бабою і пущеного ними до „великих шкіл“, аби міг замолити їх „карби“ — гріхи, властиво — се його дитячі вражіння. Оповідання було-б саме по собі добре, але впадає в модерністичну манеровність, і сеї манєровні уступи не дуже пристають до чисто реалістичних — мило і з почутєм написаних епізодів.

Ліпше пристають до реального образу такі модерністичні прикраси — в меньшій скількості ужиті, в иньшїм більшенькїм оповіданню Чічка — оповіданню про те, як Гуцулови-коновкареви здохла в дорозї його єдина шкапина; воно взагалї належить до ліпших оповідань сеї групи, а властиво стоїть на серединї першої й другої групи, так само як і На боже — молитва баби й її гадки в церкві; описані з приправою модерної манєри, але дещо переладовані і тою бабєською психологією і витвореними її фантазєю образами.

Кілька монольоїв: Горнець — монольої п'яного Гуцула, що бе горниці своєї покійної жінки, Дід — проклони старого діда, що вигнаний з хати дітьми вмирає на дворі, Зведениця — сумні гадки покритки, що повертає з дитиною до батьків зі служби — написані в дусі подібних монольоїв Стефаніка й иньших модерністів. З них найслабший першый, а й другий і третій грішать дещо прибільшеною сензацийністю. Менше манерований Бабин хід — хід старої, слабої баби, полишеної дітьми, цісарською дорогою.

Не знаю, чи не помилю ся, але сї оповідання другої категорії належать, здаєть ся, у д. Семанюка до новійших. Значило-б се, що він зі своєї давнійшої манери останніми часами переходить на ту модерну. Я би не тішив ся тим, коли-б се віщувало й дальший похід в сїм напрямі молодого автора. Дорога занадто ризиковна, кождий усьпіх — се скок акробата, і при кождім скоку дуже легко скрутити собі ногу. Не зманерувати ся, не вдарити ся в плаксиву сентиментальність або фразисту напушеність, задержати міру при сій манері — дуже тяжко. Тим часом у своїй давнійшій манері автор дав нам такі гарні проби, що я-б не радо міняв певне на ризиковне. А зрештою будемо ще бачити, що з того всього буде. Автор ще такий молодий, що годі вязати його якимись маршрутами. Лише більше уваги для життя, для його проблемів, а меньше польовання за зверхніми ефектами, за готовими шаблонами, а буде добре.

Криворівня, 10. VII.

М. Грушевський.

РАСИ ЕВРОПИ І ЇХ ІСТОРИЧНІ ВЗАЄМИНИ.

(Дра Владислава Олехновича).

II.

II. Расові взаємини в Європі.

Приступаючи до дослідів над расовими відносинами в Європі, треба-б було розпочинати їх відповідно до методу уживаного звичайно в історії, а власне від найдавнішої епохи і йти опісля до найновіших часів.

Та що в передісторичній антропології так само як в історії, в міру віддалення від наших часів число докладно досліджених фактів маліє, не можемо ужити того методу в сій праці тим більше, що не маємо на меті систематичного викладу праісторії від найдавніших епох. Нам залежить передівсім на расових відносинах у нинішній добі.

В дальшій викладі подамо важнійші добутки з передісторичної антропології. Тепер уважаємо за конечне зазначити на вступі тільки одно певне: від часу неолітичної епохи, т. є. менше більше від 8 до 10 тисяч літ, усі чашки належать до тих рас, що нині заселяють Європу. Сей факт не підлягає ніякому сумнівови нині і має велике значінє, бо зміняє цілковито загальний погляд на історію Європи. Доси відгравали першорядну ролю в умах істориків мандрівки народів, крім того історія нотувала кожду назву народа, зазначену в хроїках і у всіх памятках історичних. Наслідком того число народів доходить в історії до такої цифри, що поветає — можна сказати без пересади — правдивий хаос народів. Передісторична антропологія простує ті погляди, вказуючи, що тільки невелике число рас засе-

ляє Європу від дуже давних часів та що ті самі раси тривають без зміни до наших днів.

Крім того факт сей має велику вагу і для самої антропології, бо дозволяє доповнити дослід неолітичних рас дослідом на живих особах тих рас, що існують тепер; а се дає можливість докладнішого пізнання і перенесення, що так скажемо, результатів із дослідів теперішних рас на передісторичні часи, і то не лише що до фізичних, але й психічних прикмет.

Коли-б передісторична антропологія разом із геологією дала нам колись образ, навіть дуже подрібний, поочередного наступства рас, що в різних епохах заселяли Європу, було-б і тоді трудно вложити їх історію. Ми мали би понятє про фізичні прикмети, але не мали би докладних відомостей про психічні прикмети і не могли би собі відтворити образу психологічного розвою тих рас; ми не могли би злучити праісторії з історією.

Маючи-ж певність, що чашки з неолітичної епохи належать до тих самих рас, які можемо нині докладно слїдити, дістаємо можливість доброго зрозуміння психологічних прикмет тих рас у передісторичній епосі.

При здобуваню хоч би найзагальніших понять про розвій передісторичних рас, можемо зрозуміти причини швидшого або повільнішого розширюваня одних, а загибелі других, особливо коли передісторична археологія подає рівночасно дані, що дозволяють поповнити осягнені відомости про степеня і характер культури даних рас.

З тих причин приступаємо вперед до дослідів над расами, що існують тепер.

Нинішня людність Європи, з виїмкою східних околиць і північних берегів, складаєть ся з трьох головних рас, яких оселі тягнуть ся в напрямі рівнобіжників; коли посуваємо ся в півночи на полудне, подибуємо немов три різні пояси людности, вложені з рас, що дуже різнять ся між собою; коли-ж посуваємо ся в напрямі рівнобіжників, то подибуємо все одну расу, чи то на півночи, чи в середній Європі, чи на полудни.

Північну Європу заселяє раса ясного довгоголовця; середню, гористу частину Європи від Фінїстеру через Альпи аж до східної частини Карпат, займають оселі темного короткоголовця; полудневу Європу, вложену в трьох півостровів: Іберийського, Італій-

ського і Грецького, як і поблизькі острови Середземного моря займає раса, прозвана середземноморською.

Приступаючи до подання фізичної характеристики кожної з тих трьох рас, мусимо пригадати, що чисті раси не існують зовсім; повисше наведені також не чисті цілковито; беручи проте річ стисло, предмет нашого досліджування становлять не три раси, але три мішанини рас, зложені в трьох расових первістків.

Ті три раси на подобу води, що всякає в пісок, перехрещують себе взаємно так сильно, що на границі первісного зіткнення витворюється мішана раса, в якій прикмети двох первістків рівноважаться обоюдно і лише на кінцях осель, для північної раси на північних берегах, а для середземноморської на полудневих берегах Європи, виступають виразно прикмети властиві кожній расі; короткоголовці-ж лише в найвисших горах середньої Європи мають представителів чистого типу.

Подрібний дослід важніших прикмет кожної раси і їх розміщення в Європі дадуть докладніший образ тої мішанини. Перед тим однак мусимо подати фізичну характеристику кожного типу з'окрема.

Зачинаємо від півночі.

Головні прикмети ясного довгоголовця такі:

Зріст високий — коло 1·68 м. до 1·70 м; шкіра біла, cera ясна з виразним румянцем на лиці.

Волосся ясне, зване загально ясноблонд, просте або легко філювате, деколи з легким золотавим відтінком.

Око ясне, в переважній більшості випадків ясносиньої барви.

Вид чашки подовгуватий; пропорція ширини чашки до її довжини, взятої за 100, або чашкова вказівка, виноситься коло 70 для типових чашок. Вид чашки є одною з найважливіших прикмет. Глядячи на голову довгоголовця з профілю, спостерігаємо ту прикмету відразу, бо слуховий отвір випадає в рівнім віддаленні від профілю чола й потилиці. Коли дивимося з переду, чашка видається вузкою.

Чоло також вузке.

Лице так само вузке і довге; ніс горбатий, високий і вузкий.

Фізична характеристика короткоголовця середньої Європи така:

Зріст середній — 1·65 м.; шкіра біла, cera ясна, але не так яснорожева, як при попереднім типі.

Волосє темне в рїжних степенях, починаючи від барви, званої загально „темний шатен“, аж до барви, що буває звичайно означувана виразом „брунет“ ; се цілком темна барва, але не чорна.

Очи короткоголовця темні, т. є. темнопивної барви.

Вид чашки у випадках скрайної короткоголовости зближаєть ся до круглого; вказівка одначе, т. є. пропорція пайбільшої ширини до довжини, виносить 87—89 для типів середних нижнїх короткоголовцїв, пр. для Сабавцїв. Чашка короткоголовця, оглядана з боку, зближаєть ся теж до округлого виду, а рїзнить ся від чашки довгоголовця тим, що в останнього слуховий отвір надвірний поміщений в серединї між профілем чола і потилицї, а в першого ухо дуже близько потилицї. В типових чашках короткоголовцїв що найменше дві третинї цілої довжини чашки немов висуненї в перед, а рїжниця та показуєть ся найвиразнїйше на скелетових чашках. Наслїдком того висуненя на перед частини чолової чашки, видаєть ся лице короткоголовця цофнене в зад, немов укрите під передною частиною чашки, коли в довгоголовця лице бїльше висунене в перед і се відбиваєть ся ще тим бїльше, що чоло низше і похилене в зад. Профіль короткоголовця зближаєть ся проте найбїльше до клясичного, ідеального типу грецької штуки — з лицевим кутом, зближеним до простого кута.

Наслїдком сеї рїжниці в будові чашки й лица, око короткоголовця немов укрите під передною частиною чашки і в живих осіб видаєть ся дуже глибоко умїщене.

Лице короткоголовця радше коротке, як овальне, а часто видаєть ся квадратним з причини висунених кутів долїшньої щоки, що особливо відбиваєть ся на лицах старших і худих осіб.

Нїс короткоголовця трошки запалий, то значить має такий вид, що коли глядимо на нього з боку при нормальнім уставленю голови, верх носа лежить трошки висше нїж середина, т. є. навпаки як се бачимо в довгоголовця з горбатим носом. Ся рїжниця в будові носа видна не лише в формі хребта, але і в підставі носа, т. є. площі, в якїй поміщені носові отвори. В короткоголовця площа та звернена в долину і трошки до переду, а в довгоголовця в долину і трошки до заду, беручи на увагу нормальну поставу чоловіка, т. є. коли оси погляду рївнобїжні до площі, на якїй стоїть чоловік.

Середземноморська раса не однородна, хоч те саме можна би сказати й про расу короткоголовця середньої Европи;

про відміни одначе тої раси будемо мати ще нагоду поговорити; говорячиж про саму расу середземноморську, маємо на увазі лише той її відлом, що заселює полудневу Европу і острови на Середземнім морі.

Зріст індивідів тої раси низький: середно виносить 1'62 до 1'63 м. Барва шкіри темна. Загальна будова тіла не вказує великої фізичної сили. Кістяк і м'ясні розвинені мірно. Волосє чорне, часто переходить у кручо-чорну барву, т. є. в синявим блискучим відтінком. Очи темнопивні.

З огляду на будову чашки середземноморська раса належить до довгоголовців. Лице вузке, звичайно сухе. Ніс горбатий, римський, високий і вузкий.

Ми сказали вже, що сі три раси розміщені так, що ділять Европу на три часті: північну, середню і полудневу. Рівночасно зробили ми увагу, що між тими трьома расами не можна потягнути ніякої границі, бо вони мішають ся з собою на подобу двох плів, що переходять у себе взаїмно на основі дифузії.

Ближшій розслід деяких головнійших прикмет, певне їх степенованє в мішанині, що повстає з двох попередніх рас, дасть нам докладнійше понятє про оселі кожної з них; тепер скажемо тільки загально, що ясний довгоголовець півночи пореважає виразно в отсих краях: в північній частині Великої Британії, а саме в Шкоції, в Голяндії, Данії і дальше на схід понад берегами Балтійського моря, кінчачи на просторах, заселених Литовцями й Латшами. Швеція, Норвегія й Ісландія творять немов осередок території ясного довгоголовця; тут сей тип переховав ся найліпше.

Про границі ясного довгоголовця на північнім Сході і його сусідство з фінськими племенами будемо говорити на иньшій місці.

Оселі короткоголовця середньої Европи тягнуть ся здовж лівії від Фіністери через середню Францію, Альпи і Карпати.

Середню Францію, а власне Овернію, заселяють потомки Кельтів. Альпи і їх збіча, як північні, так полудневі, в напрямі Італійського півострова, займають теж короткоголовці. Сабавдці, що заселяють один із найвисше положених альпейських країв, уважають ся за найчистійших, найменше змішаних представителів раси короткоголовців.

Ціла страфа земель від збіч Альп через Чехію до Карпат заселена також короткоголовцями. На найвисших верхах Карпат,

у Законанім під Татрами, живуть теж представителі тої раси усталеного і чистого типу.

Ціла довжина Карпат із їх збічами належить до осель короткоголовців.

Сей тип, найчисленніший в Європі, переходить до Азії і тягнеться через Малу Азію, Вірменію, Персію аж до плоскогір'я середньої Азії, до гір Гінду-Куш і Паміру.

Оселі середземноморської раси найліпше означити так, що вони лежать на полудне від осель короткоголовців. В Європі становлять вони значний процент населення Іспанії, хоч на цілім просторі того півострова вони змішані досить одностайно з короткоголовцями, що зайшли туди пізніше.

На Італійським півострові можна відрізнити виразно два расові елементи. На півночі, почавши від збіч Альп, тягнуть ся оселі короткоголовця, але чим більше до полудня, можна добачати щораз сильнішу домішку середземноморського елемента, аж у кінці на полудни, особливо в Сицилії, яку можна вважати продовженням півострова, середземноморський елемент стає майже чистий. На Грецьким півострові расові відносини ачальогічні, хоч помішане первістків більше хаотичне. Все одначе на полудневих окраїнах має перевагу середземноморський елемент.

Ми сказали вже, що всі острови Середземного моря заселяє середземноморська раса, а треба ще додати, що на островах західної половини того моря ся раса переховала ся в значній чистоті. Крім осель в Європі заселяє середземноморська раса Канарійські острови, північні побережа Африки і стикаєть ся безпосередно з хамітською расою (Феляги в Єгипті) і дальше з семітською расою в Азії (Сирийці, Араби). Обі останні раси, т. є. хамітська й семітська, разом із властивими середземноморцями належать до одного типу темного довгоголовця.

Розміщене головніших расових прикмет.

Ми пізнали в головних нарисах нинішні оселі трьох головних європейських рас і сказали, що раси ті властиво не межують із собою, але взаємно проникають себе, витворюючи мішанину, посередню расу.

Розслід тих мішаних рас цікавий з багатьох причин, а головно як явище перехреснування; та нам залежить передівсім на означеню загального характеру самого процесу перемішування, бо

се дасть нам можливість висловити деякі висновки загальнішої натури, що можуть служити як важні історичні вказівки. Для пізнання характеру того процесу перемішування рас треба розслідувати розміщене поодиноких расових прикмет у теперішній мішанині.

Розміщене чашкової вказівки в Європі.

Численні праці довершені в різних місцевостях Європи над чашковою вказівкою дають можливість нарисовання відповідної мапи. Маємо власне перед собою мапу, опрацьовану Уїліямом З. Ріплем.¹⁾ На тій мапі чорна барва означає вказівки 87—89; в міру знижування вказівки барва стає ясніша і переходить остаточно в цілком білу при вказівці понизше 77. Всіх степенів є сім; кожда група різнить ся від попередньої двома одиницями. Вже з попередніх даних про оселі трьох головних рас Європи можна бачити, що найвисші вказівки припадають на середні території осель короткоголовців. Мапа Ріплек представляє се поглядом.

Перша, найдальше на захід висунена пляма чорної барви (вказівки 87—89) займає середину Овернії у Франції; друга більша чорна пляма, відділена від першої невеличким, трошки яснішим пояском барви, займає цілу височину Альпейську. Опісля слідує перерва, а далше чорна пляма прямує на полудне понад берегом Адриятського моря, через Босну, Герцеговину, Чорногору і Дальматію.

Ріплей опрацював лише мапу західної і середньої Європи; отже для її доповнення належить цілу Карпатську височину означити коли не чорною плямою, то в кождім разі дуже темною (чашкова вказівка у західних Карпатських гірняків вносить 85—86, у східних 84—85)²⁾. Всі ті плями оточують ясніші барви в міру віддалення від середини плями. Поменьшуванє темної барви на північ і поступенна її переміна на ясніші барви — досить правильні. Ся поява залежить від того, що чашкові вказівки зменьшають ся поступенно в тім напрямі, витворюючи правдивий правильний аритметичний ряд, що поменьшуєть ся.

¹⁾ L' Anthropologie з р. 1896, ст. 518.

²⁾ Вказівки на малі Ріплек значно висші від поданих у праці Топінара; останній подає вказівку для Овернії 84—85. На ті ріжницї не звертаємо уваги, бо нам залежить не на стислости обсервацій даного факту, але на його загальнім характері. Ріжниця певно заходить тут задля иншого методу помірив.

Сю появу можна найліпше оцінити, коли візьмемо на увагу просту лінію, що переходить від Альпейської височини, пр. із Сабавдні на північ через східні департаменти Франції, даліше попри східну границю Бельгії, опісля через Голяндію аж до заливу Зуйдерзе. На тій лінії подібують ся всі вказівки, почавши від групи 89—87, аж до вказівки понизше 77, а кожда група займає на тій лінії майже однаковий простір. Так само коли візьмемо другу лінію рівнобіжну до попередньої, що веде від східних збіч Альпейської височини до підстави данського півострова, побачимо, що розклад вказівок буде цілком подібний. Взагалі коли будемо посувати ся даліше на схід, побачимо, що кожда лінія, яка веде в середній Європі до берегів Балтійського моря, представить нам аналогічну появу; мапа Ріплєя вказує нам сей факт на перший погляд. Ся поява залежить від перемішання двох різних расових первістків: ясного довгоголовця з одного боку і короткоголовця середньої Європи — з другого.

Не задавано собі досі питання: до якої епохи належить віднести сю появу перемішування двох типів. Брока достеріг її перший у Франції. Короткоголовцям Овернії надав він назву Кельтів, а довгоголову расу назвав загально расою Кимрів, розуміючи під нею германську расу взагалі. Тим способом Брока погоджував потрохи той факт із пануючою тоді теорією Макса Міллера про мандрівки народів із Азії, маючи на думці історичну епоху. Коли сю появу добачено і в Німеччині, повстала теорія, відповідно до якої північний довгоголовець є представителем Арийців, а короткоголовець представляє якусь незнану расу тубильчу, правдоподібно туранського, азійського походження.

Поява поступенного зменьшування чашкової вказівки існує і на землях Славян, що займають рівнини положені на північ від Карпат; розслідам її у нас присвяtiamo кілька слів.

Вже перша праця, що дотикає фізичної характеристики галицького населення і вийшла з під пера проф. Маєра та д-ра Коперницького,*) вказала, що чашкова вказівка зменьшуєть ся в міру віддалення від верхів Карпат до північної рівнини. В відповіднім місці (ст. 158) сеї праці читаємо:

„Сей цікавий факт, що однаково між руським і польським населенням короткоголовий тип чим раз більше розповсюднений в міру

*) „Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej“, Краків, 1876 р.

того, як людність поселяла ся щораз ближше до верхів рік, міг би мабуть насунути гадку, що між топографічною прикметою якоїсь околиці і типовою будовою голов у тамошнього населення може заходити певна причинова звязь. Але такий здогад про подібний вплив противив би ся найбільше увасадненим і переважно признаваним гадкам антропологів про вплив окруження на фізичний тип чоловіка; ми повинні проте вижидати поясненя сього факту дорогою історично-етнологічних розслідувань про наш край“.

В другій серії розслідувань автори почали сумнівати ся про існуванє сього факту, бо кажуть: ¹⁾ „Хоч проте факт, що впливає з попередніх спостережень і виказує певну звязь між степенем брахікефалії у Поляків і їх топографічним розміщенєм із одного, а краніологічним типом Русинів із другого боку, представив ся нам на разі так значучо, як на те заслугував під антропологічним зглядом, то на підставі нинішніх спостережень не лише значіне сього факту, але й сама його актуальність сильно захитані“.

Те хитанє і непевність в оцінці повисшого факту походять головню звідти, що автори шукали його виясненя в ріжницях, що заходять між польським і руським племенем, як на те вказує дальший уступ.²⁾

„Між долішняками в Поляків із надвиселянських низин короткоголової форми найбільше розповсюджені (76%), у Поляків осілих на Руси (східна Галичина) вони найменше численні (57%). За те посередноголові і довгоголові форми в останніх два рази частійші (25% і 17%), як у перших (12% і 9%). Остання обставина, що виходила вже з попередніх наших спостережень, стверджувала би немов наші уваги, висказані тоді про походженє збоченя в Поляків на Руси від головного типу і мала би велику антропологічну вагу, коли б її колись потвердили спостереження, численнійші і певнійші від дотеперішніх. Проте не кваплячись із прийнятєм повисшого спостереження, що насуваєть ся нам вдруге, за антропологічну ціху фактично усталену, маємо в ньому одначе подробицю, гідну уваги і окремого розсліду. Скажемо виразнійше: 300 добрих спостережень кефальометричних про Поляків із руських повітів і стільки-ж із надвиселянських низин, довершених одною особою, можуть рішучо розв'язати сю важну квестію“.

¹⁾ Zbiór wiad. antrop. kraj. I, 9, 1885, str. 62.

²⁾ Тамже, str. 63.

Ближші і докладніші розсліди доказали, що погляд сей цілковито справедливий: чашкова вказівка в Галичині обнижаєть ся від заходу на схід; залежить се від примішки середземноморської раси в східній Галичині. Та сама поява існує і на верхах Карпат, бо в Закопанім виносить вказівка 85—86, а коло Черногори ледви 84; та все таки факт поменьшування чашкової вказівки існує на лінії Закопане-Краків так, як і на лінії Черногора-Львів.

Важнійшою річю є, що сей факт можна спостерегти не тільки в границях Галичини, але й значно дальше на північ.

Наші розсліди в границях польського королівства, а власне в губернії Люблинській, Радомській і Ломжинській, та на Литві, разом із дослідями довершеними иньшими дослідниками, дозволяють нам усталити сей факт для цілого простору на північ від Карпат. Коли розслідимо чашкові вказівки на лінії, поведеній з верхів західних Карпат, Закопаного, через Краків і Варшаву до границь Литви і дальше через Литву, Жмудь, то переконаємо ся, що розклад вказівок буде такий самий, як на лініях, розсліджуваних перше в середній і західній Європі.

Ріжниці не дотикають основної прикмети появи, опертої на поступеннім зменьшуваню вказівки, або короткоголовости. Релятивні ріжниці опирають ся на тім, що вказівки на верхах Карпат трохи низші; хоч спад від верхів гір до долини Висли виразний; посередні вказівки 82—81 займають значно більший простір, бо тягнуть ся через Королівство польське аж до Литви. Дальший виразний спад починаєть ся на Жмуди і кінчить ся в границях осель нинішніх Латишів вказівкою 78. Для расових відносин, що дотикають славянських земель, які лежать дальше на схід, бракує доси подрібних даних, аби можна було на основі тої одної ціхи дати якесь понятє про расові відносини; поговоримо проте про них на иньшій місці.

Говорячи доси про короткоголовців середньої Європи, ми мали на увазі їх відносини до раси довгоголовця півночи; тепер скажемо ще кілька слів про відносини раси короткоголовців до полудневої раси, се-б то Середземноморців.

В сути річі засаднича поява полишаєть ся й тут, бо головні чинники ті самі, т. є. помішанє двох расових елементів: короткоголовця і довгоголовця; але другорядні обставини, які зрозуміємо в дальшій тягу, вплинули на те, що сама поява не виступає на так великім просторі. Коли прим. візьмемо лінію від середини Овернії

до Ліонського заливу, то отримаємо також ряд поменшуваних вказівок чашкових від 87 до 80. Але найбільше характеристична буде лінія, що веде в середини Альпійської височини через Апенінський півостров аж до полудневого його кінця; на тій лінії зменшується чашкова вказівка так само, як на лінії, що веде в середини Альпійської височини до Голандії, а властиво до заливу Зуйдерзе.

В інших частях Європи пропорція вказівок трохи відмінна, але ті краї лежать, що так скажемо, на кінцевих лініях Європи і поза границями головної появи перемішування двох расових первістків. І так до Іберійського півострова дісталося відповідно не велике число короткоголовців, при тім діставалися вони там у різних епохах і ніколи не утворили однородної, збитої маси. Засадничим елементом расовим Іспанії полишилися Середземноморці, хоч крім короткоголовців (Кельтів) в Іспанії є виразні сліди елемента ясного довгоголового півночі, на що зрештою є докази і в історичних часах.

В Англії, в четверторядовій епосі, належали первісні жителі також до середземноморської раси. Опісля, коли той край став півостровом, дісталася до Англії тільки невеличка частина короткоголовців; далеко більше прибувало їй північних первістків расових, і тому то вказівка в Англії одностайна на всім просторі; вона виносить усюди коло 78, виказуючи виразну перевагу довгоголових первістків.

Данія, Швеція і Норвегія — се немов батьківщина ясного довгоголового; в тих краях полишився найчистіший тип, а чашкова вказівка — беручи на увагу простір і залюднене — найнижша.

Розклад чашкової вказівки дає нам можливість представити загальний нарис расових відносин в Європі. Загальний образ тих відносин відповідно досить простий і в кількох словах представляється так: В середнім гористім поясі Європи є деякі околиці, в котрих переходується короткоголовець в чистій відмінї, а то: в серединї Овернії, на цілій височинї Альпійській, в горішній частинї Балканського півострова, вкінці на верхах Карпат. Коли візьмемо на увагу вказівки від найвисших до 83, то простір зайнятий короткоголовцем, буде розтягатися від Фіністери через цілу середню Францію і середину Європи аж до Дніпра; понад те короткоголовці займають майже цілий Балканський півостров.

Відносини короткоголовця до довгоголових рас від півночі і полудня означає дуже добре поступенне, повільне зменшуване

чашкової вказівки. Се факт великої ваги, бо вказує, що відносини тих двох первісток расових тривають дуже давно, а впливом їх є перемішуванє тих двох відмінних первісток протягом довгого часу і то як від півночі, так і від полудня.

З р і с т.

При розсліді перемішуваня рас чашкова вказівка є найважнійшою прикметою, але й иньші ціхи, як прим. зріст, дають теж важні дані, бо зріст належить до дуже постійних расових ціх.

Знаємо вже, що ясний довгоголовець є високого росту, короткоголовець — середного, а середземноморець — низького. Тому, що ми пізнали вже оселі тих трьох рас в Європі, проте можемо з гори провидіти, який буде результат розсліду сеї расової ціхи. Що тикаєть ся західної і середної Європи — зріст мусить бути найбільший на півночі, найменший на полудні. Погляньмо, які подробиці представляють під тим зглядом вишні європейські держави.

Зріст у Франції. Найдокладнійше розсліджений зріст людности вишньої Франції, завдяки невтомній енергії Брока і його школи. Подрібні розсліди, ведені найріжнороднішими методами, виказали, що одна частина, північна має найвисший зріст, середна частина — низький, третя частина полуднева, оперта на Піриней, має зріст середний. Сі ріжницї залежать від того, що в північній Франції є найбільша примішка ясного довгоголовця; в середині, як уже знаємо з розслідів над вказівкою, скуплені садлиби короткоголовця, а на полудні, хоч зріст середземноморської раси найнижший, то первісток ясного довгоголовця полишив ся тут у значнім числі, підносячи наслідком того пересічну цифру зросту; середна отже височина, як скупленє короткоголовців, дає найнижший зріст. Мандрівки ясного довгоголовця, що йшли до Іспанії, затримували ся якийсь час перед Піринейми, як природною перешкодою і піднесли зріст давнійшого населеня полудневої Франції.

Подрібні мапи зросту дуже цікаві, бо дозволяють у численних випадках ствердити напрям мандрівок або також повільного ширеня якоїсь раси в давнійших територіях.

Одною з найцікавійших мап, що представляють поглядом відносини двох головних рас у Франції, є мапа, уложена на отсій засаді оцінки зросту: В кождім департаменті обчисляють цифру пописових, яких зріст перевищає 1.732 м. на загальне число 10.000 пописових. Показуєть ся отже, що найбільше число 1560

випадків високого зросту випадає на північні департаменти, а найменше, 316 на середину Овернії.

Коли угрупуємо всі департаменти Франції у двох частинах так, що в одній полишимо ті, в яких виходить надвижка від 1560 до 694, а в другій від 686 до 316, то Франція розпаде ся на дві майже рівні частині, а передільна лінія буде йти рівнобіжно і майже в рівнім віддаленю від бельгійської границі на півночі і від полудневої границі, або лінії Піринеїв.

Зріст у Бельгії. Бельгія за малий край, аби з його даних можна було робити подрібні висновки; зазначимо лише, що середній зріст дорослих жителів Бельгії виносить по обчисленнях Кетелста 1'688 м., коли пересічна для Франції виносить 1'650 м. Положене Бельгії на північ від Франції оправдує вповні сю ріжницю.

Зріст в Англії. Цікаву появу що до зросту представляє Англія. Ми бачили, що чашкова вказівка однакова майже на цілім просторі Англії і подали причину сеї появи, а то, що обі перемішувані раси належали до довгоголовців, але ріжнили ся зростом. Давнійша раса належала до первістку середземноморців і приходила з полудня Європи, півнійша раса була високого росту і приходила з півночі Європи. По причині сеї ріжниці зросту бачимо в нинішній Англії поступенне збільшуване зросту від полудня на північ. На полудневім березі середна цифра зросту спадає в деяких околицях до 1'63 м., а навіть до 1'61 м., на північ знов зріст збільшаєть ся поступенно і доходить у Шкоції середно до 1'71 м.

Зріст у Швеції й Норвегії. Зріст населеня тих країв належить до найвисших і виносить середно: для Швеції 1'69, для Норвегії 1'71 м. Є певна аналогія в появі зросту між Швецією і Норвегією з одного, а Шкоцією з другого боку. І тут і там зріст збільшуєть ся до півночі; і тут і там найвисший зріст ховаєть ся в горах і на дрібних, глибоко всунених у море північно-західних допливах. Належить одначе додати, що Норвежці висші від Шкотів і є найвисшим народом в Європі — принайменше в деяких округах.

Зріст у Німеччині. Осередком найвисшого зросту для німецького народу є підстава Данського півострова; звідси зменьшаєть ся зріст у полудневім, а властиво східно-полудневім напрямі.

Зріст на Італійськім півострові. Найвисший зріст спостерігаємо в Венецькій провінції, що поясняєть ся тим, що край

сей лежить зараз при воротах, якими північні орди могли входити до Італії.

В Піємонті, з причини близького сусідства зі збитою альпійською групою короткоголовця, зріст низький. Трошки збільшається він у Тосканії, далі на південь зменшується поступово і доходить до мінімуму зросту для Європейця на острові Сардинії, де виносить середно заледви 1.58 м.

Сей подрібний розбір расових відносин, що впливають із розсліду зросту, кінчимо увагами, які подав Тоцінар в кінці розділу, де говорить про зріст в Європі.

„Європа, з причини різнородности зросту, дає можливість робити студії над великими стежками рас, що стирають ся в собою. Три головні європейські раси існують у більших або менших групах, що в численних випадках зникають, немов би розпливали ся одна в одній. Та коли поминемо подробиці, ті три раси представляють ся так:

Раса ясного довгоголовця в найчистішій стані існує на острові Ісландії, в Норвегії і Шкоції. На півдні Шкоції зріст зменшується поступово. З Норвегії, через Швецію й Данію, як і через Фінляндію, переходячи на територію Росії, обнижається також.

В деяких околицях зріст збільшається трохи, приміром довкола південних берегів Балтійського моря, а звідти у трохи східнім напрямі на південний захід — до Вестфалії, Люксембурга і рівнин Шампанії, далі знов аж до узгір'я Бургундії, але як загальна поява, існує безнастанне поменшуване до полудня. Найдовша лінія поступового поменшування веде з Фінляндії через Королівство польське і Австро-Угорщину, звідки йдуть три відноги: перша — в напрямі Сербії, друга — в напрямі Піємонта, а третя — аж до південних країн Італії.

Північне море з Калетанським проливом і Балтик становлять первісне або друге огнище ясного довгоголовця, коли береги Середземного моря становлять первісну садбу темного довгоголовця. Між тими двома первістками довгоголової раси подибуємо расу короткоголовця середного росту“.

Барва волося, очий, шкіри.

Барва волося, очий і шкіри може бути також предметом студій для докладнішого означення відносин рас в Європі, а то тому,

що три головні раси європейські різняться значно на тій точці. Наслідком мішання рас повстають посередні барви.

В барві волося, при перемішуваню європейських рас, творять ся всякі можливі відтінки, від кручо-чорної до найяснійшої, майже білої. Поміж тими двома скрайніми барвами укладано кількадесять-прібок волося в так степеновими барвами, що прібки, які лежали побіч себе, не різнили ся майже.

В барві шкіри заходить та сама поява. В Європі існують численні відміни барви шкіри: від білої, делікатної, в сіткою волоскових начинь — у жителя півночі, аж до снідої, темної шкіри середземноморця.

Барва очий дає знаменитий приклад повставаня посередних барв: коли одно з батьків має очі пивної барви, друге синьої, в дитині буває барва очий в численних випадках зелена; є се той самий результат, який отримує маляр, коли мішає з собою сі дві барви.

Одначе для означеня відносин расових первістків у певній мішанині не стільки має значіння розслід витворюваних мішаних барв, скільки присутність барв, властивих кожній расі посеред даної мішанини. Та засада показала ся найпрактичнійшою і служить основою для всяких нинішних праць в обсягу антропологічної характеристики кожної людности, а одержані сею дорогою результати вдоволяють вповні.

Для докладнійшого пізнаня результатів, осягнених в Європі, подаємо кілька цифр, що дають докладне понятє про взаємні відносини расових первістків у трьох краях, а то: Скандинавії, Франції і Іспанії. Подані цифри представляють процентіві відносини.

На сто одиниць.	Скандинавія.	Франція.	Іспанія.
Чорне волосє	4,3	10,4	39,4
темне „	11,2	16,7	35,2
ясне „	43,0	29,0	4,2
ясно-блѡнд волосє	6,4	4,4	0,6
рудаве „	1,8	1,9	0,3
чорні очі	2,1	4,5	21,5
темні „	6,3	14,1	19,7
пивні „	6,3	10,7	16,4
сиві „	17,2	26,2	18,5
сиві „	68,4	44,5	23,9
свіда шкіра	17,8	49,1	66,5
посередна шкіра	4,6	8,6	18,9
ясна „	77,6	42,3	14,6

Переглядаючи отсю таблицю можемо легко здати собі справу з відносин трьох расових первістків у кождім тім краю.

Аби ті відносини зробити виразнійшими, викидаємо з рахунку мішані барви, посередні, а полишаємо лише темну і ясну барву; тоді отримаємо таку табличку:

Темне волосє	15,5	39,1	74,6
ясне „	75,8	63,5	23,3
темні очі	8,1	18,6	41,2
сині „	68,4	44,5	23,9
темна шкіра	17,8	49,1	66,5
ясна „	77,6	42,3	14,5

Посуваючи аналізу дальше, для осягнення відносин расових типів, лучимо темну барву волосє, очий і шкіри в одну групу. а ясну барву у другу; тим способом отримаємо просту пропорцію типів:

	тип блондина	темний тип
Скандинавія	77,3	13,8
Франція	39,2	49,9
Іспанія	20,5	60,7

Коли-б ми тим самим способом розслідили народи середньої Європи, прим. беручи на увагу Данію, Німеччину, Італію, то отримали би ми анальоґічний результат: ясна барва очий і волосє, що переважає на півночі, зменьшуєть ся поступенно на полудне, і навпаки — темні барви переважають на полудні, а зменьшують ся на північ.

Коли посунемо ся дальше на схід, побачимо сю саму появу. Коли з литовсько-славянських земель поведемо лінію приміром від Ковна через східні повіти Королівства польського і східну Галичину до Черногори, то синя барва очий буде поступенно меншати в міру, як будемо посувати ся від півночі на полудне. На Жмуди число синіх очий доходить до 60%, а в околиці Черногори спадає до 2%.

Невелике число розслідів, довершених досі, не дозволяє нам поставити так докладні цифри, які подали ми для західної Європи, але вони й так вистають, аби вказати цілковиту анальоґію до расових відносин, пізнаних докладно в середній і західній Європі. Про деякі, зрештою незначні різниці, будемо мати нагоду поговорити на иньшій місци. Тут зазначимо тільки певну властивість, що ціхує східню Европу: на верхах Карпат ріст короткоголовіців збільшаєть ся. В середній і західній Європі ріст, як ми бачили, змень-

шаєть ся поступенно від півночи на полудне, що залежить від того, що рієт ясного довгоголовця високий, рієт короткоголовця середної Європи середний, а середземноморця низький. Отже відлам короткоголовців, що заселяють Карпати і краї Балканського півострова, визначаєть ся ростом висшим від середного. Появу сю можна завважати і дальше на схід, а то в полудневій частині російської держави.

З тою одною виїмкою, що дотикає тільки одної ціхи, росту, взаємні відносини трьох головних рас західної і середної Європи однакові. Чашкова вказівка, барва шкіри, волося, очий, рієт — вказують, що найважнійшою загальною признакою тих відносин є поступенне перемішуванє тих трьох рас. Сей стан річи представляють найліпше мапи, опрацьовані для кожної признаки з окрема. Переглядаючи ті мапи по черві, можна бачити докладно появу взаїмного прониканя одної раси в оселі другої.

Коли-б хотів хто представити сю появу на одній мапі, мусів би її уложити так, аби каждая з трьох рас була означена иньшою барвою. Расу ясного довгоголовця належало би представити за помічю лїній, що виходили-б із Ієляндії, Шкоцїї, Норвегїї і Швеції. Ті лїнії розходили би ся промієсно по цілій Європі, досягаючи північних берегів Африки і Малої Азїї, а на сходї через закаспїєські степи західно-північних збочів середно азїйської височини. Барва, що мала-б представляти расу темного довгоголовця, обїймаючи побережа Середземного моря, йшла би з країв полудневої Європи промієсно на північ аж до Швеції і Норвегїї, до північних границь Литви, а через ворота поміж Чорним Морем і Карпатами досягала-б рівнин полудневої Росїї аж поза Дніпро.

Оселі короткоголовця кельто-славянської раси займають, як знаємо, середину Європи поміж двома попередними расами. Барва, що представляла-б ту расу, була-б темна в середній Європі, де короткоголовці сидять збитими масами, а на північ і полудне блїдїла-б, доходила-б одначе і до полудневих і до північних окраїн Європи.

(Далї буде).

З польського переклав Я. Я.

Наукові листки.

УІІІ. Стан народньої освіти та медицини в Полтавщині в цифрах.

Недавно Статистичне Бюро Полтавського Губернського Земства видало „Статистичний Річник“, в якому містить ся дуже багато цінного матеріялу для виясненя сучасного стану економічної і культурно-просвітної діяльності земства, а також ряд статей, що малюють нам стан промисловости взагалі і деяких її паростів в осібна.

Ми наведемо тільки ряд цифр, що дотикають ся стану народньої освіти та медицини.

До 1 січня 1900 р. в Полтавщині було 870 народніх шкіл, як для такої великої округи дуже мало. В кожній школі вчилось пересічно душ 60. Коли взяти на увагу, що в Полтавщині живе 2.922,500 чоловіка (до 1 січня 1900 р.), а дітей шкільного зросту 204,575 чол.; то для того, щоб задовольнити потреби в освіті дітей, треба було-б мати 3,409 комплектів або клас. В дійсности, як уже було сказано, клас (комплектів) було усього тільки 918 (на 870 шкіл); значить, в школах училась трохи більше як $\frac{1}{3}$ потрібного числа дітей шкільного зросту (36,9%). Коли зауважити, що кожен рік відкриваєть ся значно менше число шкіл, ніж потребуєть ся природним приростом людности, то прийдець са доконче признати той факт, що шкільна справа в Полтавщині відстає з року на рік від ростючої потреби в освіті. В загалі по губернії одна школа приходилась на просторинь в 51·5 кв. верстов (в 1898 р.) і в 49·9 кв. (в 1899 р.) і на число душ — в 1898 р. — 3,420, а в 1899 — 3,359. На одного учителя приходилось від 45 до 68 учеників. Цікаво підкреслити дуже низький % дівчат в школах: їх (шкільного зросту) було всього тільки 14·0% (в 1899 р.). Та-

ким чином, коли поставити поруч середнє число учнів на одного вчителя в купі з високим $\%$ побільшення дітей шкільного зросту і низьким $\%$ прогресивного побільшення шкіл, — то сам собою просить ся вивід: що жите доконче потрібно вимагає заведеня все нових і нових шкіл.

Але й ті, що є, не геть то гарно обставлені. Принаймні що дотикаєть ся шкільних бібліотек, то їх або зовсім нема при школах, або вони дуже бідно поставлені. Стан їх краще всего малюєть ся в справозданю дирекції народніх шкіл Полтав. губ. за 1899 р.: „В городських, приходських і начальних, а також сельських начальних школах бібліотеки складають ся переважно із учебників і взагалі із книжок класного уживаня; власне-ж бібліотеки, призначені для учнів — для читаня в часи вільні від студий, є в дуже не багатьох школах сього типу. Колекції шкільних підручників в сих школах складають ся переважно із прописий, розрізаних альфавитів, картин по Сьв. Історії, класних рахівниць, географічних карт і глобусів“. Такий стан шкільних бібліотек і мале число шкіл виясняєть ся недостачею матеріяльних засобів, браком фінансів; в 1899 р. земства Полтавської губернії призначили на школи всего тільки 606,959 карб., а в 1900 році і того меньше — 592 тисячі карб.

Ще в гіршому стані стоїть медицина і охорона народнього здоровля в губернії. І хоч Земства Полтав. губ. роблять в цій справі в порівнаню з иньшими земствами більше, але всеж треба зазначити, що того, що робить ся, дуже за мало. Так на всю Полтавщину в 1898 р. медичних земських участків числилось усього 94; лікарів 108; фершалів 378; фершалиць-акушерок 27; просто акушерок 22. Всі названі категорії медичного персоналу получали платню від Земства. Як мало сього персоналу порівняючи з скількістю людности в губернії, може показувати той факт, що на долю одного лікаря приходилось 11,211 чоловіка пацієнтів в рік. Принимались хворі в сельських лічебницях, яких у губ. — 33 і в приємних покоях — 34.

Справозданя лікарів констатують прямо неможливість так як слід відноситись до своїх обовязків відносно хворих, з огляду на велике число їх. Одному лікарю кожен день приходиться прийняти і обдивитись від 150—240 душ!... Само собою ясно, які сумні наслідки від сього виходять... І тут просить ся вивід: жите вимагає заведеня все нових і нових медичних пунктів... Усього на ме-

дицину в 1900 році потрачено земством 1.023,000 карб. Ся сума мала і дуже в порівнянню з тією, що земство бере з людности в формі податків та налогів. Так в 1899 році Полт. губ. дала російському урядови 15.255,000 карб., а потратила на свої потреби тільки 8.874,000 карб.

С. П—ра.

ІХ. Баптисти й Мальованці київської губернії.

В остатній книжці петербурського журналу „Живая Старина“ видаваного отсе вже 11 літ звісним В. І. Ламанским, знаходимо виємково багатий матеріал до пізнання України, яку сей журнал доси немов би систематично обминав. Серед того матеріяла визначається ся гарна, тепло написана студія пані Ясевич-Бородаєвскої п. н. „Сектантство въ Кіевскої губернії“, до якої додано пять таблиць рисунків і шість пісень під нотами, записаних д. В. Лисенком. Ся праця була 17 падолиста 1900 р. читана на засіданню етнографічного відділу Російського Географічного Тов. в Петербурзі, при чім спеціально підготовлений хор відспівав деякі пісні українських сектантів. До студіювання сектарства в Київщині шан. авторка взялась з чисто науковою метою, отже без ніяких політичних цілей; з жіночою делікатністю вона малює його симпатичні боки, злегка лише натякаючи на хиби, а ще лекше доторкаючись — в легко зрозумілих причин — безглуздої урядової політики переслідувань та нагінки. Авторка опирає свою студію переважно на особистій знайомості з сектантами; вона користувалась, як сама каже, й давнішими працями про штунду Ушинського та Рождественського, але закидає сим обом місіонерам, що вони в цілі піби успішнішого поборювання сектарства фальшиво змалювали його, ідентифікуючи баптизм зі штундою або витворюючи небувалу комбінацію „штундо-баптизму“ в тій одинокій цілі, щоб позбавити українських баптистів того легального признання, яким від р. 1883 користується ся німецький баптизм, а доконче підтягнути його під ту поліційну самоволю, якій піддана штунда, признана указом 1894 р. сектою „особливо шкідливою“. На основі спокійного і безстороннього досліду авторка признає, що київський баптизм не має нічого спільного зі штундою; про се переконались нарешті і власти, які в остатніх часах, після довголітньої нагінки, признали легальність баптистів і дають їм спокій.

Авторка дає короткий нарис вірувань баптистів. „Вони відкидають православну церкву з усею її єрархією, з усіми обрядами. Роблять се на тій основі, що, мовляв, православна церкву відбігла від апостольської. Взірцем їх церкви є церкву перших віків християнства, коли сам нарід мав діяльну участь у справах релігії, коли церкву була вповні живим організмом. Крім євангелія — говорять вони — не слід держати ся ніякої иньшої науки. Євангеліє розуміють одначе досить широко, включаючи сюди коли не весь Новий завіт, то бодай посланія ап. Павла, на якого найчастійше люблять покликати ся.

Баптисти мають свою, хоч і не сьвячену єрархію, а власне пресвітерів-учителів і діаконів. При вродженю дитини дають їй християнське імя, але без ніяких обрядів, бо тайну хрещеня допускають аж у дозрілім віці, „коли чоловік стане здібним зрозуміти і прийняти науку Ісуса Христа і виголосити добре визнанє своєї віри перед громадою вірних, що творить братство або живу церкву“. В такім віці хрестив ся й сам Спаситель. Хрещенє відбуває ся в біжучій воді, через зануренє; попереджає його докладне проєкзаменованє кандидата про закони віри в присутности всеї громади вірних. Другий обряд, який признають баптисти, се „чаша“, то-б то заживанє хліба й вина на память тіла й крови Христової. Сей обряд доконуєть ся так само, як у німецьких баптистів, і відбуває ся в неділю після кожного 1-го, а иноді й частійше. Признаючи євангеліє й біблію вони відкидають церковну традицію і всі основані на ній догми як людські видумки, як ось шанованє образів. Замість икон вони вішають у себе на стінах вибрані уступи із сьв. Письма. Відкидають догму про заступство сьвятих і поминки по покійниках, за яких також не молять ся, бо по смерти, мовляв, нема каєття і повороту, нема переходу з вічної муки до вічного житя. Вірять також у другий прихід Христа. В основі їх вірування лежить протестантська догма оправданя самою лише вірою: всі, хто вірить у спасительне дійство Христових мук, уже тим самим стають ся синами божими і достаюють спасенія. Баптисти не признають знаку хреста сьв. Хрест у них лише символ муки, але не зверхній знак. Не признають божеських прикмет Матери божої. Подружє признають також сьвятим, але для довершеня шлюбу досить благословенства родичів і старшого брата, який на зборі читає відповідні місця з євангелія, а хор співає відповідні псалми. Жінка по думці баптистів — приятелька і помічниця та порадиця

чоловіка, рівноправна з мужем у обсягу семейного життя, але проповідати на зборі не має права.

Доступ до секти баптистів не легкий. „Поки новий прозеліт, що бажає зблизити ся з ними, не зглубить духа євангельських вимогів, не освоїть ся з догмами віри баптистів, не дібеть ся тісного звязку між життям і релігією, поки сам не знайде моральної підстави в релігії і не докаже сього своїм життям, доти не може бути прийнятій до громади й хрещений. Проби прозеліта тягнуть ся иноді дуже довго.“ Тай не легко приходить ся се прозелітови. „Виступаючи в круга своїх сусідів — говорить сьвящ. Рождественський про такого прозеліта — він зриває з ними зносини, не справляє вже ніяких гостин, хрестин, весіль, бо се забороняє його секта. Стремезливість від горівки, перелюбів, затяжна, твереза праця, ощадність, матеріяльна поміч від нових „братів“ чи то грішми, чи фізичною працею швидко піднімають його заможність.“ Хто приступив до братства, від того жадають дуже поважного поводження в житю. Сектанти, се тісно з собою звязана громада, оперта на обопільнім довірю, яке подає добрий приклад і піддержує також добрі відносини в родині, бо енергічніші її члени не покидають дому, щоб шукати заробітків з боку, а зберігають свої сили для потреб громади і домашнього огнища. Але вплив секти сягає ширше, робить глибокі зміни і в громадським та суспільнім житю. „Народній самосуд, що часто (в Росії) накладає на громадян такі ганебні кари, як січене різками та виселене з громади, у баптистів має зовсім лагіднійші форми: моральний вплив братів, релігійні упімнення, позбавлене права брати участь у нарадах і зборах та в часі ломаня хліба, а в крайнім разі — виключене з громади. Та ся остатня кара трапляєть ся дуже рідко“. Загалом одні з одними баптисти поводять ся дуже сердечно та приязно, хоча супроти посторонніх людей вони здержані, мовчазливі та дивлять ся на них якось з висока. За те ті посторонні, особливо православні, хоч не дуже люблять їх, та все таки не можуть відмовити їм поважання за їх постійність та вмлість боронити своєї віри. При тим усі вони вчать ся читати, всі і прилюдно і кождий для себе читають євангелів, толкують і проповідують. Загалом грамотність вони цінять дуже високо і сильно працюють над тим, щоб у їх братстві не було неписьмених. Танці і всякі розривки, що могли-б вести до деморалізації, у них заборонені; спів допускають лише духовний, постів не держать, похорони у них не мають церковного харак-

теру. Коло покійного не курять кадила, не сьвітять сьвічок, але сходять ся, читають євангеліє і снівають псалми — не за пебіжчика, а для живих. На кладовище тіло покійника проводить звичайно вся громада при співі псалмів; по смерті ніяких поминок ані почесній для покійника не роблять.

Більше мевше від р. 1885 баптисти користують ся значною мірою толеранції з боку російської власти, та власне від того часу в нутрі їх секти почав ся новий рух, що довів до виділення з баптизму нової секти, тзв. Мальованців. Початки сього руху давнійші від появи Мальованого. Деякі формальности баптизму в обряді й догмі, нпр. обовязкове сьвяткованє неділі, виголошуванє молитов за чергою і т. и. показались за тяжкими для декого з членів, занадто вьжучи їх релігійний запал. Найбільше екзальтовані, ентузіастичні елементи почали доходити до візій і галюцінацій. Сей рух з разу звісний під назвою „молодо-штундизму“ захалував головню тих, що пристали до баптизму з римо-католиків. Аж ось 1891 р. мов буря пролетіла серед сектантів відомість про появу „Первенця“, Спасителя, божого вибранця. Був ним міщанин із місточка Таращі, стельмах Кіндрат Мальований.

Мальований був з разу горячим прихильником баптизму, але мавши вроджений нахил до містицизму заглибив ся в читанє сьв. Письма а особливо пророцтв і дійшов нарешті до того погляду, що весь зміст Нового Завіта — аллегорія, що Христос, про якого говорить ся в євангеліях, ще не жив властиво, а тільки має прийти, що біблійні пророцтва ще повинні сповнити ся, що той Ісус, про якого жите оповідають євангелія, то лише образ правди, а Христос, себто сама правда, був і перед Авраамом і в часах Мойсея. Він покликав ся на місце в 1 посланію ап. Павла до Тимофія гл. 6, де сказано про Спасителя, що „його ніхто з людей не бачив і не може бачити“, значить, Христос, про якого говорять євангелія, то лиш образ, притча правди, приготованє до прийнятя того, що заповідає Старий Завіт.

Наслідком сих міркувань та розмов зі своїми приближеними Мальований почав доходити до галюцінацій і нарешті обявив себе тим божим Первенцем, Спасителем, про якого говорять давні пророцтва. Його особистий вплив, горячі промови робили величезне враженє на окруженє; до нього зачали масами сходити ся люди, яких він своїми промовама доводив до сліз та гістерії — появляеть ся нова секта, Мальованщина.

„В домі Мальованого повстає фантастична обстановка; самого Кіндрата наряжають у білу одіж, стіни та поміст хати покривають дарованими плахтами, куснями полотна та аксаміту. Потрясений та зворушений слухами про появу в Таращі божого Первенця народ починає збігатись масами, щоб послухати новоявленого проповідника та Спасителя. Обхоплені релігійною екстазою вірні зближаються до хати свого Первенця зразу на колінах, молячись Богу, а переступивши поріг падають до ніг Мальованого гірко ридючи, підносячи в гору руки та виливаючи перед ним свої сумніви й муки. Весь у білому, з глибоким смутком на лиці новий пророк стрічає всіх привітно й ласкаво. Підносячи руки до неба він з запалом говорить про зло, що панує на землі й обіймає весь людський рід, про konieczність відродити ся до нового життя через досконалене себе самого, через любов ближнього, добрі діла, змагане до правди, шукане її. Тут же в екстазі він виявляє себе божим первенцем на землі, заповідає наступлене царства божого, та разом з тим пророкує про свої муки й терпіння.“

Се пророцтво швидко збуло ся: поліція арештувала Мальованого і передала його до Київа до шпиталю божевільних. Се ще збільшило його популярність. По якімсь часі його випустили, але розріст ентузіязму його прихильників так затрівожив власть, що його арештували знов, перевезли до Казані і заперли там у домі божевільних, де його держать і доси. Авторка додає, що Мальований робив велике вражінє на всіх людей у казанськїм шпиталю божевільних, так що навіть деякі члени місіонерського з'їзду в Казані, відвідавши Мальованого, були глибоко збентежені розмовою з ним: так була його промова в деяких пунктах сильна, переконуюча та повна глибоких і чистих думок, переплетена поетичними образами.

Віруванє Мальованців пливе в значній частині з вітхненя, збудоване на аллегоріях і не легко його вложити в якісь означені рамки. Віділивши ся з баптизму Мальованці винесли відти широке познайомленє зі Св'ятим Письмом, та з запалом розвиваючи нове віруванє про „богочоловіцтво“ вони, самі не бачучи того, будували новий будинок на старій основі. У Мальованців догматика відступила зовсім на бік; у них не йде боротьба ні за обряди, ні за догми, бо євангеліє по їх думці не законодатний кодекс, якого треба сліпо слухати, а тільки склад моральних правил, прибраних у аллегоричну форму, цілий ряд аллегорій і притч; навіть події з життя і смерті

Спасителя розуміють многі духовніс. Мальованці твердять, що баптисти живуть після букви, хоча само Письмо говорить, що „буква вбиває, а дух оживляє“, а вони, Мальованці по дусі. Живучи по букві можна впасти в великі помилки, бо ніяка книжка не може викликати стілько суперечок, як євангеліє. Тим то вони й не при-дають так багато ваги євангелію, як баптисти, а раднійше покликають ся на Старий Завіт. Євангеліє по їх думці, се лише доро-госказ, адрес до міста спасенія; тому, хто дійшов до міста, адрес ані дорогосказ уже не потрібні. Мальованці вірять, що їм дав уже Бог через Духа сьв. остатнє, немов би нове слово, найновійший заповіт, записаний у серцях його вибранців, а не на папері. Вони вірять у безпосереднє дійство сьв. Духа на них, та додають, що сей Дух живе в чоловіці лиш доти, доки він без гріха; коли чо-ловік згрішить, Дух покидає його і шукає собі иньшого, чистого житла. „Ми — кажуть вони — живемо під проводом сьв. Духа, який і відкриває нам сьвітло розуму і помагає зрозуміти те, що доси було незрозуміле людям.“

Воскресеня мертвих, так як його розуміє христіянство, вони не признають, бо по їх думці „люде живі ходять у гробах — гріхах, а коли чоловік очистить ся від гріха, розломить кайдани смерти-гріха, то й воскресає“. Значить, вони не признають і за-галом загробного житя. „Весь цикль людського житя — каже ав-торка — по їх віруваню відбуваєть ся тут на землі, і се основна ріжниця між Мальованщиною й баптизмом. Так само баптисти ві-рять у другий, будущий прихід Христа, а Мальованці власне про-повідують, що прихід Христа, се поява правдивої віри — їх віри. Баптисти дуже не люблять Мальованців і кажуть, що їх віра, се зараза: кого вона раз учепить ся, тому вже годі спекатись її.

Не признаючи загробного житя ані воскресеня мертвих Ма-льованці відкидають також віру в небо і пекло. Небо буде на землі, коли зло пропаде, а запанує добро. Лиш ті хапають ся за небо, що не хочуть розуміти правди на землі. Так само не при-знають вони постів, хоча допускають повне здержанє себе від їди — але коли кому самому захочеть ся. М'ясо їдять, та обіймаючи своїм розумінєм любови не лише всіх людей, але й загалом усі живі твори, вони не вбивають, не ріжуть звірів. Пошана чужої особи, чужої віри, звичаю розвинена у Мальованців далеко ширше, ніж у баптистів; тим то вони зовсім толєрантні до всіх иньших вір, церков і обрядів: усе те дав Бог для нерозумних, щоб хоч

сяк так удержати їх від гріха. То „земні“ люди, їм і потрібні земні закони, храми та обряди. Богу сього всього не треба; йому треба лише служити любовю й правдою; раз чоловік пізнав правду, то вже він не під законом, а під ласкою сьв. Духа і власною волею може не грішити. Оте розуміє, що вибраний, сьв. Духом осяяний чоловік сам собою доходить до всьої правди, се найважнійший антикультурний елемент Мальованщини. Вони байдужно дивлять ся на всю сьвітську науку й освіту. „Ми про все осьвідомлені, нам сам Бог усе осьвітив“ — говорять вони.

На сьому ми й зупиняємо свої виписки із гарної праці пані Ясевич-Бородаєвської. На скільки можемо сконтролювати її висновки в тихи спостереженнями, які ми самі поробили з особистих розмов із тою партією Мальованців, що перед двома роками під проводом Лисенка загостили були до Львова, її спостереження зовсім вірні, хоча девчому не вичерпують предмету. Лишено зовсім на боці семейні відносини Мальованців, їх погляди на подруже, на громадське жите, на державу; поминено їх характерну симпатію до Льва Толстого, в якому вони бачуть однодумця і союзника Мальованого в ділі морального відродження людий. Не можемо також не пожалкувати на авторку за те, що свій гарний реферат про річи й явища, які бачила й чула в дійсности, вважала потрібним „прикрасити“ ніби історичним вступом про релігійні рухи на Україні в XVI—XVII вв., про реформацію та соцініянство. Ті рухи не мали з теперішнім сектантством ніякого безпосереднього звязку, а при тім авторка зовсім не розуміє їх і в тих немногих рядках її історичного екскурса наговорила не мало баламутства.

І. Франко.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Москвофільська етика. Якою етикою послужують ся наші москвофільські патріоти, показує найліпше отсей факт. У 175 ч. „Галичанина“ надрукована стаття якогось москвофільського патріота (?), в якій він агітує за тим, аби москвофіли давали свої „дівочки“ на науку до „Pensionat der armen Schulschwestern in Weisswasser bei Jauernig“ на Шлезьку (27 стаций від пруської граничної стациї Myslowitz). Сей патріот агітує так за німецьким пенсіонатом, який „дівочки полюбили“, хоч не бачуть цілий рік родичів: 1) „въ виду скорого усвоєнія себѣ дівочками знанія німецького языка; 2) по поводу основной науки школьныхъ предметовъ (деінде - наука неосновна!); 3) вслѣдствіе весьма печаливого, полного такта, вѣжливого и истинно родительского обращенія инокинь-учительницъ съ дѣтьми, такъ що дѣти скоро привязуются цѣлымъ сердцемъ къ своимъ настоятельницамъ; 4) по поводу дешевизны содержания (!

отже ближе дому дорожше!); 5) въ виду веденія дѣтей въ строго-религійномъ дусѣ.“ Сей патріот відчуває одначе, що робить щось таке, чого ми тут не хочемо властивим іменем називати, тому щоби не стягнути на себе „упрека“ навіть розумійших компатріотів, каже дальше таке: „Если кто сдѣлаетъ упрекъ, що русскіи дѣвочки въ Бѣлой Водѣ не воспитываются въ русскомъ обрядѣ, не укрѣпляются въ русскомъ патриотизмѣ, то возразимъ, що за то они не выставлены здѣсь на вліяніе „украинского“ мракобѣсія, свободны отъ вкорененія имъ партійныхъ страстей, отъ слушанія ругательствъ на ихъ отцевъ по поводу убѣжденій тѣхъ же и що родители посылають сюда дочерей для заокругленія усвоенныхъ ними въ краѣ наукъ, а свой обрядъ могутъ уже дѣвочки взыти дома.“ І дивувати ся, звідки береть ся в нас стільки ренегатів, стільки індолентних та інертних людей, стільки галапасів на нашім народнім організмі! І дивувати ся потому, що москвофіли не тільки посилають

свої діти до польських та німецьких шкіл, але вносять петиції на знесення українських шкіл! Таж із таких вихованців, як автор і його „дівочки“, не вийде ніщо инше, як лише на скрізь перфідні потвори. І ся агітація москвофілів не лишає ся без наслідків. У 1902 р. було в Weisswasser 19 „дівочек“, а в 1903 буде їх уже 30, як автор запевняє, бо вже зголосили ся там. Отсе чисто національне „русское“ вихованє! На вічну пам'ять запишемо тут імена тих „дівочек“, що вчили ся там 1902 р. Ось вони: Ольга Волошинович, Наталія Несторович, Зиновія Гумецькая, Стефанія Лойванюк, Марія А. Хиляк, Ольга Кульматицкая, Евгенія Е. Дудрович, Ярослава В. Филинович, Ірина Гумецькая, Меланія і Ольга Громадка, Ольга Чмола, Софія і Марія Громадка, Ірина Мусій, Зиновія Красицкая, Ольга Красицкая, Ольга Дудрович і Марія Бачинская. У нас говорить ся тепер багато про всякі страйки і бойкоти, але про бойкот таких людьців, як батьки отсих „дівочек“ тай вони самі, нікому й на думку не прийде. Але без нього не позбудемо ся ми мабуть москвофільського рака. Інтересно, що „Галичанин“ не добачує суперечности між отсею статьею свого вайсвасерського агента та статьею надрукованою в 177 ч. п. н. „Недостатокъ національного сознания“, де другий такий сам патріот нарікає, що в нас багато Русивів польщить ся! Не диво.

Архів Руліковских. Як довідуємо ся, д. Еліза в Руліковских Босняцка, властителька родинного архіва Руліковских, знана в літературі під псевдонімом Юліян Мерс в Порадова, задумує свій архів

передати або університетській бібліотеці у Кракові, або бібліотеці Оссоліньских у Львові. Архів порядкуєть ся тепер, а опісля буде перенесений до обдарованої інституції. Для нас має він вагу з тої причини, що містить багато цінних матеріялів для історії України, козаччини та сільських відносин на Україні в XVII—XVIII в. В.

Жіночий конгрес. В Римі буде радити сього року від 15 до 21 вересня інтернаціональний конгрес жінок-лікарок під проводом проф. Паскаля. Учасники сього конгресу мають знижені білети на залізницях і пароходах, а крім того проєктують ся для них різні урочистости. Зі зголошеннями треба звертати ся на адресу: Cesare Micheli, Via Rasella, 127, Roma.

В.

Конгрес криміналістів. У Петербурзі буде радити від 19 до 24 вересня сього року інтернаціональний конгрес криміналістів, на який заповіли свою участь визначні учені з цілої Європи.

В.

Знесенє університету. Коли декуди приходить цілому народови бороти ся цілі десятки літ, щоби вибороти собі університет, то в иньших сторонах, і то навіть культурних, оцінюють так його вагу, що приходить ся його зносити. Випадок такий зайшов тепер у Чикаго, де знесено жіночий лікарський університет, знаний під іменем „Womens Medical School“ з причини, що він що року наслідком малої фреквенції мав недобір у сумі 25.000 долярів. Показуєть ся з того, що в Америці не горнуть ся жінки до висшої освіти, хоч могли б, за те в Європі

добивають ся її, хоч доси не найшли всюди доступу до неї. *В.*

Вимиране коптійської мови. Коптійська мова, остатня парість старо-єгипетської, швидко вимирає. Коли в 30-их роках XIX столітя були ще люди в околиці Бені-Суеф (120 км. від Каіро), які намятали, що за їх молодих літ говорено там по коптійськи, то нині і сліду в тої мови не можна там добачити. Те саме можна завважати і в иньших околицях Єгипту, що стверджують різні дослідники. Коли візьмемо на увагу, що найстарші свідощтва згадують про єгипетську мову на 4000 літ перед Христом, то переконаємо ся, що вона жила коло 60 століть. Тепер прийшла черга на її загибіль так само, як приходить на всякі, навіть дуже сильні державні організми та на поодинокі вацїї. З того показуєть ся в кінці, що ніщо на світі не може продовжати ся в безконечність, але мусить мати свій кінець так, як мало початок *В.*

Англійський науковий словник. В Англії почало виходити нове виданє звісної „Cyclopaedia Britannica“. Перше виданє сеї публікації появило ся в роках 1768—1771 у трьох великих томах (кварто) на 2670 сторонах. В XVIII ст. вийшло його ще два виданя; третє виданє, що появило ся 1797 р., мало 14.579 сторін. В XIX ст. вийшло його шість видань. Девяте в ряду, що появляло ся в 1875—1889 рр., мало вже 21.572 сторін. Теперішнє, десяте виданє, буде мати 28.000 сторін і 12.000 мап та ілюстрацій. А коли то в нас можна буде приступити до подібної річи? Робітники знайшли би ся вправді й тепер, але гроші... *В.*

Платня учителів у Німеччині. Сільські учителі в Німеччині не мають усюди однакової платні. В окрузі Бреми вносить та платня у 30-ім році служби 3.600, в Гамбурзі й Гесві 2.900, в Ангальті 2430, в Любеці 2200, в Саксен-Готі і Шавмбург-Ліппе 2100, в Вальдек 2090, в Ольденбургі 2045, в Райс, Майнінген і Бадені 2000, в Саксонії і Бруншвігу 1900, в Альтенберзі й Віртембергії 1850, в Баварії 1740, в Пруссії 1740 марок річно. Як з тх чисел показуєть ся, то декуди й у Німеччині можуть учителі страйкувати, щоб добитись підвищення платні, хоч Німеччина уходить за культурну державу. *В.*

II. Нові книжки

Про говор галицких Лемків. Написав Іван Верхратський. Збірник фільольогічної секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. V. У Львові, 1902. Накладом Товариства. З печатні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 490, 8°. Ціна 6 короп.

Др. Володимир Левицкий. Материяли до фізичної термінології. Часть четверта. (Відбитка зі Збірника мат.-прир.-лікарської секції, т. VIII, кн. 2.) Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 8°. Ціна 15 сот.

Др. Володимир Левицкий. Материяли до математичної термінології. (Відбитка зі Збірника мат.-прир.-лікарської секції, т. VIII, вип. 2.) Львів, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 33, 8°. Ціна 35 сот.

Т. Г. Масарик. Идеали гуманности. Переклав Ф. Королевський. (Літературно-наукова Бібліотека.

Ч. 31.) У Львові, 1902. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 96, 16°. Ціна 35 сот.

Люкіян із Самосати. Юпітер у клопотах. Гумористичний діялоґ. З грецького переклав Др. Тадей Мандибур. (Літ. наукова Бібліотека. Ч. 32.) У Львові, 1902. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 16°. Ціна 35 с.

Ів. Раковський. Вулкани. (Літ. наукова Бібліотека. Ч. 35.) У Львові, 1902. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 16°. Ціна 20 сот.

Folklore de l'Ukraine. Usages, contes et légendes, chansons, proverbes et jurons. Extrait de Крѣтѣнѣ, VIII. Paris, 1902. H. Welter, éditeur. Weimar, Imprimerie Polyglotte. Ст. 303 – 400. Отсе вже в другім томі париського видавництва, якого появило ся взагалі 8 томів, друкують ся українські фольклорні матеріали. Як зачуваємо одначе, видавництво не буде дальше продовжати ся. А шкода, бо матеріалів, які публікують ся в Крїштадіях, навіть зібраних уже, в нас велика сила, а багато між ними дуже інтересних. Та задля браку відповідного видавництва вони можуть на все запропастити ся.

С. Дікштейн. Хто з чого жие? Інтерпеляция посла І. Дашинського і товаришів до міністра справедливости. Відбитка з „Волі“. Накладом редакції „Волі“. Львів, 1902. З уділової друкарні. Ст. 58, 16°. Ціна 20 сот.

Козаччына. Чернівці, 1902. З друкарні тов. Рускої Ради. Ст. 52, 8⁶. Ціна 20 сот. Зміст: Ко-

заччына (вступ). Ст. 3–5. — 1) Лядська неволя. Ст. 6–14. — 2) Хмельныщына. Ст. 15–23. — 3) Руїна. Ст. 24–37. — 4) Гайдямаччына. Ст. 38–46. — 5) Московська неволя. Ст. 47–52. — Як видно з самого змісту, брошурка переповідає коротко історію козаччини. Вона призначена для російських Українців, тому й правопись у ній загально уживана там. Брошурка написана популярно.

В. Памяти Михайла Драгоманова. Відчит М. Павлика, на вечірницях устроєних в Його честь українською молодіжю у Львові 13. липня 1901 р. (Бібліотека для суспільних наук. Ч. 1. Видає Лев Когут.) Чернівці, 1902. З друкарні товариства „Австрія“. Ст. 44, 8°. Ціна 30 сот. — З отсею брошуркою появляеть ся в нас нове періодичне видавництво, яке має на ціли — як говорить ся в оповістці — „пособити бракови того рода літератури у нас (суспільних наук) і дати українській інтелігенції в гарнім, викінченім переводі що найкрасші і найцікавійші твори европейського світа не виключаючи, розуміеть ся, й ориґінальних праць“. Ми витаємо з вдоволенем нове видавництво, але маючи деякий досьвід із иньшими подібними починками, яких було в нас не мало, бажаємо, щоби воно не засьнічувало ся з виданем кількох брошурок, вступаючи у сліди своїх попередників, але продовжувало ся постійно, бо інакше не варто його було й починати. Може воно буде щасливійше і може його піддержать ті люди, що не піддержують иньших, дуже хосенних видань.

В.

Звіт дирекції ц. к. П. гімназії в Коломиї за рік шкільний 1901/1902. Накладом наукового фонду. В Коломиї, 1902. З друкарні Михайла Білоуса. Ст. 78, 8°. Зміст: 1) Михайло Рибачек: Львівна будова математичних доказів. 2) Урядова часть директора. — Не згадуючи про першу частину книжки, як не фаховий, пригляньмо ся другій. Коломийська гімназія, з трьох повних українських гімназій наймолодша і через те найменша. Вона мала по два відділи тільки в I—II класі; всіх клас було проте в ній 10, а коли візьмемо до того і приготовляючу класу — то 11. Всіх учеників прийнято в початком року **439** (+ 1 приватист). Серед року виступило в гімназії **50** учеників, лишило ся проте до кінця року **389** (+ 1 прив.). Коли се число порівняємо з числом учеників при кінці попереднього року, що виносило 339, то побачимо, що сього року фреквенція збільшила ся о 52 учеників. При класифікації отримало 28 уч. першу класу в відзначенем і 301 без відзначеня, разом отже 329. Поправки отримали 34 (+ 1 прив.) ученики. Коли поправок не будемо вчисляти до злих клас, тоді додавши до числа 50 учеників, що покинули гімназію, число злих клас у сумі 23, отримаємо разом 73 ученики, що стратили рік. Се виносить шесту частину всього числа учеників. Усі майже ученики були греко-католицької віри, бо 386 (+ 1 прив.), римокатолики були 2, православний 1. Всі ученики були української нації. Що до місця замешканя родичів учеників, то найбільше число виказує тут колумийський повіт — 89 і місто

Коломня — 74; дальше йдуть: Снятин — 41; Городенка і Косів по 27; Печеніжини — 26; Товмач — 22; Надвірна — 14; Заліщики і Рогатин — по 10, інші повіти по менше. Що до стану родичів, то найбільше було в гімназії селянських дітей, бо 172; дальше йдуть: священники 78, народні учителі 48, міщани і ремісники 26, державні урядники і публичні слуги по 20, зарібники 9, властители посіlostий 6, приватні урядники і купці по 5, лікар 1. Надобовязкових предметів учили ся: гімнастики — 252, польського — 215, співу — 167, родинної історії — 154, каліграфії — 68, вільноручних рисунків — 45, геометричних 4. Французької мови не вчив ніхто. Стипендистів було в цілій гімназії лише 6, що побрали разом 1282 кор. стипендій, за те шкільна оплата виносила аж 6160 кор. Як на таку невеличку гімназію, то трохи за багато. — Коли сього року число учеників зросте на 500, чого можна надіятись, то й ся гімназія буде належати до більших у Галичині.

В.

Про лучбу ґрунтів або комасацию (з двома картинами). Написав Кость Гукевич. (Видавництво Товариства „Просьвіта“. Ч. 266—267). У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8°. Ціна 60 сот.

Коротка історія галицько-львівської епархії. На основі грецьких жерель и інших повійших підручників написав о. Іоанъ Рудовичъ. Відбитка зъ Шематизму Архїєпархїи Львівскої на р. 1902. Жовква, 1902. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 58, 8°. Ціна 40 сот.

Майстер Чирняк. Комедія в одній відслоні Івана Франка. Львів, 1902. Накладом А. Хойцацького. З друкарні народової. Ст. 72, мал. 8°. Ціна 50 сот.

Андрій Веретельник. Шкода. Образки й оповідання. Накладом Марії Шенівної. Коломия, 1902. З печатні Михайла Білоуса. Ст. 32, мал. 8°. Ціна 40 сот. Зміст: 1) Шкода. Ст. 3 - 7. 2) За канцелярію. Ст. 7-12. — 3) Пані. Ст. 13 - 16. — 4) Глум надії. Ст. 16-19. — 5) Покуса. Ст. 19-23. — 6) Вовча натура. Ст. 24 - 27. — 7) Або сиди, або плати. Ст. 27-31.

Василь Пачовський. Празник. Образок. Заходом Ярослава Весоловського. Накладом власним. Коломия, 1902. З печатні Михайла Білоуса. Ст. 32, мал. 8°. Ціна — сот. — Отсе нова поема молодого поета, про якого збірку віршів, видану з кінцем минулого року, була мова в нашій журналі. Належить одначе зазначити, що вона артизмом стоїть низше від попередньої збірки. Чи не наслідок се за швидкого темпа публікації того, що пишеться? Чи не належало б авторови більше подбати про форму своїх творів? *В.*

Ахтемій. Оповіданє. Написав Іларій Карбулицкий. (Виданя тов. „Рускої Бєсїди“ в Чернівцях. Ч. 165.) Ч-рнівці, 1902. З друкарні тов. Рускої Ради, Ст. 20, 8°. Ціна 12 сот.

Казка про жида и инші оповѣданя та вѣршѣ. (Выдавництво часописи „Свобода“. Ч. 18.) Olyphant, Pa. 1902. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Ст. 32, 8°. Ціна 10 центів. Зміст: 1) Казка про жида. Ст. 1-5. — 2) Розмова Галичини в Канадою. Ст. 6-10. — 3) Байка

для Русинів в Альберті, що перейшли на кривославних. Ст. 10-11. — 4) Руска народна пісня рекрутска. Ст. 11-12. — 5) Юродивий. Ст. 12-16. — 6) Пісня Русинок в Альберті, що перейшли на царославних. Ст. 16-17. — 7) Перед лицем житя. Ст. 17-19. — 8) Продав коня. Ст. 19-23. — 9) Парафіяльний мітингъ. Ст. 23-29. — 10) Руско-американьска народна пісня. Ст. 29-31. — 11) Краян. Ст. 31-32.

Мудрий монах і царь Микола II. Исторична поема. Поевщасть ся ветерану Коммунизма Петру А. Кропоткину. Написав Омелян Прозора. Видання друге. (Нью-Йорк), 1902. Ст. 68, 16°. Ціна 15 с. — Коли хто хоче знати, на що в нас пераз затрачують ся гроші, може перекопати ся з отсеї брошурки, прочитавши її. Ні талану, ні форми, ні змісту — а проте вона виходить другим виданєм, хоч стільки важних і хо-сенних праць аж просить ся до видавця. *Ta de gustibus non est disputandum.* *В.*

Утоплений. Оповѣданє зъ народного житя написаъ Теодоръ Яницкій. (Бібліотека для рускои молодежи. Вып. 34. Том 58.) Коломия, 1902. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 88, 16°.

Шимельмана кѣнь. Дуньске оповѣданє про духѣвъ Вильгельма Бергзея. Зъ нѣмецкого тексту на рускій языкъ перевела Ольга Кобыляньска (Бібліотека для рускои молодежи. Вып. 34. Том 59). Коломия, 1902. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича Ст. 36, 16°. Ціна (за оба випуски) 60 сот.

Філярет Колесса. Козаки в піснях народних. Хор мужеский.

Львів, 1902. Ст. 20, 8^о. Ціна (літограф. примір.) 80 сот.

Не пора, на мішаний хор з фортепяном і мужеский хор (а сарела). Слова Івана Франка, гармонізація Дениса Січинського. Видавництво „Станіславівського Бояна“. Ч. 1. Станіславів, 1902. Ст. 4, 4^о.

Даремне, пісне, — на мужеский хор. Слова Івана Франка, музика Дениса Січинського. Видавництво „Станіславівського Бояна“. Ч. 2. Станіславів, 1902. Ст. 4, 4^о.

З коломийки на фортепян, уложив Антон Кужела. Чернівці, 1902. Накладом унів. книгарні Г. Пардіші. З друкарні Енгельмана і Мільберга в Липську. Ст. 9, folio. Ціна 1:50 кор.

III. З громадського життя.

Число Русинів в Америці. Докладної статистики Русинів в Америці досі не маємо, та толу не подивується ніхто, хто знає, що такої статистики не було доси ні в Австрії, ні в Угорщині, ні в Росії. Всеж таки на підставі деяких даних можна се число означити, розуміється, тільки в приближеню. У Злучених Державах північної Америки є Русинів понад 250.000; у Канаді понад 40.000, разом отже коло 300.000. У Бразилії (на підставі цифер, поданих о. Кизимою і о. Мартинюком) є Русинів поперх 30.000. Крім того у провінціях Ріо Гранде, Сао Паольо і Сапта Катаріна живють порозкидано Русини в числі коло 10.000 душ. В Аргентині, куди еміграція від недавна звернула ся, живе теж коло 10.000 Русинів. Усіх отже Русинів у полудневій Америці буде коло 50.000.

Разом із північними є Русинів в Америці коло 350.000 душ. Як видно, число поважне, і з ним можна б уже щось зробити, але до того треба б інтелігентних робітників, а таких там великий брак. У північній Америці є бодай духовенство, в полудневій і того нема (коли не числити тих двох сьвященників, що тепер там живуть). Та таке духовенство, як у північній Америці — з кількома виїмками — чи не шкідливіше, як коли б його не було зовсім. Поперх 30 сьвященників тамошніх походить із Угорської Руси; се люди, що гонять тільки за наживою, безідейні і завзяті мадярони. Національного почуття в них ні крихітки; тому хоч би вони робили що, то мусіло б се виходити на користь Мадярів, але не Русинів. Наша публіка знає вже децо про національні відносини Угорських Русинів; вони стоять на краю всякого занепаду й загибелі, а довели їх до того стану — не хто иньший, лиш ті самі сьвященники, що тепер пишуть ся в Америці. Коли проте до Америки не дістанеть ся живійша струя національна, коли там не піде більше число сьвідомих і інтелігентних українських націоналів, тоді з американськими Русинами станеть ся те, що з угорськими: живійші зденаціоналізують ся, а решта пропаде у тьмі кромішній.

В.

Запомоги на руські потреби. Бюджетова комісія галицького сейму ухвалила на руські потреби такі підмоги:

корон	
Дяківські товариства всіх	
трех епархій	600
Службниці в Кристинополі (на будову новіціату)	2.000

Василяни у Крехові (на будову новіціату) . . .	2.000
Руський театр	16.000
Руські шкільні книжки . . .	12.000
Часопись „Учитель“	1.000
Часопись „Дзвінок“	400
Часопись „Посланникъ“ . . .	800
Товариство „Просьвіта“ . . .	6.000
Наукове Товариство ім. Шевченка	10.000
Службницї в Жужели	200
Інститут для дівчат у Перемшля	2.400
Педагогічне Товариство (на виданя, педагогічний в'їзд, женську школу виділову)	7.200
Василяни на реліг. моральні виданя	400
На реставрацію церкви в Галичи	2.000
На реставрацію церкви в Станіславові	4.000
Василянки в Яворові (на женську школу)	1.600
Василянки у Львові (на інтернат)	1 000
Разом	70.100

Коли б ми порівняли сї цифри, з цифрами сум, визначених на польські потреби, тоді аж показалося, як вони незначні; самі польські театри набирають підмоги майже в подвійній висоті, а що говорити про інші, повизначувані на всякі потреби? Та Русини можуть набирати підмоги тільки „в міру потреби“, а що та „міра“ залежить цілковито від узнаня польської більшости соймової, то й не дивниця, що в розділі підмог для Русинів і Поляків заходить страшенно велика непропорціональність, яка кожного, що ледви вміє додавати, мусить ударити в очи. Сей розділ підмог є

також найліпшим мірилом усіх інших польсько руських справ у Галичині. Додамо ще кілька уваг до самих ухвалених позицій. Наукове Товариство ім. Шевченка нагромаджує в себе щораз більше і щораз важніших матеріялів та праць, на що воно й вказувало в петиціях до сойму та до міністерства; опублікованє їх дуже важне і пильне, але воно не може прийти до кінця через брак засобів грошових, побільшення яких не можна діждати ся ні від сойму, ні від міністерства, де петицій мабуть і не читають зовсім, тільки так реферують на хибив-трафив. Педагогічне Товариство, що останніми роками розвиває теж живу діяльність, дістає також ледви обгризочки, особливо коли відчислиться від них підмогу на женську виділову школу в сумі 6.400 к., яка повинна була вже давно відпасти, бо школа повинна вже була перейти на кошг правительства. „Просьвіта“ не тільки від літ не підвиснувано підмоги, хоч її потреби зросли дуже значно, але не виплачено навіть ухваленої на 1901 р. за „шкідливу тенденцію“ її книжечок. Здасть ся, що те саме буде й у 1902 р., хоч на сей рік знов ухвалено для неї підмогу в давній висоті. І ще одна досить загадкова річ. Свого часу ухвалено підмогу „Просьвіті“, але зажадано, аби правонис в її виданях була фонетична; ми очевидно не можемо похвалювати псевдо-етимольогічної правониси і „Просьвіта“ добре зробила, що завела фонетику, але яким правом сойм домагав ся такої зміни? Дальше, від кількох літ підмагає сойм таке мізерне видавництво, як „Посланникъ“. І хоч він дру-

куєть ся псевдо-етимологічною правописю (а по часті й язичієм), то ми не чули ніколи, щоби від нього домагав ся хто переміни правопису. Бо й на що? Що не приносить нікому користи ні шкоди, тому можна дати відчипного, але що має перед собою ясно визначену мету, тому треба класти всякі можливі перешкоди до успішного розвою. Та води в бігу піщо не спивить, хоч би як вона була маленька, а чим довше хто її здержує, тим більшу зробить вона йому шкоду опісля, коли збереть ся в більшій масі. Те саме можна сказати й про народній розвій, бо „вільного духа не скути в кайдани!“

В.

IV. Некрольоги.

Дня 22. липня помер у львівськїм шпиталї кандидат адвокатськїй, дійсний член Наук. Тов. ім. Шевченка, др. Остап Терлецькїй. Небіщик родив ся 1850 р. в селі Назірні, коломиїського пов. з батька Стефана, що був місцевим парохом, і матери Елеонори з Цурковських. До нормальних шкїл ходив у Коломиї і скїнчив їх 1860 р. Опісля пішов до станїславівської гімназї, яку скїнчив 1868 р. Вже тоді належав він до студентської тамошньої громади і був одним із її найдїяльнїйших членів. Звідти й удавав ся він, як делегат молодїжи, до пок. Федьковича на Буковину в справі видання і ширеня його писань, наслідком чого вивязала ся була між ними переписка, що трївала якийсь час. По скїнченю гімназї перейшов на львівськїй університет, де записав ся на філософічний видїл і скїнчив його 1872 р.

Того самого року перенїс ся до Відня, де став амануєнїсом в університетськїй бібліотеці. На тїм становищі перебув пять лїт, до 1877, доки його не арештовано. У Відни належав до що лише недавно заснованого товариства „Сїч“, і в 1874 р. був його головою. Незвичайно меткїй, енергїчний, повний запалу, подобав ся дуже пок. М. Драгоманову в часї його побуту в Відни 1873 р. і тоді завязала ся між ними приязнь, наслідком якої була ще більша рухливїсть Терлецького на полі переміни тодїшних поглядів і змагань галицьких Русинів у поступовїм напрямї. В 1874 р. був він на київськїм археологічнїм зїзді як одинокий представитель галицьких Русинів. Там познайомив ся він із визначнїйшими тамошнїми Українцями, а наслідком тої знайомости було се, що він привїз звідти товариству „Сїч“ багато книжок, із яких утворила ся дуже гарна, одна з найлїпших руських бібліотек, знищена одпаче опісля так, що заледви з неї клаптики лишились. Коли в 1877 р. розпочав тодїшнїй галицькїй намістник, Альфред Потоцкїй, нагїнку за соціялістами, арештовано й Терлецького, головню за переписку з Драгомановим і перетримано девять місяців в інквізитї, а опісля ще й засуджено на кару, хоч нинї за таку провину, як була його, не тримано би навіть у Галичинї й тижня в арештї. Наслідком увязненя Терлецького було те, що він утратив посаду при віденськїй бібліотеці. Вийшовши з вязниці, він знав, що з філософічними студиями не дасть собі ради, бо урядової посади не дістане нїде, тому записав ся 1879 р. на прав-

ничий факультет віденського університету і скінчив його 1883 р. Вернувши до Галичини, задумав посвятити ся адвокатури, і кілька останніх літ працював у канцелярії адвоката д-ра С. Федака у Львові. В 1899 р. отримав на львівськiм університеті ступінь доктора прав; тепер приготував ся до адвокатського іспиту і задумав в найкоротшiм часі отворити адвокатську канцелярію, але до того не судило ся йому дійти. Пролежавши цілий місяць у шпиталі, умер самітно так, як жив самітно останніми часами. З іменем Остапа Терлецького звязаний тісно український рух у Галичині, який зразу слабкий, успів розвинути ся до того ступеня, в якiм бачимо його биві. Аж до арештованя прикладав він багато своєї руки до нього. Довга вязниця і переконане, що сидить у ній невинно, зломли Остапа Терлецького. Він лишив ся при своїх переконанях і поглядах, тішив ся українським розвоєм, інтересував ся ним, але активної участі не міг уже брати. Він приглядав ся йому здалеки, а що найбільше, приходив на наради, на які все його прошено, але й там рідко коли промовляв. Найрадше говорив у вузькiм кружку, між ближшими знайомими, а публічно, як казав, не хотів писувати ся нічим. — Остап Терлецький працював також на науковiм і публіцистичнiм полі. Найважнiйша його праця, яку він написав під псевдонімом Іван Заневич, друкована в „Житю і Слові“, пн. „Літературні стремління галицьких Русинів 1772—1872 року“ і якої часть вийшла теж окремою книжкою п. н. „Знесенє панщини в Галичині. Перша половина. Львів,

1896,“ — на жаль, не скінчена. Матеріяли зібрані до неї одначе лишили ся, а родина покійника повинна постарати ся, щоб вони не згинули, передаючи їх найліпше до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка. Ся праця була й головною підставою, на якій Наук. Товариство іменувало покійника своїм дійсним членом зараз при першiм уконституованю 1899 р. З иньших праць покійника належить згадати отсі: „Григорій Савич Сковорода“ (Правда, 1869) — одна з найвчаснiйших його праць; „Галицько руський нарід і галицько руські народовні“ (Правда, 1874); „Лихва на Буковині“ (Громадський Друг, I); біографія Володимира Навроцького в I т. його творів, виданих „Академічним Братством“ та статі про робітничий і селянський рух в Австрії, друковані в газеті „Вольное Слово“ під псевдонімом Іван Мак. Був він також кореспондентом газети „Южный край“, що виходила в Харкові, але тільки в першiм році її істнованя, львівського „Світа“ і иньших. — Особисто був він дуже привітливий, скромний, тихий, не каламутив нікому води, не мішав ся в ніякі, ні персональні, ні иньші інтриги, був у загалі незвичайно чесною людиною. Забрав із собою в могилу дуже багато фактів, знаних тільки йому, про початковий український тутешній рух і се дуже велика шкода. Незвичайно цікаві могли бути його мемуари про ті часи, але він не хотів їх писати, хоч дехто намовляв його до того. За те нераз любив їх оповідати в відповіднiм товаристві, вибираючи з них особливо комічні епізоди. Земля йому пером!

В.

Дня 23. липня помер у Римі кардинал Мечислав Ледуховський, великий ворог Русинів, що докладав усіх сил, аби знищити греко-католицьку церкву, а зглядно переіменити її на римокатолицьку і тим способом причинити ся до спольонізованя галицьких Русинів. М. Ледуховський родив ся 29 жовтня 1822 р. в Турках коло Сандомира. Виховував ся між иньшим в collegium nobilium під управою Єзуїтів у Римі і там одержав сьвячене 1845 р. Зараз по сьвяченю іменовано його аудитором при нунціатурі в Лісабоні, а опісля апостольським делегатом для пяти полуднево-американських республік у Боготі (1856 р.). В 1861 р. повернув назад до Риму і був висьвячений на тебанського архієпископа in partibus infidelium. В коротці став нунцієм у Брукселі, а 1865 р. вибрали його познанська і гнєзненська капітули своїм архієпископом, яке становище він зараз і заняв. Спочатку був він урядовою фігурою на єпископській катедрі, але коли опісля Бісмарк розпочав борбу з католицизмом,

перейшов в опозицію, став відгравати ролю польського патріота, наражував ся навіть на кари з боку правительства і не перестав бути патріотом уже до кінця життя. В 1874 р. його засуджено на дволітну вязницю за упір державній власти, і сю кару зачав він зраз відсиджувати. В 1875 р. пруський трибунал для церковних справ зложив його з уряду; але він не хотів таки зректи ся своєї гідности і зложив її аж пізнійше, коли устав так званий Kulturkampf. В тім самім році іменував його папа кардиналом, а в 1876 р. по виході Ледуховского з вязниці покликав його до Риму, де він проживав до кінця життя. Іменованій префектом конгрегації de propaganda fide кидав на тім становищі Русинам де міг колоди під ноги, а гадки влатищення та спольщеня руських емігрантів в Америці не зрікав ся до самої смерти і ділав, що міг, у тім напрямі. Тепер по його смерти мусить прийти певно й до якоїсь значнійшої зміни на церковнім полі у Русинів, як не в Галичині, то бодай у Америці. **В.**

